

AZERBAYCAN EDEBİYATINDA MUGAM

Fidan NOVRUZOVA

Yüksek Lisans Tezi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı

Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ

2023

Tüm Hakkı Saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANA BİLİM DALI

Fidan NOVRUZOVA

AZERBAYCAN EDEBİYATINDA MUGAM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ

ERZURUM – 2023

TEZ BEYAN BİLDİRİMİ

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esasları'nın ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Azerbaycan Edebiyatında Mugam" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Tezimin Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayımlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge'nin* lisansüstü tezlerin düzenlenmesini ve erişime açılmasını düzenleyen 5. maddesinin 1. fıkrasına göre [*Ulusal Tez Merkezi, enstitü ve fakülteler tarafından Tez Otomasyon Sistemine yüklenen tezlerin bibliyografik bilgilerini kontrol eder, kataloglama kurallarına göre düzenler, konu başlıklarını belirler ve tam metin olarak internet üzerinden erişime açar.*] **basılı ve elektronik kopyalarına erişim izni verdiğimi onaylarım.**

İSTİSNAİ DURUMLAR*

Patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle (2 Yıl)

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayımlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge'nin* lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 1. fıkrasına göre teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle teze erişim, Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve ... sayılı kararı ile 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

Yeni Teknik, Materyal ve Metotların Varlığı (6 ay)

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayımlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge'nin* lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 2. fıkrasına göre tezde yeni teknik, materyal ve metotlar kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içerdiği için tez danışmanının önerisi ve ana bilim dalının uygun görüşü üzerine Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve ... sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

Ulusal Çıkar ve Güvenlik Durumu (Gizlilik Dereceli Çalışmalar)

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayımlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge'nin* gizlilik dereceli tezler bahsini düzenleyen 7. maddesinin 1. fıkrasına göre bu teze erişim, ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendirdiği için Enstitümüzün uygun görüşü üzerine Üniversitemiz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve ... sayılı kararı ile Üniversitemiz Yönetim Kurulu aksi karar verinceye kadar engellenmiştir.

23.06.2023

Fidan NOVRUZOVA

Aslı Islak İmzalıdır.

* İstisnai durumlar danışmanın yazılı başvurusu ve Enstitü / Üniversite Yönetim Kurulunun onayı ile kabul edilir.

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ danışmanlığında Fidan NOVRUZOVA tarafından hazırlanan “Azerbaycan Edebiyatında Mugam” başlıklı bu çalışma aşağıdaki jüri tarafından Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 23.06.2023

		Kabul / Ret – İmza
Jüri Başkanı	Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM	Aslı Islak İmzalıdır.
(Ad-Soyad-Unvan)	<i>Atatürk Üniversitesi</i>	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Yusuf Ziya Sümbüllü	Aslı Islak İmzalıdır.
(Ad-Soyad-Unvan)	<i>Erzurum Teknik Üniversitesi</i>	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ	Aslı Islak İmzalıdır.
(Ad-Soyad-Unvan)	<i>Atatürk Üniversitesi</i>	

Bu tezin *Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği*'nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM
Enstitü Müdürü

Aslı Islak İmzalıdır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖN SÖZ	V
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE MUGAM	4
1.1. MUGAM NEDİR?	4
1.1.1. Mugamın Tarihçesi	5
1.1.2. Orta Asya ve Doğu Türkistanda Mugam.....	12
1.2. MUGAMDA İNSAN FİĞÜRÜ	13
1.3. MUGAMDA GAZEL SEÇİMİ	16
1.4. AZERBAYCAN'DA MUGAM GELENEĞİ VE MUGAM İCRACILARI	35
1.4.1 Nizâmi Gencevî'de Mugamlar.....	39
1.4.2. Kadı Burhâneddin' de Mugamlar	47
1.4.3. İmadeddin Nesimî 'de Mugamlar.....	49
1.4.4. Fuzûlî'de Mugamlar	55
1.5. MUGAM DESTGAHI	59
1.6. ESAS MUGAMLAR	61
1.7. RAST	61
1.7.1. Mahur-Hindi	64
1.7.2. Orta Mahur.....	66
1.7.3. Bayatı-Gacar	66
1.7.4. Dügah.....	67
1.8. ŞUR	68
1.9. SEGAH	69

1.9.1. Zabul Segah	71
1.9.2. Mirze Hüseyin Segahı.....	72
1.10. CAHARGAH.....	72
1.11. BAYATI-ŞİRAZ.....	74
1.12. ŞÜŞTER	76
1.13. HÜMAYUN.....	77
1.14. KÜÇÜK HACİMLİ MUGAMLAR.....	78
1.14.1. Katar.....	78
1.14.2. Rehab	80
1.14.3. Şahnaz.....	80
1.14.4. Bayatı-Kürd	81
1.14.5. Deşti	82
1.15. ZERBİ (VURMALI) MUGAMLAR	83
1.15.1 Heyratı	85
1.15.2 Arazbarı.....	86
1.15.3. Mensuriyye	87
1.16.4. Semayi-Şems	89
1.16.5. Osmanlı (Mani).....	90
1.16.6. Ovşarı.....	91
1.16.7. Heyderi.....	92
1.16.8. Şikesteler.....	92
1.16.8.1. Karabağ Şikestesı	93
1.16.8.2. Kesme Şikeste	94
SONUÇ.....	97
KAYNAKÇA	99
DİZİN	102
ÖZGEÇMİŞ.....	109

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****Azerbaycan Edebiyatında Mugam****Fidan NOVRUZOVA****Tez Danışmanı: Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ****2023, 109 sayfa****Juri: Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ****Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM****Prof. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ**

Dünya kültür mirasının da nadide cevherlerinden olan mugamlar, Azerbaycan musikisi ve edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Konuyla ilgili gerek halk gerek klasik gerekse klasik edebiyat ürünlerinden istifade günümüze kadar sayısız akademik çalışmalar yapılmıştır. Zamanımızda da devam etmekte olan bu çalışmaların çoğunluğunu üniversitelerin müzik bölümlerinde yapılanları teşkil etmektedir.

Azerbaycan müziği tarihi ile eş olan mugam, musiki yanında söze de dayalı edebi bir tür adıdır. Her musiki eserinin ayrı bir tarihi olduğu düşünülürse bu hikâyenin iki ana kahramanı, güfte ve beste olmalıdır. Başka bir ifadeyle adı geçen ikili, birbirini bütünleyen birer musiki terimidir.

Bu çalışmada daha önce konuyla ilgili literatür taramasında rastlanmayan klasik edebiyat ve halk edebiyatı nazım şekilleri ve türleriyle olan ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada ayrıca klasik edebiyat şairlerinin mugam ile yakın ilişkileri ve onların gazelleri ile okunan mugamlar, Azerbaycan'da mugam geleneği ve mugam türleri hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mugam, Azerbaycan, edebiyat, gazel, musiki.

ABSTRACT**MASTER THESIS****MUGAM in AZERBAIJAN LITERATURE****Fidan NOVRUZOVA****Advisor: Assoc. Prof. Dr. Recai KIZILTUNÇ****2023, Pages: 109****Jury: Assoc. Prof. Dr. Recai KIZILTUNÇ****Prof. Dr. Süleyman Çiğdem****Prof. Dr. Yusuf Ziya Sümbüllü**

Mugams, which are rare gems of the world cultural heritage, have an important place in Azerbaijani music and literature. Countless academic studies have been conducted on the subject, using folk, classical, and classical literature products. The majority of these studies, which are still ongoing in our time, are made in music departments of universities.

Mugam, associated with the history of Azerbaijani music, is the name of a literary genre based on music as well as words. If it is thought that every musical work has a separate history, there should be two protagonists of this story, gufte and beste. In other words, the mentioned duo is a musical term that complements each other.

In this study, the relation of classical literature and folk literature with verse forms and genres, which was not found before in the literature review on the subject, was examined. The study also provides information about the close relations of classical literature poets with mugam and the mugams recited with their ghazals, the tradition of mugam in Azerbaijan and the types of mugam.

Keywords: Mugam, Azerbaijan, literature, gazel, music.

ÖN SÖZ

Mugam sanatı, Azerbaycan halkının en değerli serveti, millî kültür hazinesi; dünü, bugünü ve yarınıdır. UNESCO tarafından insanoğlunun en görkemli sanat eserleri listesine alınan Azerbaycan mugamının tüm dünyada çok sayıda hayranı bulunmaktadır. Özellikle son yıllarda mugam sanatına olan ilginin artması, mugam icrasının daha da geliştirilmesini teşvik etmektedir.

Mugam, icra edilirken daha çok Azerbaycan klasik edebiyat şairlerinin aruz vezniyle yazılmış gazelleriyle okunmaktadır. Zira, mugamların ritim yapısının vezin ile yakından ilişkili olması, gazel ve mugam arasındaki ritmik bağlantıyı sağlamaktadır. Her bir mugam, mugam bölümleri, melodik-ritmik yapısına göre belli bir aruz vezni ile ilgili gazelle okunmalıdır. Dolayısıyla mugamların metni daha çok gazellerden oluşmaktadır. Bu yüzden bu çalışmada mugamın hem edebi yönü hem de gazeller başta olmak üzere diğer tür ve şekillerle olan yakın ilişkisi incelenmiştir.

Yapılan çalışmada mugam nedir, mugamın tarihi, mugamda insan figürü, mugamda gazel seçimi, Azerbaycan'da mugam geleniği ve icracıları, Nizâmî-i Gencevî'de mugamlar, Kadı Burhâneddin'de mugamlar, İmadeddin Nesimî'de mugamlar, mugam destgahı, sonraki aşamada yedi esas mugam ve ailelerine ait mugamlar, beş küçük hacimli mugam ve son olarak on zerbi mugam incelenmiştir.

Uzun ve yorucu çalışma süreci boyunca sabır ve bilgeliği ile bana yol gösteren her zaman yanımda olduğunu hissettiren çok kıymetli danışmanım Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ'a, ayrıca maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen aileme, eşime ve arkadaşlarıma teşekkürlerimi borç bilirim.

Erzurum, 2023

Fidan NOVRUZOVA

KISALTMALAR

M.Ö. : Millattan Önce

M.S. : Milattan Sonra

Vd. : ve diğerleri

Vb. : ve başkaları

Vs. : vesaire

Yy. : yüzyıl

GİRİŞ

Her milletin bireylerini birbirine bağlayan birtakım kültürel ögeler vardır. Başta dil olmak üzere inanç ve dünya görüşü, ortak tarih, şiir, edebiyat ve güzel sanatlar; günlük yeme içme, barınma ve diğer yaşam alışkanlıkları... bu değerler, ait oldukları toplulukları “millet” yapan en büyük servet ve varlık sebepleridir. Zaman ve coğrafyadan kaynaklı olarak adında ve kapsamında bazı değişiklikler gösteren bu kültürel değerler, özünde o topluluğu bir çatı altında toplayan, disipline eden ve onlara bir duruş ve dünya görüşü kazandıran unsurlardır. Başlangıcından itibaren Türk dünyası da bu değerlere sahip köklü milletlerdendir.

Yeryüzünün muhtelif coğrafyalarında varlığını sürdüren Türk topluluklarını bir arada tutan bu değerler manzumesi, bir bütün halinde Türklerin manevi iklimi ve estetik anlayışı kadar sosyal, siyasal ve iktisadi yaşamını da karşılar. Coğrafya ve başka mahalli etmenlerin şekillendirmesiyle de çeşitlenen bu kültürel ögeler, diğer milletlerde olduğu gibi Türkler için de her biri birer zenginlik kaynağı ve milli servettirler. Anadolu, Kafkasya ve Orta Asya merkezli üç büyük sahaya yayılmış Türk kültür coğrafyası gerek köklerinden getirdikleri gerekse dünyanın bu en eski kıtasından elde ettikleri birikimle en zengin medeniyet sahalarından birini oluşturmuşlardır. Aynı zamanda adı geçen sahalarda sayısız topluluğun kültürel bakiyesini temsil eden bu medeniyet, Türk milletinin mevcut zaman ve yarınlarının da teminatıdır.

Günümüzde Azerbaycan kültürü, köklerinden gelen ortak mirası yanında yayıldığı coğrafyanın da yerel unsurlarıyla harmanlanmış zengin bir medeniyet mirasının temsilcisidir. Bu zengin mirasın sayısız değerlerinden biri de mugamdır. Azerbaycan mugamları lirik, hüznü, iç açıcı, keyifli, kültürel açıdan rahatlatıcı, düşündürücü, bazen mutlu, bazen hüznü, doğaçlama senfonik bir müzik terimidir. Bu terimin başlıca özelliği melodik ve lirik oluşudur; bu özelliklerden yola çıkarak Azerbaycan'ın milli ve manevi değerlerinin bir değil iki büyük cihan olduğunu anlarız. Bunlardan birincisi müzik ezgilerinden veya yani mugamattan, ikincisi ise şiir veya gazaliyattan müteşekkildir. Safiyyüddin Urmevî konuyu benzer bir açıdan ele alıp mugamları gök cisimleri veya gezegenler kadar değerli görmüştür. Bu

bağlamda Azerbaycan klâsik şairlerinin aynı zamanda birer mugam sanatkarı kabul edilmeleri, gelişigüzel bir benzetme değildir (Sadıgov 2011: 4).

Azerbaycan'da mugam sanatının gelişmesi, günümüze kadar devam etmektedir. Konuyla ilgili Haydar Aliyev Vakfı, Azerbaycan Kültür Vakfı, UNESCO ve Mehriban Aliyeva'nın önderliği ve çabaları sonucunda birçok önemli proje hayata geçirilmiştir. Bu bağlamda Azerbaycan Kültürü Dostları Vakfı tarafından, mugamın araştırılması ve tanıtılması için 2009'da uluslararası bir tanıtım merkezi kurulmuş; bu merkez, 2009 ve 2011 yıllarında "Mugam Dünyası" adıyla uluslararası festivaller düzenlemiştir. Yine aynı merkez tarafından, Mugam-İnternet, Azerbaycan Mugamı Ansiklopedisi, Mugam Dergisi, Mugam İrs, Karabağ Hanendeleri, Mugam Destgahı gibi neşriyat ve görsel sanat projeleri geliştirmiştir.

Dil, edebiyat, şiir, tarih, müzik, inanç, örf ve adetler gibi milli kültür öğeleri, bireyin kendini tanıması ve tanıtması noktasında en temel materiallardır. Bu materiallerden biri olan mugam da eşsiz bir öneme sahiptir. Her şeyden önce mugam, millî edebiyat (çağdaş, folklor ve klasik edebiyat), ahlâk ve müzik estetiğini birleştiren bir sanat dalıdır. İkincisi, mugam musiki yoluyla düşünce tarzına doğrudan nüfuz edebilen bir yöntemdir. Üçüncüsü, mugam bayağılıktan uzak, tutkudan arınmış, anlamlı ve hikmetli bir müzik tarzıdır (Aslanoğlu 2004: 170).

20. yüzyıl, Azerbaycan halkının ve tüm Türk kültürünün vazgeçilmez incisi olan mugamlar için iyi geçen bir asır olmamıştır. Zira Sovyet rejiminin Halk Komiserleri Konseyi kararıyla mugamın yasaklanması nedeniyle Ebulhasan Han İkbâl, Cebbar Garyağdıoğlu, Şekili Elesger, Keçeci Elesger, Seybetinli Mir İslam, Seyyid Şuşinski, Zabul Kasım gibi şöhretli mugam üstadları, sanatlarını icra edememişlerdir (Sadıgov 2011: 7). Her şeye rağmen mugamlar, zamanımıza kadar ulaşmış ve Azerbaycan'ın milli ve manevi değerlerinden biri olarak kabul edilmişlerdir.

Mugam sanatı, tarihsel gelişimi boyunca her zaman şiir türleri ve biçimleriyle yakından ilişkilendirilmiş ve bütünleştirilmiştir. Günümüzde ise Türkiye'de mugam sadece musiki yönüyle ele alınmış ve üç yüksek lisans bir doktora tezi yazılmıştır. Huseynali Hüseyinalıyev'in, "20.Yüzyıl Azerbaycan ve Türk Senfonik Müzik

Eserlerinde Kullanılan Muğam-Makam Ezgileri” adlı yüksek lisans tezinde Azerbaycan ve Türkiye’nin muğam ve makam ezgilerinin Avrupa Müziği teknikleriyle işlenişi üzerinde durulmuştur. Hatice Nalnbalt’ın, “*Azerbaycanlı Şair Bahtiyar Vahabzade’nin Muğam Poeması (Metin ve İnceleme)*” adlı yüksek lisans tezinde şairin hayatı ve “*Muğam*” adlı poeması dil ve üslup bakımından incelenmiştir. Oğuzhan Kuşoğlu’nun, “*Rafiq Hüseynoğlu İmrani’nin Yayımladığı Azerbaycan Muğam Janrının Yaranması ve İnkişaf Tarihi Adlı Eser*” adlı yüksek lisans tezinde adı geçen eserin Türkiye Türkçesine transkripsiyonu; müzik terimleri sözlüğü ve Azerbaycan müziğinin tarihsel gelişimi aynı zamanda 20. yüzyıldaki durumu incelenmiştir. Fikri Soysal’ın, “*Rast Muğamı Çerçevesinde Azerbaycan Muğam Kavramı*” adlı doktora tezinde rast mugamı ve mugamın genel hatlarıyla musiki yönü ele alınmıştır. Bu çalışmanın amacı mugamın sadece bir musiki türü olmayıp aynı zamanda öğretici niteliğe sahip şiir ve edebiyatla olan ilişkisini ortaya koymaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE MUGAM

1.1. MUGAM NEDİR?

Mugam, Arapça “yer, mekân” anlamındaki **makam**’dan gelmektedir. Makam kelimesinin terim anlamı, Arap Yarımadası’nda Bedevilerin “Geleneksel akşam sohbetlerini yaptıkları yer”dir (Seferova 2012: 148). Daha sonra bu akşam sohbetleri geleneği, yerleşik Arap nüfusu arasında ve nihayet saray ortamında yaygınlaşmıştır. Bu toplantıların katılımcıları genellikle bilgiye ve belagata değer veren eğitimli kişilerdir. Makam sohbetleri ilahiyat, maneviyat, edebiyat ve müzik teorisi konularında gerçekleştirilmiştir. 10. yüzyılda, bu geleneğe dayalı olarak birkaç tahkiyeli eserin tek bir olay örgüsünde birleştirilmesi sonucunda yeni bir “makam” türü doğmuştur. Bu dizinin özelliği, müzikteki mugamla belirli bir benzerlik oluşturmasıdır.

Azerbaycan müziği olarak tanımlanan mugam (muğam), Arapça “makam” sözcüğünün galatıdır. Çok eski devirlerden beri bölgenin ortak müzik adlandırması da olan kelime, Moğol istilası sonrasında ortaya çıkan siyasal, ekonomik ve sosyal nedenler sonucunda birtakım değişimlere uğramıştır. Diğer yandan mugam, Azerbaycan’ın yanı sıra Yakın Doğu ve Orta Asya ülkelerinde yaşayan halkların da en yaygın ve popüler müzik terimidir. Buna göre İran, Türkiye, Irak ve Mısır’da *makam*; Özbekistan ve Tacikistan’da *makom*; Doğu Türkistan’da *mukam*, Fas, Tunus, Cezayir ve Libya’da *nuba/nauba*; Kazakistan’da *küy*, Kırgızistan’da *kyu*, Hindistan’da *raga* olarak adlandırılmaktadır (Abdullayeva 2018: 191). Asıl olarak 12 tür ve 6 koldan oluşan klasik doğu mugamlarının asılları Üşşak, Neva, Buselik, Rast, Irak/Arag, İsfahan, Zirefkand, Büzürg, Zengüle, Rehavi, Hüseyini ve Hicaz; kolları ise Şahnaz, Selmek, Maya, Nevruz, Kerdaniye ve Güvaşt (Ehmed 2010: 73). Orta Asya’da Segoh, Chargoh, Navo, Arag olarak adlandırılan mugam türleri, Azerbaycan’da Segah, Cahargah, Neva, Arag şeklindedir (İsmayilov 1984: 7).

Azerbaycan'da yaygın şekilde Rast, Şur, Segah, Şüşter, Cahargah, Bayatı-Şiraz, Hümayun, Mahur-Hindi, Orta Mahur, Bayatı-Gacar, Dügah gibi mugamlar, vokal-enstrumantal şekilde icra edildikleri gibi sadece enstrumantal olarak da icra edilebilmektedirler. Vokal-enstrumantal mugamların metin esasını daha çok aruz veznindeki gazeller teşkil etmektedir. Bu mugamlar genellikle destgah¹ şeklinde, yani mugamların ter kibini teşkil eden deramed², berdeşt³, şûbe⁴ ve gûşeler⁵, tasnifler⁶, her şûbenin şarkı parçaları- renk ya da diringileri⁷ sırasıyla icra edilir. Bu nedenle mugam destgahların, zerbi mugamların ve küçük hacimli mugamların oluşumunda ve gelişiminde hanende (vokalist) ve sazandelerin (tar veya kemanca çalan müzisyen) büyük rolü vardır.

1.1.1. Mugamın Tarihçesi

Araştırmacı F. Karomatov ve J. Elsner, makam teriminin müzik risalelerinde ilk kez 14. yüzyılda Kutbüddin Şirazi'nin eserlerinde kullanıldığını belirtip terimin daha eski olma ihtimali vurgusunu da yapmışlardır.

Bir rivayete göre mugam kelimesi MÖ 9-10. yüzyıllarda, bugünkü Urmiye Gölü yakınındaki Muğan adlı yerleşim yerinden ve burada yaşamış kabileden gelmektedir. Ahameniş ve Sasani dönemleri başta olmak üzere Maglar var oldukları her devirde saygın bir kabile olmuşlardır. Bu bağlamda Maglar, inançlarını özgürce yaşamakla kalmamış saray ve ahaliye de telkin etmişlerdir. Diğer yandan astrolojiye ve müziğe de ilgi duyan Maglar, bir araya geldiklerinde, sürekli müziğin insanlar üzerindeki etkisi hakkında sohbetler etmişlerdir. V. G. Lukonin, aynı zamanda Magların ve Zerdüşť rahiplerin flüt çaldıklarını belirtmiştir (İmrani 1998: 24). Nizâmi Gencevî, Maglar'ın müzikle olan ilişkisine atıfta bulunarak *İkbalname* adlı eserinde şunları yazmıştır:

¹ **Destgah:** Mugamın İçeriğinde Yer Alan Silsile.

² **Deramed:** Mugam İcrasının Başlangıcındaki Ezgi Ve Ritim, Taksim.

³ **Berdaşt:** Tar Veya Kemanca İle Yapılam Geçiş, Taksim.

⁴ **Şûbe:** Vokal-Enstrumantal Veya Enstrumantal Bölüm.

⁵ **Gûşe:** Mugamda Şûbeye Nazaran Küçük Bölüm.

⁶ **Tasnif:** Hanendenin Halk Edebiyatı Türlerinden Okuduğu Parça, Kıta, Bukle.

⁷ **Renk Ya Da Diringi:** Destgahın Şubeleri Arasındaki Geçiş Bölümü.

Müğenni, gedim bir hava çal,
 Muğlar kimi bir muğan havası çal,
 Men bi-nevanı o hava ile
 Ezizle ve havanı daha da gızdır (Rzaquluzade 2004: 72).

16. yüzyılın sonunda yaşamış Azerbaycan'ın klasik şairlerinden Kışveri, bir şiirinde “muğan küyi” demekle Muğlara özel havaların varlığını teyit etmektedir:

Gelgil ey dil ki, muğan kuyine aheng edelim,
 Bize gayğu çeri çekdi, varalım ceng edelim.

Kışveritek girelim müğbeçeler söhbetine,
 İstimai-nefesi-udü neyü çeng edelim (Kışveri 2004: 68).

Tarihî belgeler, Doğu'da çok geniş ve etkili bir din eğitiminin kurucusu ve *Avesta*⁸'nin müellifi Zerdüş'tün Maglara mensup olduğunu göstermektedir. Arap tarihçi Balazuri, Zerdüş'tün Urmiye sınırları içinde bulunan İbn Hordadbey'in Zerdüş şehrinde (Güney Azerbaycan'ının Neriz ve Salmas şehirleri civarı) olduğunu belirtmiştir.

Orta Çağ kaynaklarında müziğin kozmogonik açıklaması, yani çeşitli mugamların yıldızlar ve diğer gezegenlerle bağlantısının MÖ. 6. yüzyılda, yaygın olarak kullanıldığı fikri ortaya atılmıştır. Kesin olmayan bir görüşe göre müziğin ilk kozmogonik kaynağı, (MÖ 3. yüzyılda) Sümer'lere kadar gider, bir diğer görüş ise konunun başlangıcını Platon ve Pisagor ile ilişkilendirir. Ancak konu hakkında antik Yunan döneminden ziyade Sümer'lere dayandığı ve Maglar tarafından geliştirildiği yönündeki görüş daha ağır basmaktadır. (İmrani 1998: 25-27).

Dinî-felsefî, tarihî, edebî ve müzik içerikli eski kaynaklar, 14. yüzyıla kadar mugamın müzik terimi olarak kullanılmadığını göstermektedir. Müziğin yapısını ve özelliklerini tanımlamak için bu kavramın yerine “**rah**”/”**reh**” (yol, usul), “**cins**” (tip), “**cem**” (çoğul), “**perde**” (müzik aletinin telindeki yer), “**dövr/devr**” (çoğulu),

⁸ Sasaniler devrinde yazılmış Avesta, eski Orta Doğu inancı olan Zerdüştlüğün kutsal kitabıdır.

edvar), “**şedd**” (ipe dizilmiş inciler çoğulu şüdūd) terimleri kullanılmıştır. 11. yüzyılda Kūhistan sultanı Keykavus b. İskender tarafından Farsça kaleme alınan *Kabusnâme’de* musikişinaslara, musiki meclislerine iştirak edenlere, icracılara repertuar seçimi, icra tarzı ve davranış konusunda tavsiyeler verilir. Eserdeki bilgilere göre “perde” adı verilen Rast, Arag (Irak), Üşşak, Zirafkend, Sepahan (İsfahan), Neva, Bade (Mada) gibi mugamlar bu dönemde oluşturulmuştur (Sultanov 2006: 184-187). Yani 11. yüzyıla doğru mugam türünün genel hatları bu dönemin musikişinaslarınca geliştirilmiş ve bu kavram icrada kullanılmıştır. Nizâmi Gencevî'nin eserlerinde adları geçen ancak *Kabusnâme’de* geçmeyen Nevruz, Hesar (Hisar) ve Rehavî de eklendiğinde 12. yüzyıla doğru yaygınlaşan on iki mugam elde edilmiştir.

Mugamlar, müzik dizesi formunda ilk defa Sasani kralı Hüsrev Perviz'in (M.S 591/628) saray müzisyeni Barbed tarafından düzenlemiştir. Konuyla ilgili kaynaklar Barbed'in aslen Merv şehrinden (Türkmenistan'da Mari şehri yakınında) olduğunu belirtir. Nizâmi Gencevî'nin Hüsrev ve Şirin mesnevisinde Barbedin ve Nikisa'nın yaratıcılığı anlatılır (Seferova 2012: 148-150).

Her perdede Barbed çalsa bir makam,

Şah halet verirdi mirvari tamam.

Barbed nağmesini bitirdi, durdu,

Nikisa mizrabı tellere vurdu.

Nikisa dayandı, susdu avazı,

O yandan seslendi Barbedin sazı (Rza 2004: 260, 402).

Mugam terimi, “Makam” şeklinde, Kutbüddin Şirazi'nin M.Ö. 1306'da hazırladığı “*Dürret-ü't-Tac* adlı eserinin musiki ile ilgili bölümünde geçmektedir. Ancak eserin müellifi bu terime herhangi bir açıklama yapmadan genel anlamda kullanmıştır. Aynı kavram, arap gramerci ve tarihçisi es-Safadi'nin (1296-1363) eserinde 12 ana perdeyi ifade etmek için de kullanılmıştır. Böylece mugam terimi,

musikide ve şiirde 14. yüzyıldan itibaren hem “makam” hem “mugam” şekillerinde telaffuz edilmeye başlanmıştır.

Mugam sanatı ve musiki biliminin Yakın ve Orta Doğu'da yaygınlaşması, 13-15. yüzyıllar arasına denk gelir. Bu sanat, 13. yüzyılın başlarından itibaren dönemin kültür beşiği sayılan Kerkük Türklerinin yaşadığı Sümer şehrine; Arap yarımadası, Orta Asya, Hindistan ve Çin'e kadar hızla yayılmıştır. Mugamların adı geçen sahalara bu derece yayılmasında akla gelen ilk sebepler şunlardır.

1. Mugamların profesyonel sanat örnekleri olması.

2. Mugam ezgilerinin ritmik özelliğinin bulunması. Bu özellik bu mugamların diğer halklar tarafından anlaşılmasını kolaylaştırmış ve kendi geleneklerine göre mugam havalarının gelişmesi için iyi bir fırsat olmuştur.

3. Mugam ezgilerinin her çeşit gazel ve şiire kolayca uyarlanabilmesi. Buna göre aynı mugam ezgisi, farklı mısralardan okunabilir.

Eski Azerbaycan Türkleri'nin törensel ayinlerinde kullanılan şamanizm, tasavvuf ritüelleri, şarkı ve oyunlar Sümerler ve Medlerde mevcuttu. Müzik unsurlarının incelenmesi, eski zamanlardan beri müziğin duygusal ve psikolojik bir faktör olarak değerli olduğunu ve yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir. Atalarımız, müziğin estetik ve etik yönlerini özel olarak incelemişler, onu insanların tedavisinde ve eğitiminde yaygın olarak kullanmışlardır. Sümerlerin ve Medlerin müzik ve kozmogonik olaylara aynı oranda ilgi duymaları tesadüfi değildir.

Azerbaycan kültürü üzerine yapılan tarihi, arkeolojik ve musiki çalışmaları bu kültürün MÖ. 12. asırlarda Bakü yakınlarındaki Gobustan'da başladığını göstermektedir. Azerbaycan için olduğu kadar dünya kültür mirası için de büyük önem taşıyan ikinci önemli arkeolojik kalıntı, MÖ. 6 asırlarda bulunan bir altın işlemeli bir camdır. Urmiye Gölü yakınlarındaki bir mağarada bulunan bu eseri inceleyen Chicago Üniversitesi Doğu Dilleri Profesörü Arkeolog Hilan Kantur ve mağaradaki kazıları yöneten California Üniversitesi'nden Profesör Pinas Delokaz, konu hakkında özel çalışmalar yürütmüş; UNESCO'nun *Peyma* dergisinde, kalıntının büyük önemi hakkında bir makale yayımlamıştır. Konuyla ilgili,

Azerbaycanlı araştırmacı Ebülfez Hüseyini şu tespiti yapmıştır. “Çiğamiş'ta ortaya çıkan bu kalıntılar, müziğe dair insanoğlunun ortaya koyduğu her şeyi anlatan bir tasviridir. Adı geöen tasvirde, yaylı, üflemeli ve vürmalı çalgılardan oluşan günümüz orkestrasına benzer bir grup müzisyen görölmektedir” (İmrani 1999: 12-13).

Resmin ilk bölümünde, sahneyi andıran bir yerde bir grup müzisyen; grubun hemen yanında ise bir kişi, hükümdarın huzurunda şarkı söylerken gösterilmektedir. Başka bir tasvirde, dizleri üstüne oturarak enstrüman çalan bir müzisyeni, bir keçinin dinlediği resmedilmektedir. Bu sahnede yer alan figürler oldukça profesyonel çizilmiştir. Hükümdarın kıyafetleri, kafatası yapısı, sa ve sakal şekli Sümer dönemi resimleriyle karşılaştırıldığında aralarında büyük bir fark olmadığı görölr. İkinci tasvirde birtakım telli, vürmalı ve üflemeli algılar; arkada günümüz mugam icracıları gibi eli kulağında bir hanendenin şarkı söylediği betimlenmektedir (İmrani 1999: 14-17)

Yukardaki bilgilerden hareket ile şu sonuçlara ulaşılabilir:

1. Azerbaycan MÖ. 6. yüzyılda oldukça gelişmiş bir müzik költürüne sahipti.
2. Tasvirler, saray müziği geleneğinin varlığını teyit etmektedir. Dolayısıyla, profesyonel bir müzik geleneğinin var olduğu söylenebilir.
3. Azerbaycan'da MÖ. 6. yüzyılda orkestranın olduğu görölmektedir.
4. Resimde tasvir edilen orkestra üyelerinin günümüzdekilerle büyük benzerlik gösterdiği söylenebilir (İmrani 1999: 21, 31).

Mugam icrasında yer alan tar, ud vb. müzik aletlerinin günümüzdeki öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. 6500 yıl önce yaşamış Enlil İçme Dağan adlı şair bir şiirinde tardan;

“İkrib (akrep) ili (dinc irmez), u serilib

Taru ine şeptiye”⁹

⁹ Taru İne şeptiye- Tarı almak Demektir.

Anna anaku ina pat Turim ki,

Anna anaku, eyle pat Taram¹⁰ ki.

şeklinde bahsetmektedir. Diğer yandan E. Elibeyzade, şairin eski taş yapıtların üzerine yazdığı diğer üç şiirinin gazel şeklinde olduğunu söylemiştir (İmrani 1999: 54-55).

Mugamların farklı dönemlerde saraylarda ve zengin meclislerinde icra edildiği varsayılırsa mugam geleneğinin Sümerler döneminden başladığı kabul edilebilir. Şemsi Aded Abi'nin 6500 yıl önce yazdığı bir şiirde mugam ismi doğrudan geçmektedir. Şemsi Aded Abi, şiirde mugam ve müzik aletine doğrudan bir gönderme yaparak "Çal müziğim! Rah caam" der.

Sümer: a-na Ku-w a-ri

Gi-bi-ma

Um-ma e-te-el-lum ra-im-ka-a-ma

Ish-tu pa-at Ta-ri ki

Az: A ne ki varı cibime

Umma Ete elim raim geme

İç, tuba (hoşbeht) at tarı ki...

Sümer: et-be-e-em

A-nalk-ka-al-nim ki ' e-te-ru-ub ash-ra-nu-um

LU (H) a-an -ba-at u LU za-ap-pa-anki u ma-a-tum pa-kir

(K)a -al mu-si-im ra-ah-sa-am Al-ka-am sh(u)m-ma ur-ra-a-am

Az: Et beyem?

Ona hikke alnım ki, eterüb (ötürüb) aşranum

¹⁰ Eyle Pat Taram- Sesi Çıkmayan, Konuşamayan Tarım.

(U)lu Han Batu (u)lu, Çapan ki, u metim, pah, iir...

Çal müziğim! Rah (şerab) caam

Al gem. Samma (h)urrrayam.

Burada *rah*, mugam makamı; *Caam* ise Orta Çağ'da Azerbaycan'da çalınan bir müzik aletidir. Bu mugam, 19. yüzyılın başlarında Karabağ “musiki meclislerinde” icra edilmekteydi. N. Gencevi, eserlerinde *rah* mugamı hakkında şunları yazmıştır:

Bir *Rah* çal ki, padişah bihuş olsun.

Belke bu dava gısala hell ola (İmrani 1999: 56, 58).

Aşağıda verilen yaklaşık yedi asırlık üç gazelin şairi, Avrupa edebiyatında adı geçen Enlil İsme Dağan olarak geçmektedir. Bu gazeller aşağıda verilmiştir:

Hölle, calag¹¹, gem üzüb eş, cütçüm, uğraş,

Nam¹² gurrayıb cuşum bal tek, neçi cuşim?

e ne itemmu¹³..

Say cütdeyem.

Aya Enlil Isma Dağan, na nam, sipa gal,

Amma munes umma ulsan da helak e!..

Hışçı gelse, cütde biyim.

Enme gel zülme a diri, gamı namsu gulu ul¹⁴

Diri, gazubane¹⁵ gal surağın kim şuti¹⁶ ganumuzu?

Sən su, ud ara kaş e, gel lez¹⁷ uni gine şuham,

Du ge, du ge, du ge ey men azuni nükur Udam.

Niçi sae üzgide uri kılıb¹⁸ bahara şen Maraab¹⁹?

¹¹ Hızlı, zeki.

¹² Şeref, onur.

¹³ E, ne yiyelim?

¹⁴ Yakınlarının namusunun kulu ol.

¹⁵ Gururla.

¹⁶ Lanetlenmiş.

¹⁷ İzle, takip et.

¹⁸ Ben koyup.

¹⁹ Afrika'da yaşayan bir kuş;

Sen gine appak mürebbem, ul mullabe²⁰
 gum ara abgurteki,
 Ne erim ne azim, nihalam men igi cuşenu diba.

Su endümü ki, ağaşa, car a meşe muniba?
 Nam Enlil, an ki, munes umdumu, gış kimti zü yum?
 Ki a uğmini dağal uru adam, meskenmü eger gar?
 Galaça sığanu eder teşbi ta imta abad.
 Na ibru ki, sakü baş ud ul, biçar dust aş a bidab.
 Isme Dağandumu Enlille sağkeşde baminiku?
 Ur u ki, nitukem ge cuşe, ig tek nimşi gal”

Yukardaki gazellerden şu sonuçlar çıkarılabilir. 1- O dönemde Azerbaycan Türkçesi vardı; 2- Mugam, 70 asra yakın bir süre icra edilmektedir; 3- Aruz vezni bilinenin aksine Arapların keşfi olmayıp daha eski dönemlerde, taş üzerine çivi yazısı yazan ataların keşfidir; 4- Gazel, mugam ve aruz vezni Doğu medeniyetinin ortak mirasıdır (Azertürk 2001: 40,43).

1.1.2. Orta Asya ve Doğu Türkistanda Mugam

Klasik doğu makamlarının altı koluna atfedilerek oluşturulmuş *Şaşmakom*, Özbek ve Tacikler’in sözlü geleneğine dayalı bir müzik türü olup Harezmi ve Buhara’da yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Harezmi ve Buhara gibi iki ayrı silsilenin ürünü olan *Şaşmakom* Büzürk, Rost, Navo, Dugoh, Sogoh ve Arok makamlarını içerir. Bunlar enstrümantal ve vokal bölümlere ayrılır. Her makam yirmi ile elli enstrümantal ve vokal kısımdan oluşur. Her bölümün kendi yöntemi yani ritmik temeli bulunmaktadır. Vokal kısım genellikle solo icra edilir. Bunlara Def (doyra) ve tanbur (bazen dütar, gıcak) eşlik eder (Zöhrabov 2013: 46).

Mugam sahalarından Doğu Türkistan’daki Uygur makamları, bazı yönleriyle hem *Şaşmakom*’dan hem de Azerbaycan mugam destgahlarından ayrılmaktadır.

²⁰ Lezzetli.

Buna göre 12 Uygur makamı vardır; bunlar kendi içinde ikiye ayrılır. Birinci grup Rak, Cabbiyat, Müşavirek, Çarigah, Pencgah, Üzzal, Üşşak, Acem, Bayat, Neva, Segah, İrak. İkinci grup Uygur makamları 12 adet olup “Birinci makam, İkinci makam, Üçüncü makam... On ikinci makam” (Zöhrabov 2013: 47) şeklinde sayılarla adlandırılır.

Türkmen makamlarının diğer sahalardaki mugamlardan ayrılan en önemli tarafı, bu mugamlar Azerbaycan’da ve diğer bölgelerde icra edilen mugamların aksine tümü enstrümantal eserlerdir. Bu makamlar vokal veya vokal-enstrümantal olarak icra edilmez. Türkmen makamlarında kullanılan temel enstrümantal, mızrablı iki telli bir müzik aleti olan dütar ve yayla çalınan telli bir müzik aleti olan gıcak’tır.

Türkmenlerde yedi makam vardır. Bunlar;

- 1- “Mukamlar başı”- esas makam;
- 2- “Konurbaş” makamı, yani Konurbaş kabilesinin makamı;
- 3- “Erkeklik” makamı, yani deve ile ödüllendirilen makam;
- 4- “Ayrılık” makamı;
- 5- “Goşatepe” makamı (bir yer adı);
- 6- “Neler göründü” makamı (bir şiirin adı).

7- “Berkeli çokay”. Muhtemelen, bu mukamı Berkeli adındaki sanatkar yaratmış ve onun meşhur icracısı olmuştur.

1.2. MUGAMDA İNSAN FİGÜRÜ

Mugam poetikası, mugam müziğinin muhtevasına tezahür eden ruhu ifade etmektedir. Genel olarak her sanat eserinde yaşanan olayları ve bu olayların yarattığı durum, izleyiciye duygu aktarması ilkesine dayanmaktadır. Ayrı ayrı türlerin ve şekillerin ortaya çıkışı ve gelişimi, bu etki araçlarının araştırılmasıyla ilgilidir. Bu etki, edebi bir figürün aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Gazellerin mugamlarla icra edilmesi müziğin ve insan figürünün ortak olmasından kaynaklanmaktadır.

Gazellerde Hasan, Muhammed, Gülnisa vb. gibi karakterler yoktur, genelleştirilmiş âşık ve mâşuk kavramları bir sembol haline gelmiştir.

Mugam poetikasının karakteristik özelliklerinden biri de romantizmdir. Olayların yorumu romantik bir tarzda verilir ve her zaman kırılğan bir lirizme eşlik eder. Mugamlardaki görüntü soyut değildir, ne kadar genelleştirilmiş olursa olsun uydurulmamıştır. Fakat mugam destgahlarında tasvir edilen karakterler farklıdır insanlar ve olaylar birbirinden farklı olduğu gibi karakterlerine, olaylardaki konumlarına göre de farklılık gösterir. Mugam destgahlarındaki müzik mahiyetine göre tasvirleri kabaca şu şekilde tasnif edilebiliriz;

Segah- seven ve ayrılık acısı yaşayan sevgilisine kavuşmak için her türlü fedakarlığı yapma azmine sahip olan bir âşıktır.

Humayun- kederli ve zavallı annenin yanı sıra uzun ve yorucu savaşlardan evini ve ailesini kaybetmiş, telafisi mümkün olmayan kayıplar vermiş bir insandır.

Şüşter- adaletsizliğin ve haksızlığın kurbanı olan kalbi bu baskı ve zulüm girdabından çıkmak için çarpınan genç bir adamdır.

Bayatı-Şiraz- savaşta kaybolan ya da bir geziden dönmeyen, sevgili eşini arayan amacına ulaşmak için tüm zorluklara katlanmak ve son nefesine kadar mücadelesini sürdürmek niyetinde olan bir gelin.

Cahargah- ülkesini ve ailesini düşmandan kurtarmak için savaşan bir cengaver, kahraman.

Rast- akıl ve anlayış sayesinde hayatın nimetlerinden feyzyab olma fikrini aşıl原因an bilge ve deneyimli bir mürşid.

Şur- neşeyle ve gururla hayallerini gerçekleştiren bir kişi.

Bu kahramanların karakteristik özellikleri şöyledir;

1. Bu kahraman her şeyden önce sevmeye ve dünya nimetlerinden yararlanmaya hakkı olan bir insandır. O ne bir güreşçi, ne bir cadı, ne bir sihirbaz, ne de olağanüstü bir üstünlüğe sahip bir bireydir.

2. Azerbaycan mugamındaki kahraman içten içe saf ve samimidir, içinde bencillik ve kötülük emaresi yoktur.

3. Mugam'ın kahramanı hoşgörölü ve cesur bir insandır, aşk, dostluk, vatan, hakikat ve adalet yolunda her türlü zorluğa katlanmaya, hatta gerekirse kendi canını bile vermeye kararlıdır.

4. Mugam kahramanı barışçıl, yaşamı seven, güvenen ve inançlı bir insandır.

5. Azerbaycan mugamının yarattığı kahraman yiğit bir savaşçı zafer için canını bağışlayan bir vatan askeridir. Haksızlığa, işgale ve zulme son vermek için her an mücadele etme arzusu içindedir.

6. Mugam'daki insan figürü, iyimser ve iyi bir geleceği dört gözle bekleyen, iyinin kötülüğe galip geleceğinden emin olan kişidir.

7. Mugam'ın kahramanı zeki, anlayışlı bir insandır, her zorluktan akıl ve düşünce yardımıyla kurtulmaya çalışır ve aynı zamanda bunu başkalarına da tavsiye eder.

8. Bahsettiğimiz kahraman, hayatını hayallerle yaşayan bir seyirci değil, hedefleri ve amacı için azimli bir savaşçıdır.

9. Mugam kahramanı utangaç, namuslu, dürüst, masum bir kişiliktir (Aslanoğlu 2044: 137-149).

Nasireddin Tusi, “Ahlak-ı Nâsırî” adlı eserinde ilkin ahlaki değeri “bilime saygı” olarak nitelendirir. Nitekim mugamdan zevk alan dinleyici her şeyden önce bilime, bilimsel düşünmeye ve aydınlanmaya meyleder. Mugam sanatında icra edilen gazelin eğitici etkisinden dolayı yani, mugamın metninde yer alan eğitici motifler, dinleyicinin ahlaki niteliklerini düzeltme eğilimindedir. Kısaca mugamın metnindeki sözler eğitici nitelik taşıyıp vatan sevgisini, hümanizmi, insanlığı, dostluğu, yoldaşlığı, cömertliği, yardımlaşmayı, paylaşmayı, yiğitliği, kahramanlığı, kararlılığı, becerikliliği, çalışkanlığı, edebi, haysiyeti, dürüstlüğü, gururu, sabr gibi duyguları doğurur ve dinleyiciye aktarır (Sadıgov 2011: 57).

1.3. MUGAMDA GAZEL SEÇİMİ

Mugam, sözlü bir halk sanatı olmasına rağmen tarihsel gelişimi boyunca her zaman şiir türleri ve biçimleriyle yakından ilişkili olmuştur. M. Fuzuli'den sonraki dönemde Azerbaycan dilinde gazel edebiyatının yaygınlaşması mugamların gelişmesinde etkili olmuştur. Bunun sebebi mugamların ezgi ve ritim yapısının vezin ile yakından ilgili olmasıdır. Her bir mugam destgahı, mugam bölümü, melodik-ritmik yapısına göre belli bir aruz vezni ile ilgili bir gazelle okunmalıdır. Bu nedenle mugam icracıları gazelin şekil ve yapısını, aruz veznini, ritim şeklini ve hangi gazelin hangi mugam bölümü ile okunması gerektiğini bilmeleri gerekir.

Bilindiği üzere gazellerin içeriği ağırlıklı olarak aşk, ilahi aşk, ayrılık, keder, âşığın sevgilisinden şikâyeti, insan maneviyatının aşkla yüceltilmesi, güzelliğin tasviri ve felsefi konularla ilgilidir. Bu temalar mugam müziğinin görsel, sanatsal ve duygusal içeriğini de etkilemektedir.

Mugam ile gazel arasındaki yakın ilişkinin birkaç nedeni vardır. Birincisi, bu türün yapısının mugamın müzikal yapısıyla uyumlu olmasıdır. Yani mugamlar, iç yapılarına ve seslerine göre birbiri ile uyum içinde sıralanmış uzun müzik silsilesinden oluştuğu gibi gazeller de her biri uzun bir fikri ifade eden ayrı ayrı beytlerden oluşur. İkincisi, mugamın müzik bölümü ve ritmi gazelin tefile bölümü ve uyumuna uygundur. Üçüncüsü, aruz veznindeki seslerin uzatılabilmesi mugam icracısına müziğin içeriğini aktarırken doğaçlama yapma imkanı verir. Dördüncüsü, gazel çok çeşitli lirik duyguları, öğretici fikirleri ve felsefi düşünceleri özlü bir cümleyle ifade edebilme yeteneği nedeniyle diğer şiir türlerinden üstündür.

Azerbaycan mugamlarında okunan gazellerin çoğu iki bahrde: hezec ve remel bahrinde olur. Hezec bahri:

Bu bahrin tefile bölgesi aşağıdaki gibidir.

me-fa-i-lün, me-fa-i-lün, me-fa-i-lün, me-fa-i- lün.

Buradaki mefailün tefilesi 4 heceden ibaretdir, bunlardan birincisi kısa, diğer üçü uzun hecelerdir.

Remel bahri:

Bu bahr Azerbaycan gazel edebiyatında ve mugam icrasında en çok kullanılan bahrdır. Tefile bölgüsü aşağıdaki gibidir:

Fa-i-la-tun, fa-i-la-tun, fa-i-la-tun, fa-i-la-tun

Mugamlarda gazellerin yanı sıra mesnevi, muhammes, müstezat ve diğer divan şiiri nazım biçimleri de icra edilmektedir. Hanendeler pek çok durumda hece vezninde yazılan nazım biçimleri; koşma, semai, varsağıları da başvururlar. Mugamların terkinde ve okunan tasniflerinde bayatılar, okşamarlar²¹, hatta hiçbir vezne tabi olmayan halk deyimleri de kullanılmaktadır (Aslanoğlu 2004: 194).

Mugamların metni en çok Nizâmi Gencevî, İmadeddin Nesimi, Fuzuli, Molla Penah Vakıf, Seyid Azim Şirvani, Nebati, yakın tarihten Aliğa Vahid ve Samed Vurgun gibi şairlerin aruz vezninde yazılmış gazellerinden seçilerek okunmaktadır (Zöhrabov 2004: 80-82). Bir mugam icra edilirken, mugamın hacmine göre en az bir, en çok üç ile beş arasında gazelden istifade edildiği görülmektedir.

Hatta Nizâmi Gencevî'nin "Hüsrev ve Şirin" eserinde Barbed'in mugamı gazelle icra ettiğini görmekteyiz.

Barbedin çaldığı her bir perdeye
Şah tamam bir hazne verdi hediye.
Dil açıb ince bir *gazel* deyerken
Şah gızıl bahş edib deyerdi ehzen.
Her perdede Barbed çalsa bir *makam*,
Şah helet verirdi mirvari tamam.

Bitdi Nikisanın cengle nağmesi,
Barbedin setarı galdırdı sesi.
Bir mest aşig kimi saza vurdu el,
Üşşak perdesinde okudu *gazel*.

²¹ Azerbaycan sözlü halk edebiyatında bir annenin bebeğini uyandırdığında okşamak ve şefkat göstermek için söylediği nağmeye denir.

Barbed beyle güzel hava çaldısa
Ondan yahşısını çaldı Nikisa.
Novruz gülü kimi açıldı evvel,
Novruz perdesinde okudu *gazel*.

Nikisa, nece ki, demişdi Şirin,
Bir *gazel* okudu *Rast* üste hazin:

“Ey bahtımın gözü, yatma, bir zaman

Belke sadetden tapasan nişan (Rza 2004: 260, 398).

Mugam türü sadece bahseettiğimiz şairlerin gazelleri ile değil, buna ilaven başka şairlerin gazelleri ile de icra edilmektedir. Örneğin;

Abbas Sehhet'in;

Könlümün sevgili mehbubu benim,
Vetenimdir, vetenimdir, vetenim.

Meni helg eylemiş evvelce Huda,
Sonra vermiş vetenim neşvü-nümaaaa

Vetenim verdi mene nanü-nemek
Veteni mence unutmag ne demek!

Anadır her kişiye öz veteni,
Besleyib sinesi üstünde onu.

Südüdür ki, dolanıb ganım olub,
O benim sevgili cananım olub.

Sahlaram gözlerim üste onu men,
Ölerem elden eger getse veten.

Vetenin nemeti nisyan olmaz,
Nahelefler ona gurban olmaz.

Veten ecdadımızın medfenidir,
Veten övladımızın meskenidir.

Vetenin sevmeyen insan olmaz,
Olsa ol şehsde vicdan olmaz!

Abbasgulu ağa Bakıhanov'un;

Mey rengi yarın lale üzünden alar her an,
Ney de od alar sızlayaraq odlu bahışdan.

Alemlere yükseldi melahetleri yarın,
Ulduzlar arasında salıbdır cedel her yan,

Bir boş deve sehrade gederken, ne ecebdir,
Ardınca düşüb gafiletek getdi, könül, can.

İsmet eteyin yırtdı Züleyha, bu sebebden,
Oldu onun öz perdeyi-namusu perişan.

Bülbül yuva tikmek dileyirken bu çemende
Yaz keçdi, çemen soldu, gelib çatdı zimistan.

Sordun ki, nedir vesline naz, hicrine nale
Heyfa yarile olmadı bu işlere imkan.

Güdsi, bu cahan dövlətinin payesi yohdur,
Kavusi-Keyin halına bah, ibret al ondan.

Bahtiyar Vahabzade'nin;

Ellerini üzüb menden,
Yarım birbaş geden oldu.
Can deyib, can eşiderdik,
Bu ayrılığ neden oldu?

Gızılgülem desteyem men,
 Bülbülem gefesdeyem men.
 Gezirem men, gemli-gemli,
 Gören deyir, hesteyem men.

Yandı ürek kabab oldu,
 Gül bağçamda hezan oldu,
 Men ki senden ayrılmazdım,
 Bu ayrılıg neden oldu?

Yaranmışıg mehebbetden,
 Alovlanıb yanıram men.
 Bu hesretten, bu möhnetden
 Gözümün yaşı den-den oldu.

Öz eşgimden dileyimle,
 Ayrı düşdüm illerle men.
 Ancag senden ayrı gezen,
 Ürek deyil, beden oldu!

Aliğa Vahid'in

Bilmem, bu nazenin kimin istekli yarısıdır?

Ya hansı behtiyarların behtiyarıdır!

Açdıgca gül cemalını, eller ferehlenir,

Guya, gözellik aleminin novbaharıdır.

Dünya buna zenin melekin hesretin çekir,

Helgin sevimli afeti, hem şehriyarıdır.

Yüz defe yansag eşg oduna, gorhu bilmerik,

Çünkü diyarımız bizim odlar diyarıdır.

Bir vaht secdegah idi ateşperestlere,

Şehri-Sebaki, merkezi derya kenarıdır.

Gan etme, sağı, bağırmızı, bade tez getir,
Doldur gedehleri, gecemiz keçdi, yaradır.

Her kim deyirse, sevme bu rena gözelleri,
Bilmir ki, sevgi alemlerini biihtiyaradır.

Bir gün gelir ki, men gederem, helg söyleyer:
- Biçare Vahidin bu gezel yadigarıdır.

Dedi ol yar mene: defterimiz evde galıb,
Eşge dair yazılan sözlerimiz evde galıb.

Naz ile, gaş göz ile can alırıg aşigden,
Ev yihan, gan ahıdan hencerimiz evde galıb.

Bu gözellekle ki, biz naz ile min can alırıg,
Hele bizden de güzel dilberimiz evde galıb.

Çeşmi-cadumuza heyran olan aşig çohdur,
Fitneler yağdıran afetlerimiz evde galıb.

Biz esir eylemişik zülf ile biçareleri,
Neçe Mecnuni-vefa perverimiz evde galıb.

Şeyh Sen'an kimi aşigleri yoldan çıxaran
Dinü dil garet eden kaferimiz evde galıb.

Hele men Vahidiyem Azerbaycanımızın,
Ateşi-eşge yanan Azerimiz evde galıb.

Hurşidbanu Natevan'ın;

Felek rengine benzer bu benövşe,
Tutub sehraları hersu, benöşe!

Neçün gülşenlerin terkin gılıbsan?
Düşübsen çöllere dilcu, benövşe!

Bele geddin bükülmüş, pirlertek,
Deyirsen sübhü şam "yahu", benövşe!

Seni şövgü bahar aşüfte gılmış,
Çeker aşig olan gaygü, benövşe!

Diler etrin könül badi-sebadan,
O zülfi-yartek hoşbu, benövşe!

Yene, ya rebb, ne gemgindir benim bu şad olan könlüm,
Rümüzi-eşgden ağah olub, ustad olan könlüm.

Görübdür yari eğyare olubdur mehvi-nezzare,
Edibdir sinesin pare, benim abad olan könlüm.

Niye peymaneden keçdin, niye zencirden kaçdın?
Nedendir çöllere düşdün, benim berbad olan könlüm?

Feragin ruzi-matemdir, seraser möhneti-gemdir,
O zülfün kimi derhemdir, benim azad olan könlüm.

Bahın bu Natevan zare, günü behti kimi gare,
Gezer Mecnun tek avare, benim naşad olan könlüm.

Mehemmed Füzuli 'nin;

Alem oldu şad senden, men esiri-gem henüz,
Alem etdi terki-gem, mende gemi-alem henüz.

Can bağışlardı lebin izhari-göftar eyleyib,
Urmadan İsa lebi canbehşlikden dem henüz.

Secdegah etmişdi eşg ehli gaşın mehrabini,
Gılmadan heyli-melaik secdeyi-Adem henüz.

Cane derdin, cisme peykanın revan etmişdi hökm,
Cismile can irtibatı olmadan möhkem henüz.

Eşk serf eyler felekden kam hasil gılmağa,
 Bu güher gedrini bilmez dideyi-pürnem henüz.
 Perdeyi-çeşmim megam etmişdi bir tersabeçe,
 Olmadan mehdi-Mesiha dameni-Meryem henüz.
 Ey Füzuli, eyledi her derde derman ol tebib,
 Bir benim zehmimdir ancag bulmayan merhem henüz.

Eşgden canımda bir pünhan merez var, ey hekim!
 Helge pünhan derdim izhar etme, zinhar, ey hekim!
 Var bir derdim ki, çoh dermandan artıdır mene,
 Goy meni derdimle, derman eyleme, var ey hekim!
 Ger basıb el nebzime, teşhis gılsan derdimi,
 Al emanet, gılma her biderde izhar, ey hekim!
 Gel benim tedbiri-bihudemde sen bir sey gıl
 Kim, olam bu derde artırag giriftar, ey hekim!
 Gör teni-üryan ile ehvalımı hicran günü,
 Var imiş ruzi-giyamet, gılma inkar, ey hekim!
 Çekmeyince çareyi-derdimde zehmet bilmedin
 Kim, olur dermani-derdi-eşg düşvar, ey hekim!
 Renc çekme, sihhet ümmidin Füzuliden götür
 Kim, gebuli-sihhet etmez böyle bimar, ey hekim!

İstedim merhem ohundan cigerim yaresine,
 Atdı min oh ki, deger her biri bir paresine.
 Bir-birile çekişir gerdi-rehinçün müjeler,
 Gör ne ganlar düşecekdir oların aresine.

Çekmez oldu, gönül ohlar yükün, ol serv meger
Çekerek ate ohun, rehm ede biçaresine.

Ganı göz yaşı kimi ehli-nezer kim, yügürüb
Bir içim su vere deşti-gemin avaresine.

Her teref ekslerimdir görünen, ya yığılıb
Geldi su helgi sirişkim suyu nezzaresine.

Bilmezem kim, nezer ehli nesini eksilder,
Gezeb eyler, nezer etsem mehi-rühsaresine.

Ey Füzuli, cigerim ganını goymaz töküle,
Can feda ol senemin gemzeyi-hunharesine.

Dehenin derdime derman dediler cananın,
Bildiler derdimi, yohdur dediler dermanın.

Olsa mehbublerin eşgi cehennem sebebi,
Hurü gilmanı galır kendisine rizvanın.

Keçdi meyhaneden el, mesti-meyi-eşgin olub,
Ne meleksen ki, herab etdin evin şeytanın?

Vurmazam sihhet üçün merhem ohun yaresine,
İsterem çıhmaya zövgi-elemi-peykanın.

Ne bilir ohumayan müshefi-hüsnün şerhin,
Yere göyden ne üçün endiyini Guranın.

Yerden, ey dil, göye gavmuşdu sirişkin meleki,
Onda hem goymayacaktır oları efğanın.

Ey Füzuli, olubam ğergeyi-girdabi-cünun,
Gör ne gehrin çekirem döne-döne dövranın.

Meni candan usandırdı, cefadan yar usanmazmı
Felekler yandı ahımdan, muradım şemi yanmazmı?

Gamu bimarine canan devayi-derd eder ehsan.
Neçün gilmaz mene derman, meni bimar sanmazmı?

Gemim pünhan tutardım men, dediler yare gil rövşen
Desem, ol bivefa bilmem, inanarmı inanmazmı?

Şebi-hicran yanar canım, töker gan çeşmi-giryanim,
Oyadar helgi efğanım, gara behtim oyanmazmı?

Güli-rühsarine garşi gözümnden ganli ahar su,
Hebibim, fesli güldür bu, ahar sular bulanmazmı?

Deyildim men sene mail, sen etdin eglimi zail,
Mene ten eyleyen gafil seni görecek utanmazmı?

Füzuli rindü şeydadır, hemişe helge rüsvadır,
Sorun kim, bu ne sevdadır, bu sevdadan usanmazmı.

Yohdur bu rüsvaylığın derdine derman, ey tebib!
Eyleme rüsvay özün, hem gelbini gan, ey tebib!

Olmag istersen eger asude, goy rahat meni, ey tebib,
Derdimin yoh çaresine çünki imkan, ey tebib!

Sen gan almagla, yegin, bir fayda vermezsene cana,
Şövgi-lelin çihar mümkünse candan, ey tebib!

Olsa her şerbet, bu sevda derdine etmez elac,
Şerbetimdi vesli-yarü zikri-canan, ey tebib!

Gelme öldürsen meni izhar gılma kimseye,
Goy regibim bilmesin var mende efgan, ey tebib!

Megsedim açmag deyildi derdimi esla sene,
İstedim pünhan edim, senden ne pünhan, ey tebib!

Öldürüb yüz sen kimi biderdi bu derdim benim,
Gel, Fizuli, derdini sanma çoh asan, ey tebib!

Yandı canım hicr ile, vesli-rühi-yar isterem,
Dermendi-firgetem, dermani-didar isterem.

Bülbüli-zarem, degil bihude efgan etdigim,
Galmışam nalan gefes geydinde, gülzar isterem.

Dehr bazarında kasiddir metai-himmetim,
Bu metai satmağa bir özge bazar isterem.

Fani olmag isterem, ye'ni belayi-dehrden
Raheti-cismi-zeifü cani-efgar isterem.

Nola ger gılsam şebi-hicran temennayi-ecel,
Neyleyim, çohdur gemim, def'ine gerahar isterem.

Çün bega bezmindedir dildar, men hem durmazam
Bu fena deyrinde, bezrai-vesli-dildar isterem.

Ey Füzuli, istemez kimse rizasile fena,
Men ki, bundan özge bilmen çare, naçar isterem.

Mikayıl Müşfig'in;

Bilmem neyçün meni atmış unutmüş
Ehdi peymanına gurban olduğum,
Yohsa özgesine üzünü tutmuş,
Yeni sevdasına gurban olduğum.

Men dilberi sordum, gelib gedenden,
Dediler küsmüşdü barışmaz senden,
Men iltifat etdim, o gaçdı menden,
Gaçgın edasına gurban olduğum.

O benim sevgilim, o benim sonam,
 Onsuz üzüm gülmez, açılmaz aynam,
 Bilmem harda galdı, o nazlı durnam,
 O hoş sedasına gurban olduğum.

Ayrılığ oduna könlüm dayanmaz,
 Eşg oduna yanan bir daha yanmaz,
 Çekdiyim naleden neyçün oyanmaz,
 Şirin röyasına gurban olduğum.

Hicranı gelbimi yandırır yahar,
 Gözlerim yollara bahar hey bahar,
 Müşvig seni anar, sensiz odlanar,
 İtmiş heyalına gurban olduğu.

Men ki bilmez idim nedir mehebbet,
 Bu sirri sen mene anlatmadınmı?
 Dünyaya sığmayan şair könlümü
 Köksümden çıkarıb oynatmadınmı?

Men ki neğme deyib benövşelerden
 Peşem zövg almagdı bir şux dilberden,
 Menden uzag gezib, dolanıb herden,
 Gelbimi sıxmağa can atmadınmı?

Min hicran könlümü alanda ele,
 Zerrece halıma yanmadın bele.
 Müşfigin gelbini tez alıb ele
 Onu röyalardan oyatmadınmı?

Mirze Elekber Sabir'in;

İstesen könlüm kimi zülfün perişan olmasın, –
 Ol geder cövr et mene ah etmek imkan olmasın!

Derdi-eşgin gesdi-can etdise, men hem şakirem,
İsterem cismimde derd olsun, dexi can olmasın!

Goyma eğyar eylesin kuyinde cövlan, ey peri!

Ehrimenler maliki-mülki-Süleyman olmasın!

Ateşin ruyinde efi tek yatıb geysulerin,
Türfe cadudur ki, mar ateşde suzan olmasın!

Derler, aşigküş nigarım getlime amadedir,
Allah, Allah, bir sebep gıl kim, peşiman olmasın!

Mübtelayi-derdi-eşgem, el götür menden, tebib!
Eyle bir tedbir kim, bu derde derman olmasın!

Sabira, ümmidi-vesl ile gemi-hicrane döz,
Hansı bir müşküldi kim, sebr ile asan olmasın?!

Her seri-müjde min aşigi-nalanın var,
Meger, ey şuh ki, bir cismde min canın var?

Leyliye Geys olur aşig, sene min-min Leyli,
Ahtarırsan yine bir aşig, eceb ganın var!

Hahişin terki-dilü can idi, men hem etdim,
Söyle, ey yar, görüm şimdi ne fermanın var?

Eyd-ezhade goyun kesme, boyun gurbanı,
Aşigi-zar kimi kesmeye gurbanın var.

Suzi-binaleyi pervaneni gör, ey bülbül,
Sehni-gülzarda ancag senin efganın var.

Hem merez çaresini eylemek asandı, tebib,
Merezi-eşge ne tedbir, ne dermanın var?

Sabira, gerg eder ahır seni bu seyli-bela,
Olma gafil bele kim, dideyi-giryanın var.

Molla Penah Vagif'in;

Mehribanlığ görmeyib bir mehligaden küsmüşem,
Günde yüz al eyleyen gelbi garaden küsmüşem.

Şenine dedim şirin söz, bir şey ondan dadmadım,
Bu sebebden ağzı şeker dilrubaden küsmüşem.

Bir gedeh mey istedim sındırdı könlüm şüşesin
Daş bağırlı sağıyi-sahibcefaden küsmüşem.

Çün uman yerden küserler bir meseldir halg arasında
Küsdüyüm bica deyildir, aşinaden küsmüşem.

Gördüm evvel ki, binası yarlıg etmek deyil.
Vagifa, esli budur, men bu binaden küsmüşem.

Her geden gelmiş, benim ol gemküsarım gelmemiş,
Ey gözüm, gan ağla kim, çeşmi humarım gelmemiş.

Getmiş idi ihtiyarım bilesince yarımın,
Çünkü yarım gelmemiş, hem ihtiyarım gelmemiş.

Men bu derd ile eger ölsem, mezare goymayın,
Üstüme ol tuti dilli şuh nigarım gelmemiş.

Hesretinden zeferane dönse ruyim, yoh eceb,
Goymuş hicranda meni, bir gülüzarım gelmemiş.

Demesin, Vagif, ecel kim, gelse menden can alır,
Kimdir ona can veren, fermani-yarım gelmemiş?

Seyid Ezim Şirvani'nin;

Bu hüsnü letafetde yegindir beşer olmaz,
Rühsaruva benzer, felek üzre, gemer olmaz.

Ey leli şeker, çoh yemişem Misr nebati,

Nergiz lebi-şirinüve benzer şeker olmaz.

Geddindi senin servi-huraman, zegenin sib,
Amma ne deyim, servde hergiz semer olmaz.

Gögden yere sen enmisen, ey ayeyi-rehmet!
Rühsari-letifin kimi gülbergi-ter olmaz.

Müjgan ohun atsan eger, ey gaşı kamanım,
Ol kimdi ki, bu tiri-belaye siper olmaz.

Saradır adın, ikki saçın enberi-sara,
Saçın kimi alemde senin müşki-ter olmaz.

Saçında eyandır mene tulani-belaler,
Yüz gece desem derdi-dilim, mühteser olmaz.

Seyyid, gene oldun hevesi-eşg ile dürpaş,
Eşari-letifin kimi dürrü güher olmaz.

Çeşminde gezeb, yohsa dili-zarım üçündür?
Gehri o tebibin dili-bimarım üçündür?

Şadem ki, salır geyr meni yadına herdem,
Herçend ki, yad etmeyi azarım üçündür.

Rüsvalığım oldu sebebi-şöhreti-dildar,
Terki-veten etdimse eger, yarım üçündür.

Her gece feğanım yetişir göyde hilale,
Buna lelerolehteri-seyyerim üçündür.

Sende gediben ağla öz ehvalına, Seyyid,
Feryadü feğanım benim öz yarım üçündür.

Yade saldıgda seni dideyi-hunbar ağlar,
Yar hicrin çeken, elbette ki, naçar ağlar.

Bülbüli-bidil elinden üzülüb dameni-gül,
Geceler sübhe kimi nale çekib, zar ağlar.

Şad iken veslin ile könlüme gem çekdi hücum,
Oldu min güne gene derde giriftar ağlar.

Tabi-teb, zülmeti-şeb, möhneti-gürbet, gemi-yar;
Eylemez tab bu möhnetlere bimar ağlar.

Bes ki, şeb ta beseher ağlamag adetdi mene,
Hemdem olmuş mene yekser derü divar ağlar.

Men ki, hicr ateşine yandı vücudum, billah,
Menim ehvalıma duzehtde yanar nar, ağlar.

O geder ağladı Seyyid gemi hicran ile
Ki, onun halına bu çerhi sitemkar ağlar.

Şah İsmayıl Hetai'nin;

Ol geden yarımmdır, ya ihtiyarımdır gedir?
Bilmezem canımmdır, ya sevgi yarımmdır gedir.

Tende canım galmadı, anınla olmuşdur revan,
Ol benim ruhi-revanım, ya nigarımdır gedir?

Canım andan ayru tende bir dem eglenmez benim,
Gam meni eyler helak, ol ğemküsarımdır gedir.

Galmadı heç karü bari bu Hetayi hestenin,
Anın ile karü barım, herçi varımdır gedir.

Dil sana heyran olubdur, ta cemalın görmüşem,
Ta göz açıb ol rühi-ferhende falın görmüşem.

Ruzü şeb dünya içinde mestü heyranem müdam,
Geceler uyhu içinde ta heyalın görmüşem.

Dünyevü ügbade men övsafi-hüsünin söylerem,
Bağçada andan berü geddi-şümalın görmüşem.

Bir perinin yüzüne heyranü zarem can ile,
Şol lebü zülfü rühü hem hettü halın görmüşem.

Bu Hetayinin gözü seyyare tek bihabdir,
Gül yüzün üstünde ta gaşi-hilalın görmüşem.

Men seni candan sevirem, ey dilaramım benim,
Ol sebebden zarü giryan keçdi eyyamım benim.

Gecem ilen gündüzüm ferg ede bilmen, ey senem,
Ruy ilen zülfin olubdur sübh ilen şamım benim.

Ruzü şeb bülbül teki feryadü zaridir işim,
Ta yüzünden ayru düşdüm, ey gülendamım benim.

Munca kim, cövrü cefa çekdim, mana yar olmadı,
Ol senemsiz bilmenem nolur serencamım benim.

Bu Hetayi dünyada hüşyar olmaz bir zaman,
Ta kim, ol peymaneyi-le'lindürür camım benim.

Varsağı

Gaibden delil göründün,
Dedem, hoş geldin, hoş geldin.

Bizi sevib sevindirdin,
Dedem, hoş geldin, hoş geldin.

İki can idik, birleşdik,
 Mehebbet gapısını açdığ,
 Şükür didara irişdik,
 Dedem, hoş geldin, hoş geldin.

Üstümüze yol uğratdın,
 Gövher aldın, gövher satdın,
 Erliyni isbat etdin,
 Dedem, hoş geldin, hoş geldin.

Bir ağacda güller biter,
 Dalında bülbüller öter,
 Şahıma bergüzar geder,
 Dedem, hoş geldin, hoş geldin.

Böyle, Şah Hetayim, böyle,
 Pirim destur versin, söyle.
 Şaha menden niyaz eyle,
 Dedem, hoş geldin, hoş geldin.

Bu cahan mülkinde men sen yare möhtac olmuşam,
 Her zaman ol yar ile didare möhtac olmuşam.

Bülbüli-mestem, şeha, bimarü zarem ruzü şeb,
 Arizuyi-gül ğeminden hare möhtac olmuşam.

Girmişem bazari-eşge, bir hiridar isterem,
 İstemem sudü ziyan, girdare möhtac olmuşam.

Eşg içinde valehü sermestü heyranem, veli
 Gör nece Mensur teki men dare möhtac olmuşam.

Söz içinde bu Hetayinin cahan möhtacıdır,
 Bir nece Mensur teki men dare möhtac olmuşam.

Söz içinde bu Hetayinin cahan möhtacıdır,
Bir nefes senden, şeha göftare möhtac olmuşam.

Seyid Ebülkasım Nebati 'nin;

Sensiz, ey gül, könlümün bir dem gerarı yohdu, yoh!
Senden özge neylesin, bir gemküsarı yohdu, yoh!

Derdi-hicrin çaresin herçend bildim sebr imiş,
Neyleyim, billah, bu deryanın kenarı yohdu, yoh!

Leyli! Leyli! – söyleyib çohlar deyir kim, aşigem,
Leyli Mecnun tek onun bir dağdarı yohdu, yoh!

Her hezanın bir baharı onsuz olmaz, olmasın,
Bu çöl olmuş gülsitanın bir baharı yohdu, yoh!

Gülleri, bülbülleri, abü havası çoh güzel,
Heyf kim, bu gülşenin bir gülüzarı yohdu, yoh!

Hiç eybin yoh, gözellik hamı sende cemdir,
Neyleyim amma ki, ehdin etibarı yohdu, yoh!

Sen ne beslersen bu terlanı, Nebati, ruzü şeb?

Men bu dağı çoh dolandım, bir şıkarı yohdu, yoh!

eserleri ile de icra edilmiştir [/http://enene.musigi-dunya.az/m_poeziya.html](http://enene.musigi-dunya.az/m_poeziya.html)
(22.03.2.22)].

Bu anlattıklarımızdan yola çıkarak gazellerin mugamın var oluşundan günümüze kadar geçen tüm dönemlerde mugam destgahlarının metinsel temelini oluşturduğu sonucuna varabiliriz.

1.4. AZERBAJCAN'DA MUGAM GELENEĞİ VE MUGAM İCRACILARI

Azerbaycan mugamları milattan önce (Manna, Atropatena, Albaniya devletleri zamanı) ve her döneminde (Sasaniler, Şirvanşahlar, Saciler, Salariler, Revvadiler, Şaddadiler, Atabeyler, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler) günden güne gelişmiş ve yüzyıllar boyunca bir ilerleme süreci geçirmiştir. Bu dönemler arasında mugamın en çalkantılı dönemi Sasaniler dönemi olarak kabul edilir. Çünkü Sasaniler egemenliği altına aldıkları Azerbaycan'ın sadece topraklarını değil ana vatanını, bilimini, kültürünü, sanatını da ele geçirmişlerdir. Sasaniler'in mugamlara olan ilgisi de II-VI. yüzyıllardan itibaren başlamıştır. Bu, Sasaniler'in söz konusu yüzyıllarda Azerbaycan mugamlarını icra etmeye başladıkları anlamına gelmektedir. Fakat daha sonra Azerbaycan'ı Sasaniler'in elinden kurtaran Araplar bu görevi VII. yüzyıldan itibaren yerine getirmişlerdir. Arapların Azerbaycan mugamlarına ilgisi bu döneme tesadüf etmektedir (Sadıgov 2011: 135, 136).

Mugamlar günümüzde üç ana müzik şeklinde icra edilir: destgah (vokal-enstrümantal, enstrümantal); mugam (vokal-enstrümantal, solo-enstrümantal) ve zerbi mugamlar.

Mugam sanatının günümüzde de bu kadar sevilmesi ve takdir edilmesi, genellikle icra niteliklerine bağlıdır. Bu nedenle geçmişte mugam icracılarının hazırlanmasına özel bir önem verilirdi. 19 ve 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde sahne sanatları okulları kurulmuş, bunlar hızla gelişmiş, böylece müzik-şiir buluşmaları çok daha zenginleşmiştir. Şuşa, Bakü, Şamahı, Ordubad, Lenkeran ve diğer bölgelerdeki bu tür toplantılar bir eğitim okulu işlevi görmüş hanendelerin ve sazandelerin gelişmesini teşvik etmiş, mugam geleneklerinin sanatseverler nezdinde tanıtılmasını ve yorumlanmasını sağlamıştır. Bunun bir sonucu olarak bu tür şiir ve müzik toplantıları, mugam icrasının gelişiminde kendilerini açıkça göstermiş ve nesiller boyu yetenekli icracılar yetiştirmiştir.

Sazandelerin ve hanendelerin var oluşunun eski bir tarihe sahip olması doğaldır. Ancak özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılda çeşitli mugam meclislerinin faaliyetleri daha verimli olmuştur. Bu zamanlarda, ünlü şair, ressam, müzikolog, filolog, hattat Mir Möhsün Nevvab (1833-1918). rehberliğinde "*Meclisi*

feramuşan” (“Unutulanların Meclisi”) veya “*Meclisi hamuşan*” (“Sessiz, sakin insanlar meclisi”) gibi meclisler faaliyet gösterdi. Bu meclislerde Abdulla bey Asi, Hasanalihan Garadağı, Esad oğlu Mirze Sadıg, Hacı Hüsü, Meşedi İsi, Garyağdıoğlu Cabbar, Fatma hanım Kemine gibi ünlü sanatçılar katılırdı.

1864-1897 yıllarında “*Meclisi-üns*” rehberi Azerbaycan’ın ünlü kadın şairi Hurşud Banu Natevan olmuştur. Bu mecliste Karabağ hanendeleri davet edilir ve şairlerin gazellerinden çeşitli mugamlar icra edilirdir.

Aynı zamanda Bakü’de “*Mecmeü-şüara*” (“Şairler Meclisi”) vardı. Mehemed Ağa Curmin rehberliğindeki meclisin üyeleri arasında Ağa Kerim Salik, Ağadadaş Süreyya, Ağaseyidoğlu Ağabala ve Mansurov vs. gibi isimler yer almaktadır. O sırada Seyyid Azim Şirvani’nin rehberlik ettiği Şamahı’da “*Beytus-Sefa*” (“Rahatlık, eğlence evi”) faaliyet gösteriyordu.

Lenkeran’da “*Fövcül-füsaha*” (Güzel konuşmacılardan oluşan bir kadro) düzenlendi. Rehberi Mirze İsmayil Gasir’di. Molla Alakbar Aciz, Mirze İsa Hayali, Molla Fettah Sehban, Huseyngulu Şuriş ve d. gibi üyeleri olmuştur.

Ordubad’da “*Ancümeni-şüera*” (Şairler cemiyeti) kuruldu. Meclise önce Hacıağa Fagir Ordubadi daha sonra Muhammed Tağı Sidgi tarafından yönetildi. Bu toplantıya Ahmedağa Şami, Molla Hüseyin Bikes, Meşedi Hasan Debbağ ve diğerleri katıldı.

Bu tür toplantılarda mugamlar, gûşe ve şübeleri, tasnifleri ve renkleri hakkında klasik eserler okunmuş ve şiirler okunmuş, tahliller ve polemik tartışmalar yapılmıştır.

Azerbaycan müziğinin sözlü gelenekle gelişmesinde büyük rolü olan bu meclisler Şuşa, Bakü, Şamahı, Ordubad ve Lenkeran’da bir nevi eğitim okulları olmuş, sazende ve hanendelerin gelişmesine ivme kazandırmış, mugam geleneklerinin müzikseverler arasında yorumlanmasını sağlamıştır. Sonuç olarak, bu meclisler mugam icrasının gelişmesinde kendilerini açıkça göstermişlerdir.

Bu meclislerin yanı sıra Azerbaycan hükümdarlarının saraylarında toplatılar yapılır bu saray toplantılarının ana müzik türünün mugam olduğu ve Nizami’nin

şairlerinden yola çıkarak temelini gazelin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Rast, Üşşak, Irak, İsfahan, Rehavi, Hisar mugamları saray toplantılarında daha çok icra edilirdi. Azerbaycan hükümdarlarının sarayında şair ve müzisyenlere özel saygı gösterildi, eserleri hükümdarlar tarafından ödüllendirildi.

Sanatın şiirin sarrafı soltan

Onlara saysız-hesabsız gızıl (altın) payladı.

“Hamse” de dünyanın dört bir yanından şairlerin, müzisyenlerin ve dansçıların bir araya geldiği meclisleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Oturub, cürbecür musigi aletlerinde çalardı

Yadelli ustadlar ve musigiçiler, mahir müğenniler

Ölçü ganunlarına uygun olarak güzel sözler ohuyurdular.

İpek simlerde dillenen Sogd nağmeleri

Nağmenin sesini göye ucaldırdı

Pehlevi nağmelerini bilen müğenniler

Öz mahnıları ile ifaya gözellik getirirdiler

Kaşmirde doğulan rakkaslar

Ortalıgda kasırga gibi fırlanırdılar.

Erqanunda çalan yunanlar

Her bir dinleyicinin aklını alırdılar.

Nizami'nin şiirinden alınan bu mısralar Azerbaycan'ın, özellikle Gence'nin 12. yüzyılda Doğu'nun kültür merkezi olduğunu bir kez daha teyit etmektedir. Farklı ülkelerden en iyi müzisyenler, şairler, sanatçılar ve dansçılar buraya akın ederdi (Seferova 2012: 247, 250).

Mugam icrasında genellikle “milli üçlü” den; tarzen, kemançacı ve hanende def çalan - hanende yer alır.

Herhangi bir müzik aleti çalan kişinin öncelikle kullandığı aletin tarihçesini, adının etimolojisini, meşhur icracılarını vs. bu konuda geniş bilgiye sahip olmanın yanı sıra sahne kültürü de edinilmelidir. İcracı, sahne düzenine, doğru oturma düzenine, ellerin ve parmakların çalgı aletinin üzerine doğru yerleştirilmesine dikkat

etmelidir. Hangi müzik aleti kullanılırsa kullanılsın, icracı koltuğun (sandalyenin) ön tarafına oturmalı, sırtlığı yaslanmamalı, vücudunu dik tutmalı, sağa sola veya öne arkaya eğilmeme, sol ayağını sağ ayağının biraz önüne koymalı, sahnede dik ve serbest oturmalıdır. Bir sanatçı düzenli olarak giyimine ve temizliğine dikkat etmelidir. Hanendeler aynı zamanda dağınık, ütüsüz kıyafetler giyinmemelidir. Bu durumda icracı ne kadar profesyonel çalarsa çalsın dağınık kıyafetleri seyircinin dikkatini çekecek ve onu müzikten uzaklaştıracaktır. Hijyenik açıdan da bakımlı olmalı, sürekli parfüm kokmalı ve tırnaklarının temiz olmasına her zaman özen göstermelidir.

11. yüzyılda Farsça yazılmış Doğu'nun en eski edebî örneklerinden biri olan “Kabusnâme” de icra sanatı hakkında ilginç bilgiler verilmiş, icracının hijyenik olarak temiz olması ve giyimine dikkat etmesi tavsiye edilmiştir (Necefzade, Memmedeliyev 2017: 15) .

“Ey oğul, bil, eğer çalğıcı olsan, hoştabiat, şenhasiyet ol, imkanına göre her zaman temiz geyin, hoşiyli etir vur, şirindilli ol” (Sultanov 2006: 165).

Mugam icrasında esasen triodan, yani "milli üçlük"den daha çok istifade edilir. Bu heyete tar, kemança ve def icracısı-hanende dahildir (Necefzade, Memmedeliyev 2017: 26, 27).

Mugam icracısının temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Bir mugam icracısının yeteneği olduğu kadar iyi eğitilmiş olması gerekir. İz bırakan tarihi mugam icracılarını bilmeli ve sanat yolunda örnek almalıdır.

2. İcraçı, mugamların edebî metinleri olan gazel ve bütün şiirlere özel önem verebilmeli, mugam gazelini kuralına ve zevke uygun seçebilmelidir. Dolayısıyla hanendenin zevki de gazel tercihinde büyük rol oynar. İcraçının sesinin ve zillerinin güzel olması onun mükemmel bir mugam ustası olduğu anlamına gelmez. Mugamların edebî metinleri, mugamların kendileri kadar, hatta daha fazla anlam taşır. Bu nedenle icracı gazelleri ve edebiyatı bir bütün olarak tanımalıdır (Memmedova 2017: 62, 63).

Hanende, okuduğu mugamlarla dinleyiciyi düşündürmeli, okuduğu gazeli onlara anlatmak istediği fikri anlayacak şekilde aktarmalıdır. Bu da onun akıcı konuşma yeteneği ile doğrudan alakalıdır. Ayrıca mugamın önemli bir bölümünün gazellerden oluştuğunu da biliyoruz. Bu nedenle icracı gazeli seçiminde çok dikkatli olmalıdır. Mugamın iç dünyasını, karakterini yansıtacak doğru gazeli seçmeyi başarmalıdır. Mugam hüznü ise düşündürücü, hasret uyandıran düşünceler içeren bir gazeli seçmelidir. Mugam, kahramanlık, mertlik bir mahiyetinde ise, o zaman bir savaşçı ruhuyla halka seslenerek gazeli icra etmesi gerekir. Yani gazelin genel fikri ile mugam tutarlı bir bütün oluşturmalıdır.

18. yüzyıldan itibaren başta Azerbaycan olmak üzere Yakın ve Orta Doğu ülkelerinde halk arasında özellikle sevilen ve değer verilen hanende ve sazanelere “can” adı veya mahlası verilmiştir. Azerbaycan’da sadece Abdulbagi Zülalov (Bülbülcana) ve Sadık (Sadıkcana) bu unvanını alma onuruna sahip olmuşlardır (Seferova 2012: 458).

Bu geleneğin şimdi bile hanendelerimiz ve sazanelerimiz tarafından sürdürüldüğünü söyleyelim. Azerbaycan’ın tanınmış hanendelerine Cabbar Garyağdıoğlunu, Seyid Şuşinskini, Han Şuşinskini, Mütellim Mütellimovu, Zülfü Adıgözelovu, Ebülfet Aliyevi, Hacıbaba Hüseynovu, Alibaba Memmedovu, Arif Babayevi, İslam Rzayevi, Gulu Asgerovu, Novruz Feyzullayevi örnek göstere biliriz.

1.4.1. Nizâmi Gencevî’de Mugamlar

Nizâmi Gencevî, şiirlerinde “Çalgıcı Barbedin terifi” başlıklı şiirinde “Genci-badaverd”, “Genci-kav”, “Genci-sohte”, “Şadürvan mirvarid”, “Tehti-Tagidis”, “Nagusi”, “Övrenç”, “Hoggeyi-kavus”, “Mah-ber-kuhan”, “Müşk dana”, “Arayişi-hurşid”, “Nimruz”, “Sebz der sebz”, “Gifli-Rumu”, “Servistan”, “Servisehi”, “Nuşin bade”, “Ramişi-can”, “Nazi-novruzu”, “Müşkuye”, “Mehriğan”, “Mervayi-nik”, “Şebdiz”, “Şebi-ferruh”, “Ferruhruz”, “Gönçeyi-kebki-deri”, “Nehçirigan”, “Kini-Seyavuş”, “Kini-İrac”, “Baği-Şirin” gûşe ve şübelerin isimlerini zikretmiştir.

Serhoş bülbül kimi gelende **Barbed**,

Su kimi ahırdı elinde berbet.

O, çala bildiyi yüz hoş nağmeden

Seçdi otuzunu özü beyenen.

Bu otuz neğme ki, Barbed çalırdı,

Gah ürek verirdi, gah can alırdı.

Genci-bedaverd'le meclisi açdı,

Ağzı her nefesde hezine saçdı.

Genci-kav başladı coşdu üfugler,

Yer öküzün verdi, nisar etdi zer.

Sonuncu beytin anlamı kitapta şöyle izah edilmiştir: **Genci-kav** havasını okumaya başlarken dünya cuşa geldi (Gencevî 2004: 377).

O **Genci-sohte**'ni ohuyan zaman

Min hazine yandı onun ahından.

Şadürvan mirvarid ohuyan zaman,

Mirvari saçdı dodaglarından.

Tahti-Tagidis'e gelende növbet

Göyde gapısını açardı cennet.

Nagusi ve Övrenç çalınan zaman

Zeng sesi galhırdı övræng tahtından.

Hoggeyi-kavusdan gend verse eger,

Onun metaından öperdi şeker.

Mah-ber-kuhan'ı çalanda eli

Ayı dağ üstüne goyardı dili.

Müşk dane' sini seslendirirken

Ev müşkün etrinden olurdu hüten.

Arayışi-hurşid salırken haray

Getmezdi güneşin bezeyi bir ay.

Nimruz neğmesini başlasa, bütün

Özünden gederdi ağıl yarım gün.

Sebz der sebz neğmesi başlasa eger,

Saralmış bağlarda açardı güller.

Gifli-Rumu eger ohusa bollu,

Rum, Zeng hezinesine açardı yolu.

Servistan başlayıb ötende dil-dil,

Seba servistana girmezdi bir il.

Servi-sehi sesi gelecek gulağa

Bülbül sarmaşırdı gülde budağa.

Nuşin bade silse gönülden gubar,

Keçerdi geceden galmış o humar.

Ramişi-can'ını ohuyan zaman

Zemane ederdi özünü gurban.

Nazi-novruzu'nu çalanda tamam

Tale de ederdi o günü bayram.

Müşkuye neğmesi müşk tökerdi,

Müşkün hoş gohusu gesre çökerdi.

Havayi – **Mehrigan** çalanda, o döm

Huş başdan çıhırdı, gülürdü alem.

O **Mervayi-nik** den dese bir geder,

Hoş olardı bir il gelecek günler.

Şebdiz neğmesini başlayanda, bah,

Bütün gece dünya galardı oyag.

Şebi-ferruh sesi gelse hefificə,

Olmazdı heç bundan uğurlu gece.

Ferruh-ruz neğmesi ohunan demde,

Zaman galib çıhar, galmazdı gem de.

Başlarken **Gönçeyi-kebki-deriden**

Keklik gaggıltısı gelderdi hemen.

Sazı başlayarken **Nehçirikan** 'a

Salar zöhreleri tora, zindana.

Kini-Seyavuş'a vuranda barmag,

Seyavuş ganıyla dolurdu gulag.

Sonuncu beytin anlamı kitapta şöyle anlatılmıştır: “Kini-Seyavuş” havası çalındıkça onlar hevesle dinliyorlardı.

Kini-İracine açanda meydan

Gisasa başlardı tezedden cahan.

Beytin anlamı şöyledir: **Kini-İrac** havası o kadar güzel çalınıyordu ki, dinleyenler intikam almak için cuşa geliyorlardı (Gencevî 2004: 378).

Seslenen zamanda o **Baği-Şirin**,

Acı meyveler de olurdu şirin.

Bele gönül açan şuh neğmelerden,

Perviz için Barbed çalardı şen-şen³. (Gencevî 2004: 377).

Nizaminin zikrettiği mugam gûşe ve avazları hakkında şiirdeki sırasına göre bilgi veriyoruz.

Genci-bedaverd- Farsça *genci* kelimesi hazine, daha doğrusu altın, gümüş, mücevher, *badaverd* ise esen rüzgar, mecazi olarak tesadüfi kazanç, bulunan bir şey demektir. *Genci-badaverd*, “*tesadüfen bulunan*”, “*gökten düşen*” veya “*rüzgarla gelen*” bir hazine anlamına gelmektedir.

Genci-kav- Farsça bir kelime olan bu ifadenin sözlük anlamı “*hazine arayan*” demektir.

Genci-sohte - Farsça “*yanmış hazine*” anlamına gelmektedir.

Şadürvan mirvarid- Orta Çağ'da icra edilen ve adına edebi kaynaklarda rastlanan gûşelerden biridir. *Şadurvan*, çeşme anlamına gelmektedir. *Mirvarid*, bilinen bir mücevherin (inci) adıdır. *Şadurvan mirvarid*, mecazi anlamda “*saçılan inci*”, “*ışıldayan*” anlamlarına gelmektedir.

Tahti-Tagidis- *Taht*, kralların oturduğu büyük süslü koltuktur. Eski zamanlarda mecliste müzisyenlere ayrılan yere de taht denilmektedir. Müzisyenler, bir saygı göstergesi olarak, bir krala yakışır şekilde özel olarak dekore edilmiş tahtda

otururdular. *Tagidis*, “gökte cennete açılan kapı” demektir. *Tahti-Tagidis* ise “tahtın kapısı” anlamına gelmektedir.

Nagusi- Arapçada “çağrı” demektir.

Övrenç- Bu ifade “kral tahtı” anlamına gelmektedir.

Hoggeyi-Kavus- *Hogga*, Arapçada; ağırlık taşı, küçük kutu, oyun, hiyle, aldatmak gibi muhtelif anlamlara gelmektedir. *Kavus* ise İrand padişahı Keykavusun adı ile bağlıdır. *Hoggeyi-Kavus-* “*Kavusun düzenbazlığı*” anlamına gelmektedir.

Mah-ber-kuhan- Farsçada “mah” ay, “ber” üstüne, “kuhan” devenin hörgüçü demektir. Mecazi anlamda şiir şerhi, “ay gibi güzel kızın devenin hörgüçünde oturması” anlamını ifade etmektedir.

Müşk dane –Farsça erkek geyiğin göbeğinden üretilen güzel kokulu maddedir.

Arayişi- Hurşid- Farsçada *areyeş* süs, ziynet, *hurşid* güneş demektir. “*Arayişi- Hurşid*” ise “güneşin süsü, bezeyi” anlamına gelmektedir.

Nimruz- Farsça “nim” yarım, “ruz” gün demektir. “*Nimruz*” günün ortası, öğlen anlamını ifade etmektedir.

Eskiden mugamlar günün her vaktinde icra edilirdi. “*Sübhgah*” sabah, “*Nimruz*” öğlen, “*Şamgah*” akşam saatlerinde icra edilen mugamlara verilen isimlerdir.

Sebz der sebz – Farsça “sebz” yeşil, “sebz der sebz” ise koyu yeşil, yemyeşil demektir.

Gifli-rumi- “*Rum hazinesinin kilidi, anahtarı*” anlamına gelmektedir.

Servi-sehi – Farsça “serv” yeşil ağaç, “sehi” uzun boylu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, *servi-sehi* şiirde uzun boylu maşuğu temsil etmektedir.

Nuşin bade- “*lezzetli şarap*” anlamına gelmektedir. Fakat, buradaki *şarap* insanı sarhoş eden içki değil, mugamın büyüleyici, etkileyici güce sahip olması yönünden vurgulamıştır.

Ramişi-can- *Ramiş* Farsça, müzik ve çalgı demektir. *Ramişi-can*, “ruha hitap eden müzik” anlamına gelmektedir.

Nazi-novruzi- “*güzel Nevruz*” anlamını ifade etmektedir.

Müşkuye- erkek geyiğinin vücudundan çıkarılan hoş bir koku.

Mehriğan- Farslar, 21 Eylül’den 21 Ekim’e kadar olan dönemi “*mehriğan ayı*” olarak adlandırırlar.

Mervayi-Nik- *Merva*, Arapça bir kelime olup masal, hikaye anlamına, *Nik*, Farsça bir kelime olup güzel, hoş anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, *Mervayi-Nik* “*güzel hikaye*” anlamını ifade etmektedir.

Şebdiz - Farsça’da *Şeb* gece, *diz* eki getirildiğinde siyaha benzer anlamına gelmektedir. *Şebdiz* aynı zamanda Hosrov Pervizin Şirine hediye ettiği atın adıdır.

Şebi-ferruh- “*mutlu gece*” anlamını ifade etmektedir.

Gönçeyi-kebki-deri- *Gönçe*, henüz açılmamış ya da açılmak üzere olan çiçek, tomurcuk, *kebk*, keklik demektir. “*Gönçeyi-kebki-deri*”- mecazi anlamda “*goncaya benzer kız*” manasına gelmektedir.

Nehcirkan- Arapçada *nehcir* ov, *kan*, mekan, yer demektir. Dolayısıyla “*Nehcirkan*” avcılık yeri anlamına gelmektedir.

Kini-Seyavuş- *Seyavuş*, başı Turan padişahı Efrasiyab tarafından kesilen İran padişahı Keykavusun oğludur. Keykavus ve İranlı pehlivan Rüstem-Zal intikam almak için “*Kini-Seyavuş*” olarak Turanla savaşmışlardır. Dolayısıyla, “*Kini-Seyavuş*” Seyavuşun kanını, intikamını ayrıca cengaverliğini, mertliğini, yiğitliğini, cesaretini tasvir eden bir mugam gûşe sidir.

Kini-İrac- Ortaçağ’da icra edilen ve klasik edebiyatta adı geçen gûşe ve mugam ezgilerinden biridir. İran’ın efsanevi padişahlarından olan Firidun’ın İrac, Tur ve Selim adlı üç oğlu vardı. Firidun’ın ölümünden sonra Tur ve Selim birleşerek İrac’ı öldürür ve hanedanı ele geçirirler. Ardından İrac’ın oğlu Menûçihir ve mütdelikleri intikam almak için Tur ve Selim’e karşı “*Kini-İrac*” adlı bir savaş başlattı. Savaşlarda Tur ve ardından Selim öldürüldü. Bu olaylardan sonra “*Kini-*

İrac” gûşesi oluşturuldu. Bu, İrac'ın mütdefiklerinin öfkesini ve düşmanlığını anlatan bir mugam gûşesidir.

Baği-Şirin- Ortaçağ'da icra edilen ve klasik edebiyatta adı geçen gûşe lerden biridir. *Baği-Şirin*, adı efsanelerde geçen güzel kadın – “*Şirin'in çiçekli bahçesi*” kastedilmektedir.

Bu arada belirtmek gerekir ki Nizami'nin eserlerine yansıyan mugam destgahlarının şûbe ve gûşe adları belli bir değişime uğramışsa da bir kısmı Nizami'nin zamanında olduğu gibi bugün de kendi adlarıyla yaşamaktadır. Örneğin, “Rast”, “Hisar”, “Iraq”, “Mahur”, “Neva”, “Rehavi”, (“Rehab”), “Sebz-der-sebz”, “Sazi-Nevruz” gibi mugam örnekleri bugün bile aynı adla hanendelerimiz tarafından icra edilir ve Azerbaycan'ın en paha biçilmez incileri olarak kabul edilir (Sadıqov 2011: 17).

Mugamların icrası zaman hanendeler Nizâmî-i Gencevî'nin gazellerinden de istifade ederler. Örneğin;

Yene tövbe evimi eşg harab etmededir,
 Aşig iftarını sevda meyi nab etmededir.
 Könlüme bir meleyin sevgisi od saldı, adı
 Günü de, Zöhreni de göyde serab etmededir.
 Onun eşg ateşi her kalbe girer, amma neden
 Tek benim kalbimi ateşde kebab etmededir?
 Gözlerin bahdı mene, söyledi: “Sabr et, seninem ,
 Doğrusu, sabr ederem, ömr şitab etmededir.
 Ahu gözlüleri yatmış zaman ovlar ovçu,
 Ömür rüyada şikar olmağa tab etmededir.
 Meslehetdir, meni govmagdan ise, versin azab,
 Yar bunu yahşı düşünmüşdür, azab etmededir.
 Ger Nizamini hata ise helak etdirmek,
 Aşigem, yar meni öldürse, sevab etmededir.

Gözüm aydın, gözüme sureti canan görünür,
Mişki-anber saçarak, etrle efşan görünür.

Allaha şükür edirem, ey gözümün nuru, bu gün,
Yar gelib göz önüne, servi-huraman görünür.

Ayrılık zehrini daddım, acı da olsa, vüsal,
İki dünyaya deyer, eyle ki, hicran görünür.

Seni bir defa görenler güvenir eşgimizə,
Ne üçün gözlerin, ey dil, bele giryan görünür?

Eşgini canım ile besledi birlikde könül,
Onsuz, ey sevdiyeceyim, can evi viran görünür.

Ey sanem, veslin ile, eyle ki, şad oldu könül,
Yırtdı gam köyneyini, gül kimi handan görünür.

Şadlığından alışıb yandı Nizami, dedi ki:
“Gözüm aydın, gözüme sureti canan görünür”.

Dileyirdim: mene sen bir gecelik yar olasan!

Ehdi-peymanı tutub, ahde vefadar olasan!

Gözlerin, yadları gördükde gülür nergiztek,

Bir tikandır mene gamzen, nola gemhar olasan!

Dostluğundan demişem men, nece düşmen eşidib,

Meni ağyare hacil etsen, özün har olasan!

Mene dost ol, ne zerer, düşmenim olsun alem,

Kimseden gorhmaram, ancag ki, düz ilqar olasan!

Sen ne quşsan, sımayım men ne sayag can seni

Hanı bir öyle könül bendü giriftar olasan?!

Şeher ehli senin eşgində Nizami kimidir,

Ne reva Ahsitana munisü dildar olasan!

Könlüm siteminle cane yetdi,
Ahım odu asimane yetdi.

Ayrılmaram ölmeyince senden,
Gem henceri gelbe, gane yetdi.

Eşgi nece gizledim cahanda,
Şurim o biri cahane yetdi.

Karvan hele çatmamış, yolunda
Köç növbeti geldi, cane yetdi.

Gözle, gelerem dedin, Nizami!
Tez gel ki, zaman o ane yetdi. (Anar 1999: 62-65)

1.4.2. Kadı Burhâneddin' de Mugamlar

Kadı Burhâneddin de şiirlerinde bir çok mugam isimlerine yer vermiştir. Onlar; “Üşşak”, “Müberge”, “Nühüft”, “Rast” “Nağmeyi-Davud”, “Hicaz”, “Müheyir”, “Şahnaz”, “Novruz”, “Dilrüba”, “İrag”.

Üşşak- Klasik edebiyatta sıklıkla kullanılan mugam adıdır. Arapça aşıklar, aşık-maşuk anlamına gelmektedir. Hatta Kadı Burhâneddin'in Üşşak'a özel bir gazeli de vardır.

Nigarına bu gözlerden nesibi kani **Üşşak**'un,

Ki, her dem leblerünçün dökülür kanı **Üşşak**'un.

Müberğa oluben şaha **Nühüft** o kıla hüsnüni,

Neva'sı, **Rast**'ı yohdur meger ki, canı **Üşşak**'un.

Belün kibi hilal olduh, ağızın tek hayal olduh,

Hayalun olalı, şaha, bu dem mehmanı **Üşşak**'un.

Gel ey eşkine kuşanan, dilü can ver, cefa cövr al,

Gah assı, gah ziyan eyle, budur dükkanı **Üşşak**'un.

Egerçi am imanın tamam eyler şhadetler,

Kemale irmeye sensüz, şeha, imanı **Üşşak**'un.

Müberge- Farslarda yüzü peçeli kadın anlamına gelmektedir.

Nühüft- gizli anlamına gelen Farsça bir kelimedir.

Neva- güzel ses anlamına gelmektedir. 11. ve 12. yüzyıllarda İran, Arabistan, Anadolu ve Azerbaycan topraklarında Ceyhun Nehri çevresinde yaşayan Nevakiye adlı Oğuz boyları, askeri ve siyasi faaliyetleriyle bir takım tarihçilerin ilgisini çekmiştir. Dolayısıyla bu mugamın Nevakiye oğuzları ile doğrudan bağlantılı olduğu düşünülmektedir.

Çengi-nevayı goma ki, yumşana könli,

Tağları inletmedimi **Nağmeyi-Davud**.

Nağmeyi-Davud- Adından da anlaşılacağı gibi sesi güzel olan Davud Peygamber'in adıyla bağlantılıdır.

Çal, bu **Neva** perdesinde nağmeyi-tenbur,

İrer isen bu **Hicaz**'a say ola meşkur (Sivasi 2005: 48, 49).

Hicaz- Suudi Arabistan'da bir vilayetin adıdır. *Hicaz* mugamı, eski zamanlardan beri Arapların en sevilen türküsüdür. İslam'ın gelişinden sonra bile, onlar Kur'an-ı Kerim'i bu mugamı üzerinden okumuşlardır.

1.4.3. İmadeddin Nesimî 'de Mugamlar

İ.Nesimî, de gazellerinde *Üşşak, Novruz, Rast, Hüseyini, Çahargah, Büzürgi, Kuçik, Tennaz, Zengule, Hicaz, Sifahan (İsfahan), Arag, Rehavi, Hisar, Mübarğa (Mübarrige), Mühalif, Şahnaz, Şur ve Segah*'in mugam gûşelerini zikretmiştir.

Hasret yaşı her lehze kılır benzimizi saz,

Bu perdede kim, nesne bize olmadı gemsaz.

Üşşak²²meyinden gılalı işreti – **Novruz**,

Ta **Rast**²³ gele çengi – **Hüseyini**'de serefraz.

Ba **Çahargah**²⁴i lütf kıl, ey hüsnü **Büzürg**'i,

Kuçik deheninden bize, ey dilberi – **Tennaz**.

Zengule sıfat nale kılam zar **Segah**²⁵a.

Çün ezmi – **Hicaz**²⁶ mahbubi-hoşavaz.

Ahengi- **İsfahan** kılır ol nami **Arag**'i

Rehavi yolunda yine canım kıla pervaz. ,

Könlümü **Hisar** eyledi ol ruhi – **Mübarğa**²⁷,

Gel olma **Mühalif** bize, ey dilberi – **Şahnaz**²⁸.

Çün **Şur**²⁹a gelib eşk sözün kıla Nesimi,

Şövgünden anın cuşe gelir Sadiyi-Şiraz'.

²² “Üşşak”la ilgili bilgiler Kadı Burhâneddin Yaratıcılığında Mugamlar kısmında verilmiştir.

²³ Esas mugamlar kısmında bilgi verilmiştir.

²⁴ Esas mugamlar kısmında bilgi verilmiştir.

²⁵ Esas mugamlar kısmında bilgi verilmiştir.

²⁶ “Hicaz”la ilgili bilgiler Kadı Burhâneddin Yaratıcılığında Mugamlar kısmında verilmiştir.

²⁷ “Mübarğa”la ilgili bilgiler Kadı Burhâneddin Yaratıcılığında Mugamlar kısmında verilmiştir.

²⁸ Küçük Hacimli Mugamlar kısmında bilgi verilmiştir.

²⁹ Esas mugamlar kısmında bilgi verilmiştir.

Novruz- Farsça “Novruz” (Nevruz) kelimesi dilimizde baharın ilk günü anlamına gelmektedir. Daha doğrusu “nov” yeni, “ruz” ise gün demektir.

Hüseyni- “Hüsn” ve “Eyn” iki kelimedenden oluşmuş *güzel anlamına* gelmektedir.

Büzürg- Farsça olan “büzürg” kelimesi Namık Musalı'nın dediğine göre, Türk dilindeki “büyük” sözünden türetilmiştir.

Kuçik- Orta Çağ'da icra edilen ve klasik edebiyatta adı geçen bir mugamdır. Türk musikisinde “Kuçek” makamı olarak bilinmektedir. Bu mugam Azerbaycan'da “Zirefkend” adıyla meşhurdur.

Tennaz- Arapçada şakacı, alaycı anlamına gelmektedir.

Zengule- Gül vurması anlamına gelen bu kelime “zen” – vur ve “gol” - gül iki fars kökenli sözün birleşmesinden oluşmuştur. Aynı zamanda İran mitolojisinde bir Turan (Türk) kahramanının adıdır.

İsfahan- Bu destgah İsfahan şehri için oluşturulmuştur. Asıl adı İsfahan olan şehre Persler, Farsça Sipahan (askeri kamp) adını vermişler ve daha sonra bu kelime Arapçalaşarak Sefahan olmuş, daha sonra tekrar Türkleşerek eski adı olan İsfahan'ı almıştır.

Arag- Arapçada ter anlamına gelmektedir. Bu mugam hareketli icra edildiğinden sanatçılar genellikle bu tür anlarda terlerler. Büyük ihtimalle bu sebepten böyle adlandırılmıştır.

Rehavi- *Rehab* kelimesinin kökü *rehavidir*. *Reha*'dan türetilen *rehavi*, “kurtulmak, azat olmak, azat edilerek ferahlanmak, rahatlanmak” anlamlarına gelmektedir. Arap tarihçi Taberi'ye göre İbrahim Halil peygamberin yaşadığı Ürfe şehrine gelen hastalar, dertlerinden hemen kurtulmuşlardır. Bu nedenle Ürfe şehrine Reha adı da verilmiş ve onun adına “*Rehavi*” mugamı oluşturulmuştur. (S 71)

Hisar- Arapçada *kale*, Farsça ise *hesar* “çit” anlamına gelmektedir.

Mühalif- Arapça zıt, uygun olmayan fikirleri ifade etmektedir. Mugamlarda ise “*yabancı işgalci*” anlamında kullanılmaktadır.

Hanendelerin gazellerine müraciat ettiği bir isimde İmadeddin Nesimî'dir.

Örneğin;

Susadım betline ey afeti dövran, beri gel,
Yahma hicrinde meni bunca gel ey can, beri gel.

Aşigin tamusu yarından irag olmağdır,
Ey camalın çemeni rövzeyi-rizvan, beri gel.

Enberin sünbülü zülfün düşeli menden irag,
Gatı aşifteyem, ey zülfi perişan, beri gel.

Könlümün hesreti göz yaşına gerg etdi meni,
Munca ağlatma meni, ey gülü-hendan, beri gel.

Firgetin gehri meni yahdı ve incitdi ezim,
Medetin hardadır ey rahmetü-rehman, beri gel.

Alemi tutduğı gün zülfi-ruhun dastanı,
Aferin hüsnüne ey fitneyi dövran, beri gel.

Gözlerim yaşı ahar, alemi tufan götürer,
Ey periçöhre, boyu servi-huraman, beri gel.

Kirpiyin şövg ohunu bağrıma ey can vuralı,
Üreyimden gözüme her dem ahar gan, beri gel.

Eylemiş canı çün eşge Nesimi teslim,
Ne ziyar eyleyler ona geyd ile zindan, beri gel.

Nigarım, dilberim, yarım, enisim, munisim, canım,
Refigim, hemdemim, ömrüm, revanım, derde dermanım.

Şehim, mahım, dilaramım, heyatım, dirligim, ruhim,
Penahım, megsedim, meylim, muradım, serverim, xanım.

Gemer çöhrem, periruyim, zerifim, şuxumü şengim,
Semenbuyim, gülendamım, sehiservi-gülüstanım.

Letifim, nazikim, xubim, hebibim, türfe mezbubim,
Hicazım, Ke'bevü Turim, behiştım, hurü rizvanım.

Gülüm, reyhanım, eşcarım, ebirim, enberim, udum,
Dürüm, mirvaridim, kanım, egigim, le'lü mercanım.

Dilefruzum, vefadarım, cigersuzum, cefakarım,
Xudavendim, cahandarım, emirim, şahü sultanım.

Çırağım, şem'imü nurim, ziyamü yıldızım, şemsim,
Hezarım, bülbülüm, kebkim, Nesimiyi-xoşelhanım!

Üzünü menden nihan etmek dilersen, etmegil!
Gözlerim yaşın revan etmek dilersen, etmegil!

Bergi-nesrin üzre mişkin zülfünü sen dağıdıb,
Aşigi bixaniman etmek dilersen, etmegil!

Gaşların gövsünde müjganın xedengin gizleyib,
Ey gözü mestane, gan etmek dilersen, etmegil!

Canımı veslin şerabından ayırdın, ey gözüm,
Eynimi gövher feşan etmek dilersen, etmegil!

Goymuşam eşginde men kövnü mekanın varını,
Can nedir kim, gesdi-can etmek dilersen, etmegil!

Bürgei üzünden açarsan meger namehreme,
Gizli esrarı eyan etmek dilersen, etmegil!

Yandırırın könlümü eşginde, me'lum oldu kim,
Anı risvayi-cahan etmek dilersen, etmegil!

Doğruyam eşginde oxték, kirpigin tanıg durur,

Geddimi neyçün kaman etmek dilersen, etmegil!

Çünkü eşgin meskenidir könlümün viranesi,
Hesrete anı mekan etmek dilersen, etmegil!

Çün yegin bildi Nesimi ağzının var olduğun,
Ol yegini sen güman etmek dilersen, etmegil!

Gel, ey dilber ki, müştagam, seni görmek diler könlüm,
Geminden düşdü zar, ister vüsalından şeker könlüm.

Gara gaşın hilalını gözümde ta beid etdin,
Dutuşdum nare eşginden, yanar, zari gılar könlüm.

Segahüm rebbühüm geldi dodağından xeber cana,
Susamışdır, yine ister lebinden çeşmeler könlüm.

Cahanda can ile könlüm vüsalın ixtiyar etmiş,
Zehi görmüş hegi canım, zehi sahibnezer könlüm!

Ne gövhersen, eya can kim, cahanın behrü kanında
Mükerrem gedrü giymetlü seni bildi güher könlüm.

Gemin narından, ey dilber, gönül gaynar, içim yanar,
Bu rencü möhneti gör kim, gem ucundan çeker könlüm.

Sebir gılmağ devadır der mühübbün derdine naseh,
Veli naseh devasından olur herdem beter könlüm.

Gel, ey lütfü nehayetsiz, meni veslinden ayırma
Ki, şol ömrüm ki, veslinle keçer, ömre sayer könlüm.

Vüsalından meni ayru, kerem gıl, gılma, lütf eyle
Ki, veslinle müdam olmag diler şamü seher könlüm.

Gel ara könlümün için, gör, ey can kim, feragından,
Ne acı güsseler yudar, ne ağular içer könlüm.

İki alem mana sensiz gerekmez, olmasın hergiz,
Cahanın hasili sensen, anı sensiz neder könlüm?

Saçın zencirini menden felek çün çekdi, ayırdı,
Tenim şehrinde sevdadan deli olmuş, gezer könlüm.

Xeyalı sevdiğim yarın gözümde gerçi ayrılmaz,
Camalın perdesiz görmek diler açıgbeser könlüm.

Ezelde sureti-rehman üzün şe'ninde gördüm çün,
İlahi suretin daim bu me'niden sever könlüm.

Nesimi yarını vermez cahanın varına, andan
Keç, ey de'vaçı nadan kim, degildir ol geder könlüm. (Araslı, 2004)

Mende sığar iki cahan, men bu cahana sığmazam,
Gövheri-lamekan menem, kövnü mekana sığmazam.

Erşle ferşü kafü nun mende bulundu cümle çün,
Kes sözünüvü ebsem ol, şerhi-beyana sığmazam.

Kövnü-mekandır ayetim, zati dürür bidayetim,
Sen bu nişanla bil meni, bil ki, nişana sığmazam.

Kimse gümanü zenn ile olmadı hegg ile biliş,
Heggi bilen bilir ki, men zennü gümana sığmazam.

Surete bahü me'nini suret içinde tanı kim,
Cism ile can menem, veli cism ile cana sığmazam.

Hem sedefem, hem inciye, heşrû sirat esinciye,
Bunca gumaşü reht ile men bu dükana sığmazam.

Genci-nihan menem men uş, eyni-eyan menem, men uş,
Gövheri-kan menem, men uş, behrevü kana sığmazam.

Gerçi mühiti-e'zemem, adem adımdır, ademem,
Tur ile künfekan menem, men bu mekana sığmazam.

Can ile hem cahan menem, dehrile hem zaman menem,
Gör bu letifeyi ki, men dehrü zamane sığmazam.

Zerre menem, güneş menem, çar ile pencü şeş menem,
Sureti gör beyan ile, çünkü beyana sığmazam.

1.4.4. Fuzûlî'de Mugamlar

Fuzûlî'nin şiirlerini okurken onu müzikten ayırmak pek mümkün değildir. Zira, onun gazelleri insanı etkileyen, duygularını coşturan birer sanat örnekleridir.

Fuzûlî'nin gazelleri adeta şarkılar gibi diller ezberidir. “Beni candan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı?” başlıklı gazelin ele alırsak bu gazelin hanendeler ve besteciler tarafından derin bir sevgiyle sevilmesi ve yaygınlaşmasının sebebi, insan kalbindeki doğal, gerçek duygu ve heyecanları, hayatın gerçeği, bir insanın gerçek tipik duyguları olarak burada ifade edilmiş olmasıdır. Kulağa insan sevgisinin en güzel nağmesi gibi gelen bu şiir, 1908 yılında Üzeyir Hacıbeyov tarafından bestelenmiş ilk opera “Leyli ve Mecnun” ve ardından şairin ölümünün 400. yılı münasebetiyle C. Cahangirov tarafından bestelenmiştir. Gazelin her iki bestecide de bir uyum ve zerafetle ortaya çıkması tesadüf değildir. Bunun en başlıca sebebi Fuzûlî'nin eserlerinde kullandığı kelimeler o kadar narin, zarif ve ahenkli ki, kulağa adeta bir muğam gibi geliyor (Memmedov 2019: 214, 219).

Fuzûlî'nin gazelleri, mugamları tamamlayan nadide incilerdendir. Onun gazelleri mugamlarda icra edilmektedir. Örneğin;

Cahargah'da

Penbeyi-dağı-cünun içre nihandır bedenim,
Diri olduğca libasım budur, ölsem, kefenim.

Canı canan dilemiş, vermemek olmaz, ey dil!
Ne niza eyleyelim, ol ne senindir ne benim.

Daş deler ahim ohu, şehdi-lebin şövginden,
Nola zenbur evine benzese beytül-hazanım.

Tövgi-zenciri-cünun daireyi-dövletdir,
Ne reva kim, meni ondan çihara zefi-tenim.

Eşğ sergeştesiyem, seyli-sirişk içre yerim,
Bir hübabam ki, hevedan doludur pirehenim.

Bülbüli-ğemzedeyem, bağü baharım sensen,
Dehanü geddü rühün, gönçevü servü semenim.

Edemem terk, Füzuli, seri-kuyin yarın,
Vetenimdir, vetenimdir, vetenimdir, vetenim!

Şur'da

Sagiya, cam tut ol aşige kim, gayğuludur,
Gayğu çekmek ne üçün, cam ile alem doludur.

Telh göftarsız olmaz lebi-yar, ey aşig,
Çoh heves eyleme ol şerbete kim, ağuludur.

Goyalım başı hümi-bade ayağıne müdam,
Tutmamag olmaz onun hürmetini, bir uludur.

Bunca kim, kuh sifet başime daşlar urulur,
Dideyi-bahtım oyanmaz, ne ağır uyğuludur.

Dili-pürhunime yağdırma bela peykanın,
Hezer et şişeye, nagh zarar eyler, doludur.

Könlümün zahmine peykanın etdim merhem,
Genci-gamdır, nola ger böyle demir gapuludur.

Nergisin fikri, Füzulî, gözü könlümde gezer,
Tutar ahu vatan ol yerde ki, otlı, suludur.

Segah'da

Mende Mecnûn'dan füzûn âşıklık isti'dâdı var
Âşık-i sâdık menem Mecnûn'un ancak adı var.

N'ola kan tökmekde mâhir ola çeşmüm merdümü
Nutfe-i kâbildürür gamzen kimi üstâdı var.

Kıl tefâhur kim senün her var men tek âşıkun
Leylî'nin Mecnûn'u Şîrîn'ün eger Ferhâd'ı var.

Ehl-i temkînem meni benzetme ey gül bülbüle
Derde yoh sabrı anun her lâhza min feryâdı var.

Öyle bed-hâlem ki ahvâlüm görende şâd olur
Her kimün kim devr cevrenden dil-i nâ-şâdı var.

Gezme ey gönlüm kuşu gâfil fezâ-yı ışkda
Kim bu sahrânun güzer-gehlerde çok sayyâdı var.

Ey Fuzûlî ışk men'in kılma nâsihden kabûl
Akl tedbîridür ol sanma ki bir bünyâdı var.

Eşgden canımda bir pünhan maraz var, ey hekim!
Halka pünhan derdim izhar etme zinhar, ey hekim!

Var bir derdim ki, çoh dermandan artıgdır mene,
Goy meni derdimle, derman eyleme, var, ey hekim!

Ger basıb el nabzıma, teşhis kılsan derdimi,
Al emanet, gılma her biderde izhar, ey hekim!

Gel benim tedbiri-bihudemde sen bir sey kıl
Kim, olam bu derde artırag giriftar, ey hekim!

Gör teni-üryan ile ehvalımı hicran günü,
Var imiş ruzi-kıyamet, kılma inkar, ey hekim!

Çekmeyince çareyi-derdimde zahmet bilmedin,
Kim olur dermani-derde-eşg dışvar, ey hekim!

Renc çekme, sihhet ümmidin Füzuliden götür
Kim, kabuli-sihhet etmez, böyle bimar, ey hekim!

Rast'da

Öyle ser-mestem ki idrâk etmezem dünyâ nedir
Ben kimem sâki olan kimdir mey ü sahbâ nedir

Gerçi cânândan dil-i şeydâ için kâm isterem
Sorsa cânan bilmezem kâm-ı dil-i şeydâ nedir.

Vasldan çün âşıkı müstağnî eyler bir visal
Âşıkâ mâşukdan her dem bu istiğna nedir.

Hikmet-i dünya vü mâfiha bilen ârif degül
Ârif oldur bilmeye dünya vü mâfiha nedir.

Âh u feryâdun Fuzûlî incidübdür âlemi

Ger belâ-yı ışk ile hoşnûd isen gavga nedir. (<https://tr.wikisource.org/wiki/20.05.2022>)

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarının meşhur hanendelerinden Alesger Abdullayev, Cabbar Garyağdıoğlu, Keçeçi oğlu Mehemed, Meşedi Memmed Ferzeliyev, İslam Abdullayev, Seyid Şuşinski Fuzûlî gazellerini her zaman icra ederek dinleyicileri büyülemeyi başarmışlardır.

1.5. MUGAM DESTGAHI

Mugam destgahları Azerbaycan müziğinin yüksek bir tekâmül mertebesidir. Azerbaycan mugam destgahlarının kendinehas gelişmesine müzik kültürünün kendine özgü, asırlık geleneklerinin çok ciddi tesiri olmuştur.

Destgah kelimesine ilk olarak Nizâmi Gencevî'nin şiirlerinde rastlanmıştır. Dahi şairin “*Hüsrev ve Şirin*” şiirinde şu mısralar geçmektedir:

İçib kef çekdiler sabaha kadar

İpek tel çenglerde *destgah* çalanlar (Rza 2004: 95).

“*İskendernâme*”de:

Müğenni, neşeyle sazını** dindir,

Çünkü gam gurtardı, şadlığ demidir.

Bir *destgah* çalasan bir defe gerek,

Çaldığıca uzana şahın ömrütek (Rzaguluzade 2004: 95).

Böylece mugamın destgah şeklinde icrasının eski zamanlardan günümüze kadar geldiği görülmektedir. İkinci örnekten de destgahın kusursuz ve uzun süre çalındığı bilinmektedir.

Destgah, her hangi bir mugamın terkibine dahil olan kendinehas redifleri, deramedleri, berdeştleri, şübeleri, güşeleri, renkleri, diringileri, tasnifleri, ayakları icra edilmektedir. *Destgahlar* def çalan hanende, tarzen³⁰ ve kemançacıdan³¹ oluşan mugam üçlüsü eşliğinde icra edilir. Bütün bir destgah şeklinde icra edildiğinde, önce sazandeler tarafından icra edilen destgahın ezgi ve ritmini yansıtan *deramed* ile başlanır, mugamın girişi dinleyiciye sunulur. Tar ve ya kemança icra edildiği *berdeşt* geçiş için hanendeyi hazırlar (Abdullayeva 2018: 191).

Redifler (sıra anlamına gelir) Azerbaycan mugam sanatının gelişmesinde mugamın şûbe, güşe, tasnif ve renklerini desthgaha uygun düzenler. Usta sanatçıların kendi redifleri vardır (Ahundov 2015: 15).

³⁰ Tar çalan bir kimse.

³¹ Keman çalan bir kimse.

Şûbe Arapçada hisse (bölme) ya da parça anlamına gelmektedir. Şûbeler, türkü formu hacminde vokal-enstrümantal veya enstrümantal bölüm olarak adlandırılır bir hisse olarak icra edilmektedir (Necefzade, Memmedeliyev 2017: 40).

Gûşe, şûbe hissesi dahilinde enstrümantal veya vokal-enstrümantal icra edilen şûbeye nazaran küçük hacimli, mugam bölümüdür. Hüseyini, Haveran, Rak, Emiri ve s gibi gûşeler, küçük hacimlerinden dolayı gûşe olarak adlandırılmaktadır.

Renkler destgahın belirli bir şûbesinden sonra çalınır ve şûbenin tüm melodik özelliklerini birleştirir. *Renkler* destgahı sıralar, onları birbirine bağlar. İlk renk türü olan diringe (diringi), eğlenceli müzikten oluşur ve hacmi nispeten küçüktür.

Her mugamın kendinehas özellikleri, hisseleri ve bu hisseleri birbirine bağlayan renkler (enstrümantal bölüm) ve tasnifleri vardır. *Tasnif* mugamların başında, ortasında veya sonunda okunabilirler. Bir mugam icrasında hânendenin inisiyatifine bağlı olarak birden fazla *Tasnif* okunabilir. Mugamlardan farklı olarak *tasnifler* hece vezninde yazılmış şiirler, koşmalar, geraylılar, bazen de bayatılarla icra edilir.

Nazlı yarım eyleme,

Bağrımı kan eyleme.

Sen menimsen, men senin

Özge hayal eyleme.

(Segah tasnifi)

Geldi baharın sefası,

Alemi tutdu ziyası

Sehni gülüstanda ucaldı

Bülbülü şeydahın nevesi.

(Mahur tasnifi) (Aslanoğlu 2004: 86)

Ayak veya *ayak etme* icra edilen şûbenin, yani mugam destgahının son cümlesinin icrasına verilen addır.

Mugam destgahları “Rast” ve onun terkiğine dahil olan “Mahur-hindi”, “Orta Mahur”, “Orta Mahur” ve “Bayatı-Gacar”; “Şur” ve onun terkiğine dahil edilen

“Zabul Segâh”, “Mirze Hüseyin segâhı”, ve “Haric Segâh”; “Cahargah”, “Bayatı-Şiraz”, “Şüşter”, “Hümayun”.

Mugam destgahlarını karakterize eden üç temel şart vardır. Bunlardan ilki, içeriğinin (metninin) geniş kapsamlı, derin olması, ikincisi, onu oluşturan hisselerin (şûbe, gûşe, tasnif, deramed, berdeşt vb.) sırası; üçüncüsü, hanendelerin profesyonel becerisidir (Zöhrabov 2013: 113, 160) .

Destgahların metinleri aruzla yazılmış gazeller olmalıdır. Zira, aruzla yazılan bir gazel, mugam destgahı müziği için önem arz etmektedir (Ahundov 2015: 1972).

1.6. ESAS MUGAMLAR

Azerbaycan’da yedi esas mugam destgahı vardır. Bunlar; “Rast”, “Mahur-Hindi”, “Orta Mahur”, “Bayatı-Gacar”, “Dügah” ve “Şur” dur. Sırasıyla hepsiyle ilgili bilgi verilmiştir. Esas mugamların hepsi destgah şeklinde icra edilmektedir.

1.7. RAST

Rast mugamı, yedi esas mugamdan ilki, aynı zamanda tüm Doğu halkları arasında en önemli ve en eski mugamdır. *Rast* doğru, dakik, düzgün anlamına gelmektedir. U. Hacıbeyli, “*Şimdiye kadar zamanın ve olayların ezici etkisine karşı dimdik ayakta duran tek mugam “Rast”tır. Bu mugamın güçlü ve dakik olması adının anlamına tam olarak karşılık vermektedir*” (Abdullayeva 2011: 90).

Daha on ikinci yüzyılda Nizâmi Gencevî, *Rast*’ı Hamsedeki ilk mugam olarak kabul eder ve şarkıcı Nikisa, Hüsrev’in şerefine düzenlenen müzik festivalinde ilk mugam olarak “*Rast*”ı icra eder (Sadıgov 2011: 127).

Nikisa, nece ki, demişdi Şirin,

Bir gazel okudu, **Rast** üste hemin.

Rast mugamında daha çok Fuzulinin “Aşiyani mürgi dil zülfi perişanıdadır”, “Ey gül, ne eceb silsileyi mişki terin var”, “Könlüm açılır zülfi perişanımı görcek”, mısraları ile başlayan gazelleri ile icra edilmektedir (Zöhrabov 2013: 167).

Rast'ın adı klasik edebiyatta Nizami, Nesimi, Kadı Burhaneddin'in yanı sıra Habibi'in³² şiirlerinde de geçmektedir.

Düz, ey mütrib, rübabü çengini **Rast**

İragü İsfahan ile Nevada.

Mütriba, **Rast** gu nevada çün düzetdir çengini,

Akifi-meyhanaya çünkim beşaret eyledim (Paşayeva, Memmedov 2006: 29, 40).

Azerbaycanın en görkemli önde gelen şairlerinden olan Bahtiyar Vahapzade (1925-2009) *Rast* mugamı hakkındaki fikirlerini şiirinde şöyle zikretmiştir:

Buharı başında el ağsakkalı,

Eyleşib kalbini açır süfre tek.

Danışır, anbaan deyişir halı

Zoğal çubuğunu tüstülederek.

Sözleri bem simden zil sime düşmüş,

Danışır bir asrın öz yarasını.

Danışır aramla, tilsime düşmüş

Bir peri kızının macerasını.

Dağlarda göyneyen Mecnundur Segah,

Rast- onun atası... Nasihat eyler.

Mecnun sehralara getirir penah,

Ata bu sevdanı mezemmet eyler.

Rast- müdrik bir ağıl, derin düşünce,

Danışır temkinle, aramla tek-tek.

Segah - bir isteyin, eşkin dalınca

Meleye- meleye kaçan bir ürek.

³² 15. Yüzyılda Yaşamış Şiirlerinin Tamamı Bize Ulaşmamış Klasik Azerbaycan Şairi.

Rast- çılğın kalplere bir aksakkalın
 Nasihat nidası, öyüd sesidir.
 Bir zaman büdreyen kalbin, kamalın
 Ayılıb özünü derk etmesidir.
 Segah - nale çeken, Rast - tedbirlidir,
 Vügarlı, dözümlü, o sebirlidir.
 Yüz ölçür, bir biçir, düşünür derin,
 Mühit denizi tek o lengerlidir.
 Onun lenger vuran her gûşesinde
 Derin düşünceler daldalanıbdır.
 Gizli fikirlerin sıh meşesinde
 Arzudan, istekden od galanıbdır.
 Fikirler, fikirler...
 Bir sirdaş olmuş insana...
 Derdine dolandan beri,
Rast cavan deyildir,
 O, yaşa dolmuş,
 Müdrük bir üreyin düşünceleri:
 Hayat ne? Ölüm ne? Ömür ne? Yol ne?
 Gaflet yuhusunu dağıdan nedir?
 Bir agilin hikmetli nasihatleridir **Rast**.
 Tarih danışan köhne rivayetleridir **Rast**.
 Agil danışır, canlı misallar çekir herden,
 Bir taleyin ibretli hekayeleridir **Rast**.
 Üşşagda verir sirli suallar bize reng-reng
 Eşgin de cavabsız kalan hikmetleridir **Rast**.
 Dilkeşde pıçıldar bize dünya kederinden,
 İnsanın adaletli şikayetleridir **Rast**.
 Öz derdini gışgırmaz, o, ahestece söyler,

Lakin azabın son demi, serhedleridir **Rast**.

Dünyanı güzel görmek için kurbana hazır,

İnsanların ilk arzusu, niyetleridir **Rast**.

Ey Bahtiyar, ah ateşi söz rengine girmez,

Hem derdli gürub çağı ve hem dan yeridir **Rast**. (Vahabzade 2004: 200)

Doğulu âlimlerin Arapçada “ümmü'l-edvâr”, yani “mugamların anası” dedikleri *Rast*, dinleyicide yiğitlik ve mücadele duyguları uyandırdığı gibi, onu dinlerken sanki yaşlı ve aksakallı) biri bir gence nasihat ediyor (Necefzade, Memmedeliyev 2017: 57).

Rast destgahı Settar, Hacı Hüsü, Meşedi İsi, Malıbeyli Cümşüd, Ağabala Ağa Seid oğlu, Cabbar Garyağdı oğlu, Mirze Güller, Şekili Elesger, Malıbeyli Hemid, Meşedi Memmed Ferzeliyev, Hanlık Şükür, Seyid Şuşinski, Musa Şuşinski, Peshan Celil, Zülfü Adıgözelov, Han Şuşinski, Hegiget Rzayeva, Ağabala Abdullayev, Hacıbaba Hüseyinov, Ebülfet Eliyev, Bakir Haşimov vb. Hanendeler tarafından icra edilmiştir (Ahundov 2015: 24).

Yapı ve müzik mazmunu bakımından *Rast* ailesine dört mugam destgahı; “Mahur-hindi”, “Orta Mahur”, “Bayatı-Gacar” ve “Dügah” aittir.

1.7.1. Mahur-Hindi

Mahur, Farsça uçurum, derin vadi anlamlarına gelen, Azerbaycan klasik müziğinde esas mugamlarından biridir. Savaşçı bir karaktere sahip olan bu mugamda iyimsenlik, heybet ve mücadele vardır (Ahundov 2015: 27).

Mahur-hindi'nin üç bin yıldan fazla var olduğu ve yaratılışını büyük Hint-Türk devletinin kurucusu, devlet adamı, bilim adamı, şair, hattat, mimar, müzisyen-besteci Zahiraddin Mahmud Babur'un (1483-1530) adıyla ilişkilendirilmektedir. Babür Şah, Mahur'u çok sevdiğinden sık sık İsmail Hatai (1487-1524) tarafından yönetilen Safevi devletinden mugam icracılarını Hindistan'a davet ederdi. Bu nedenle 16. yüzyılda *Mahur-hindi* mugamı oluşmuştur (Necefzade, Memmedeliyev 2017: 61).

Mahur Hindi'nin icrasında istifade edilen şiirlere örneğin;

Sen bu fenadən akibet
 Bir günde köçsen gerek.
 Bu mürği-can parvaz edüb,
 Teyran edib, uçsan gerek.

Gel ömrünü etme telaf,
 Gör naşladi bunda selef,
 Ne ekdünse, anı biçsen gerek.
 Gör kendüne arpa elef,

Bu masivaden çek elün,
 Gamdan hilas eyle canün,
 Bir gün gelür uğrar yolün,
 Bir köpriden keçsen gerek.

Ölmez işe etme heves,
 Keç fanidan, govğayi kas,
 Ahir pozilur bu kafes,
 Toprak olub yatsın gerek.

Hesab ederler malüni,
 Anda görersen halüni,
 Şol defteri-e'malüni
 Okuyuben açsan gerek.

Yeye işün tuli-amel,
 İhlas ile eyle amel.
 Garşüdedür cani-ecel,
 Bir gün anı içsen gerek.

(Şeyhzamanlı 2013: 90)

Mahur-hindi mugamını Meşedi İsi, Malıbeyli Cümşüd, Şekili Elesger, Mirze Güller, Zabul Kasım, Mecid Behbudov (1873-1945), Davud Sefiyarov (1875- 1917), İslam Abdullayev (1876-1964), Seyid Şuşinski, Zülfü Adıgözelov, Hüseynağa Hacıbababeyov (1898-1972), Han Şuşinski, Hacıbaba Hüseynov, Sara Gadimova

(1922-2005), Töhfe Aliyeva (1922-2007), Yakub Memmedov, Neriman Aliyev, Ali Mehdiyev (1934-1997), İslam Rzayev, Caneli Akberov, Sabir Novruzov (1944-2009), Ağahan Abdullayev, Alim Gasimov, Zahid Guliyev (1961) vb. hanendeler icra etmişlerdir.

1.7.2. Orta Mahur

Mahur-Hindi'nin bir kolu ve Rast ailesine dahil olan mugamlardan biri de *Orta Mahur* destgahıdır. *Orta Mahur* dinleyicide yiğitlik, mücadele, neşe duygusu uyandırır ve aynı zamanda moralini yükseltir (Necefzade, Memmedeliyev 2017: 63).

Orta Mahur'un icracılarından Hacı Hüsü, Cabbar Garyağdı oğlu, Seyid Şuşinski, Han Şuşinski, Yakub Memmedov, Caneli Akberov, Alim Gasimov, Sevinc Sarıyeva, Teyyar Bayramov hanendelerini örnek göstere biliriz (Ahundov 2015: 30).

1.7.3. Bayatı-Gacar

Bayatı, 24 Oğuz elinden biri olan bayatlarla ilgili olup, "Kaçar" (Gacar), Oğuz boylarından birinin adı anlamına gelmektedir. *Bayatı-Gacar*, Oğuz boylarından olan Kaçar kabilesinin kutlamalarında icra edilen mugamın adıdır. Bu mugam dinleyicide sadece bir keder ve hüznün duygusu uyandırmaz, aynı zamanda azametli ve mağrurlu duygularını da aşılır.

16. yüzyılda Gence şehrinin 1554'te Şahverdi Sultan Ziyadoğlu Gacar tarafından idare edilmesinden sonra "Bayatı-Gacar" ilk önce gûşe , daha sonra (17.-18. yüzyıllarda) geliştirilerek şûbe şeklinde ve nihayet 19. yüzyıldan itibaren destgah şeklinde icra edilmiştir (Necefzade, Memmedeliyev 2017: 57-58).

Bayatı-Gacar mugamı Cabbar Garyağdı oğlu, Mirze Güller, Keçeçi oğlu Muhammed (1864-1940), Davud Sefiyarov, Peshan Celil, Haşim Kelenterli (1899-1984) Mütellim Mütellimov, Bakir Haşimov, Gulu Asgerov, Ağahan Abdullayev vb. hanendeler tarafından icra edilmiştir (Ahundov 2015: 32).

1.7.4. Dügah

Dügah, Farsça'da iki yer, iki mekan anlamına gelen, klasik edebiyatta adı geçen mugamlardan biridir. (Ahundov 2015: 33)

Şahnazımı mühalif dövran getirmedir rast,

Gezdim *dügah* Hicazı, Azərbaycan, İraqı (Memmedov 2005: 285)

Dügah mugamı Hacıbaba Hüseynov, Talat Gasımov, Caneli Akberov vb. hanendeler tarafından icra edilmiştir. (Ahundov 2015: 34)

Bu mugam türünde icra edilen şiirlere örnek olarak;

Şol dem görem didari-yar,

Divaneyem, divaneyem.

Yandum cəmalün şəm'ine,

Pervaneyem, pervaneyem.

Yarüm ile ben yad olmuşam,

Biganeyem, biganeyem.

Ben eşk meyində sagiyem,

Ol me'sugün müştagiyyem.

Gel iç, veram eşgden şerab,

Hümhaneyem, hümhaneyem.

Bildüm beni, bildüm anı,

Verdüm bani, aldum anı,

Tek eyledüm cismücanı,

Cananeyem, cananeyem.

Gel, ey Hüdaiyi Şemsüddin,

Bildün Haqqı, oldun yeqin,

Sırr sözünü deme, sakın,

Sırrkaneyem, sırrkaneyem. (Şeyhzamanlı 2013: 109)

1.8. ŞUR

Azerbaycan ve İran'da *Rast* ve *Segah* mugamlarından sonra en yaygın icra edilen mugamdır. *Şur*, Farsça'da aşk, sevgi anlamına gelmektedir. Arap, Türk ve Orta Asya halklarında bu mugama rastlanmamaktadır (Ahundov 2015: 35). Mugamlar arasında derin sözleri (lirizmi), neşeli havası, ölçülü ve akıcı melodisi olan bu mugam çok eski bir tarihe sahiptir.

Azerbaycan halkının en eski mugamlarlarından biri olan *Şur*, nezaketi, samimiyeti ve sıcaklığı yansıtan insanlarda yani dinleyicide hoş bir ruh hali yaratır. Yani bu mugam insanlara ilham veriyor ve şurayı getiriyor (Sadıgov 2011: 134).

Şur mugamına Fuzuli'nin şiirlerinde rastlamaktayız.

Zövgi-mey saldı çün dimağına *şur*,

Arizu gıldı mütribü tenbur.

Müğbeçe mütribi çekib avaz,

Eyledi garşısında cilvevü naz (Araslı 2005: 251).

Bahtiyar Vahapzade'nin (1925-2009) *Şur* adlı şiiri;

Çohdan unutulmuş, yeri galmış yaradır *Şur*,

Birden yada düşmüş bir öten macaradır *Şur*.

Bir arifin hikmet dolu söz-söhbeti, eşgi,

Heyretten ağıl mülküne bir penceredir *Şur*.

Fikrin ne kadar yolları, menzilleri varmış,

Üstünde cıgırlar açılan bir deredir *Şur*.

Dağlar başı ağ, çölleri al, dösleri elvan,

Her perdesi bir renge çalan manzaradır *Şur*.

Gurbetde Vatan hasreti, yurdunda bir anlıg,

Yaddaşda yanıp, tez de sönen hatiredir *Şur*.

Çoh gürrelenir Bahtiyar öz şeirine herden,

Guya deyecekmiş bize şeirile, nedir *Şur?!*

Dinle *Şuru* öz kalbini sana açan,

Her kelmesi alov saçan

Tarih yaşlı baban kimi,

Gözüyaşlı anan kimi.

Tüstüsüne aman ele, oduna yan (Vahabzade 2004: 179).

Azerbaycanda *Şur* destgahı Hacı Hüsü, Meşedi İsi, Mirze Muhammedhasan, Şekili Elesger, Malıbeyli Hemid, Mirze Güller, Hanlıg Şükür, Ağabala Ağa Seid oğlu, Zabul Gasım, Seyid Şuşinski, Zülfü Adıgözelov, Han Şuşinski, Memmedeli Aliyev (1919-1983), Gulu Asgerov, Yakub Memmedov, Neriman Aliyev, Ağababa Novruzov, Arif Babayev, Ağahan Abdullayev, Sehavet Memmedov, Alim Gasımov, Mensum İbrahimov, Zahid Guliyev, Zabit Nebizade (1965), Zakir Aliyev, Nezaket Teymurova (1972) Teyyar Bayramov vb. hanendeler tarafından icra edilmektedir.

1.9. SEGHAH

Segah Farsça üç yer, üç konum, üç durum, vaziyet anlamına gelen ve Azerbaycanlılar arasında en yaygın icra edilen mugamdır. Azerbaycan mugamları halkın mücadele azminden, sevincinden, hüznünden ve sevgisinden yaranan bir dağ ise *Segah* onun hüzünlü zirvesidir (Ahundov 2015: 40-41).

Mugamların duygusal etkisinden bahseden Ü. Hacıbeyov, *Segah*'ın aşk duygularını çağrıştırdığını vurgular, R. Imrani, *Segah*'ın “keder ve üzüntü uyandırdığından” bahseder (İmrani 1998: 134). Her iki yazarın görüşü doğrudur ve birlikte ele alındığında *Segah* mugamının duygusal etkisi daha iyi karakterize edilmektedir. Mesele şu ki, *Segah*'ta ifade edilen şey, aşkın bir unsuru olan öfke ve keder, sürgün ve hasret duygularının ifadesidir.

Aşk kavramına gelirsek burada sadece âşıkların ve mâşuğun acıları düşünülmemelidir. Vatanını kaybetmiş biri, evladını kaybetmiş bir anne ve başı dertte olan her insan, içindeki ıstırapın müzikal ifadesini *Segah*'ta bulur. Bütün bunlar genel olarak aşk duygusunun içeriğinden kaynaklanan noktalardır. Örneğin;

Ne haletdir ki, men düşdüm
 Ne ister bilmedim canan
 Habibim gel, tabibim gel,
 Gamu derde edek çare.

Endim bulag başına,
 Yarım çıktı karşıma,
 Sevda neydi bilmezdim,
 O da geldi başıma

Dolayısıyla, buradan şöyle bir noktaya varabiliriz Segah destgahları metinleri klasik edebiyatın yaratıcı ilkeleriyle (aşık, maşuk ilişkileri) kaynaştığı ve buna bağlı olarak işitsel alımlayan tüm bireylerin zihninde oluşan izlenimi geliştirdiği görülmektedir.

Görüldüğü gibi *Segah* mugamının müzik malzemesinin somut içeriği ve bireysel ilişkisi bir samimiyete ve yoğun duygular üzerine inşa edilmiştir. Mugam baştan sona ilerledikçe bu duygular derinleşir, hasretle çırpınan âşığın iniltisi bir feryada dönüşür. Okunan gazellerin, bayatların yanı sıra mugam destgahının icrası, müziğin muhtevası ve fikri dinleyiciye tam anlamı ile ulaşacak ve kalbini etkileyecek şekilde icra edilmelidir. Bu nedenle icrada en ufak bir bayağılığa (sıradanlık) bile izin verilmesi hem dinleyenin dikkatini dağıtmakla kalmaz hem de mugamın içeriğinden kaynaklanan müzikal yapıya zarar verir (Aslanoğlu 2004: 45, 50).

Ayrıca *Segah* mugamı klasik edebiyatta adı geçen mugamlardan biridir.

Dügah, *segah* iç meyi, tekrar ele düşmez,

Germ eyle hevanı (Memmedov 2005: 326).

Bahtiyar Vahapzade *Segah*'in doğurduğu onu dinlerken hissedilen kederi, acıyı duyguları yazdığı şiirde şöyle kaleme almıştır.

Ne deyir könlümü oymagla, oyulmagla *Segah*?

Göze göz yaşları tek bir bele dolmagla *Segah*?

Könül hıçkırtısı, gelb ateşi, can yangısındır.
 Sen benim göz yaşım ol, çağla, *Segah*, çağla, *Segah*.
 Anamın öz südü tek sen halalımsan, halalım,
 Ne deyirsen, meni menden bele almagla *Segah*?
 Bizi dünyanın o dar çerçevesinden çıkarır,
 Deli hallardaki hönkürtüye dalmagla *Segah*
 Onun her perdesi ah, her bemi gam, her zili od,
 Kalbe ateş çileyir, hökm eleyir ağla *Segah*.
 Bahtiyarın da könül telleri titrer belece,
 Deyer ahestece hey: “Ağla, Segah, ağla, Segah” (Vahabzade 2004: 2000).

Azerbaycan'da *Segah* mugamını icra eden bir çok hanende vardır. Bunlara örneğin; Bülbülcan, Kestazlı Haşim, Cabbar Garyağdı oğlu, Agabala Ağa Said oğlu, Seyid Mirbabayev (1867-1953), Meşedi Memmed Ferzaliyev, Mirze Güller , Zabul Gasım, Malibeyli Hamid, İslam Abdullayev, Seyid Şuşinski, Musa Şuşinski, Zülfi Adıgözelov, Huseynağa Hacıbabayev, Han Şuşinski, Mutallim Mutallimov, Ağabala Abdullayev, Sara Gadimova, Şövkət Elekberova (1922-1993), Bakir Haşimov, Fatma Mehraliyeva (1926- 2000), Gulu Askerov , Eynulla Asadov (1930-1976), Yagub Memmedov, Ağababa Novruzov, İslam Rzayev, Gadir Rustamov (1935-2011) Ramiz Hacıyev (1936-2004), Arif Babayev, Teymur Mustafayev (1939), Süleyman Abdullayev (1939), Baba Mahmudoğlu (1940-2006), Caneli Akberov, Niyameddin Musayev (1940) (Ahundov 2015: 44).

Segah desthgahı ailesine dahil edilen birçok mugam vardır. Fakat bunlardan “Zabul segah”, “Mirze Hüseyin segah” diğerlerine nazaran daha çok icra edilmektedir.

1.9.1. Zabul Segah

Zabul bir yer, mekan, arazi adı anlamına gelmektedir. Zabul, Afganistan'ın en eski vilayetlerinden birinin (Heratın) adıdır. Azerbaycan Türkleri ve diğer Türk dilli halkların bir kısmı, Orta asırların tüm dönemlerinde Afganistan'da yaşamışlardır. Bu nedenle Zabul Segah'ın bu dönemlerde yaratılıp icra edildiği düşünülmektedir.

Zabul Segah diğer bütün segahlarda olduğu gibi dinleyicide sevgi, aşk duygularının çağrıştırmaktadır (Sadıgov 2011: 162).

S. Vurgun Segah destgahını mugamını çok severdi. Öyle ki “İki Sevgi” piyesinde Zabul Segah’ın dinleyicideki etkisinden bahsedilir.

Yene *Zabul segah*, yene o nale,
 Bir karanlık çökür kalbe, hayale.
 Ne kadar yaralı parmakları var...
 Beledir sevdaya düçar olanlar.
 Bazen de, geceler sabaha kadar
 Dinib danışdığca o sarı simler
 Hayale gerg olur bütün asiman
 Büyük yaranmışdır ezelden insan (Zöhrabov 2013: 205)

1.9.2. Mirze Hüseyin Segahı

Mirze Hüseyin segah’ın adı ilk olarak 18. yüzyılda yaşamış Azerbaycanlı bir hanende tarafından icra edilerek onun adıyla adlandırılmıştır (Ahundov 2015: 44).

Diğer tüm Segahlarda olduğu gibi *Mirze Hüseyin segahı* dinleyiciye hüzünlü anlar yaşatarak aynı zamanda insanlarda derin sevgi ve şefkat duygularını da çağrıştırmaktadır.

1.10. CAHARGAH

Çahargah, esas mugamlardan dördüncüsü olup Azerbaycan’ın en eski ve en popüler mugamlarından biridir. Dört konum, dört konum, dört yer, dört durum, vaziyet anlamına gelen Farsça bir kelimedir. *Çahargah* mugamı, Azerbaycan halkının tarih boyunca yabancı işgalcilere karşı verdiği mücadelenin muhteşem bir anlatım destanıdır. Diğer mugamlarda olduğu gibi *Çahargah*’ın metinsel temeli gazellerden ibarettir (Fuzuli, Nizami, Vahid vb.) (Ahundov 2015: 50).

Çahargah mugamı genel olarak destansı, coşkulu duygular aşlar ama aynı zamanda insanlara mücadele, yiğitlik, kahramanlık, mertlik, kazanma azmi gibi

duyguları da aşılır. Bu özellikleri B. Vahabzade'nin şiirinde daha açık bir şekilde görülmektedir:

Cahargahın Mühalifi

Çaldıranda at saldıran,

Kılınçlardan od aldırın

Döyüş sesi...

Cahargahın Cövherisi

Kol dibinde

Kar altından

Çıkan tenha benövşenin üşümesi

Kılınç sesi, galhan sesi,

Benövşenin üşümesi.

Şahe galhan ağ dalğalar

Köpük-köpük...

Uca-uca, büyük-böyük

Kayalara gah çırpılır,

Gah çekilir ahın-ahın...

Telatümler, heyecanlar

Berdeştirdir, ön sözüdür

Cahargahın.

Kalbi vulkan tek coşan üsyandır, üsyan ***Cahargah.***

Açmış her zengulesinden fikre meydan ***Cahargah...***

Gûşe ler göy gurladır, yer titredir, sel oynadır,

Gönderir yadelliye imzalı ferman ***Cahargah.***

Simlerin mizrab ile togguşmasından od çıkar,

Yoğrulubdur belki de çakmak daşından ***Cahargah.***

Cövherinde bir hazinlik, bir hafiflik sahlanır,

Ayrılıbdır eyla bir can sirdaşından *Cahargah*.

Bahtiyaram, heyranam bardaşıda çılğın seslere,

İsterem od alsın asrın ateşinden *Cahargah* (Vahabzade 2004: 79, 186, 190).

Çahargah mugamı dinleyicide eğlenceli bir hava yaratır, mücadele ve kahramanlık duygularını çağrıştırır; mugam dinleyenlerde vatanseverlik ve her bir insanı yabancı gözlerden yurdunu korumaya çağırır; insanı yenilgiyle barışmamaya, her zaman kazanma azmi ile yaşamaya teşvik eder (Sadıgov 2011: 172). Bu nedenle henendeler, *cahargah* mugamını icra ederken, onun niteliklerine özel dikkat göstermeli ve okunan gazellerin muhtevasına dikkat ederek, halkın irade ve kararlılığına uygun anlamlar taşımalıdır. Örneğin;

Ey seven öz yurdunu, kalk ki, kana kandı bugün!

Elde tut şemşirini, karşında meydandı bugün!

Ez başın, sındır belin hainlerin zerbinle sen,

Çal zafer, cövlan ele, tarihde ad-sandı bugün! (A. Aslanoğlu)

Çahargah destgahında gazellerin böyle bir ruh ve içerikle okunması onun etkisini daha da güçlendirmektedir (Aslanoğlu 2004: 58).

Azerbaycan'da *Cahargah* mugamını icra eden hanendelerden Bülbülcan, Cabbar Mirza Muhammehesen, Meşedi Memmed Ferzeliyev, Mecid Behbudov, Seyid Şuşinski, (onun icra etdiği *Cahargah* destgahı bu gün de icra edilen Cahargahların en mükemmelidir), Han Şuşinski, İldırım Hesenov (1920-1977), Bayram Memmedov, Yakub Memmedov, Neriman Aliyev, Ağababa Novruzov, Veli Memmedov, İslam Rzayev, Eynulla Cabrayılov, Ramiz Hacıyev, Arif Babayev, Süleyman Abdullayev, Sabir Novruzov, Ağahan Abdullayev, Razi Şükürov, Alim Gasımov, Zahid Guliyev, Nuriyye Hüseynova'nı örnek göstere biliriz (Ahundov 2015: 58).

1.11. BAYATI-ŞİRAZ

Bayatlar en eski Türk boylarından biridir. Dolayısıyla, bayatların oluşturdukları şiir örneklerine *Bayatı* denildiği gibi, oluşturdukları mugam örneklerine de “Bayatı-Şiraz”, “Bayatı-İsfahan”, “Bayatı-Gacar”, “Bayatı-Ecem”,

“Bayatı-Türk”, “Bayatı” olarak adlandırılır. Bunlardan biri de 7 mugamın beşincisi olan “Bayatı-Şiraz”dır (Sadıgov 2011: 173). *Bayatı-Şiraz*’ dinleyicilerde karamsar duygular uyandırmakla birlikte, onlara iyimser olmak, yaşamak ve yaratmak için ilham vermektedir.

Bu destgahı İsfahan şehrinin kutlanmaları için oluşturulmuştur. Asıl adı İsfahan olan şehre Persler, Farsça Sipahan (askeri kamp) adını vermişler ve daha sonra bu kelime Arapçalaşarak Sefahan olmuş, daha sonra tekrar Türkleşerek eski adı olan İsfahan'ı almıştır.

Müzik literatüründe “Erusi mugam” yani “mugamların gelini” olarak adlandırılan *Bayatı-Şiraz*, dinleyicide heyecan ve tutku uyandırmanın yanı sıra ayrılık, hicran, kısaca hüznün duygularını da çağrıştırır (Necefzade, Memmedeliyev 2017: 88). Hatta Bahtiyar Vahapzade mugamların gelini olan *Bayatı-Şiraz*’i şöyle anlatmıştır.

Mugamat gesrinin güzel gelini

Şövketi-şanıdır ***Bayatı-Şiraz***.

Mizrabda hönküren sarı simlerin

Çılgın cövlanıdır ***Bayatı-Şiraz***

Sevincden kedere, gamdan neşeye

Keçid meydanaıdır ***Bayatı-Şiraz*** (Vahabzade 2004: 203).

Azerbaycanda *Bayatı-Şiraz* destgahının icracılarında Settarı, Ağabala Ağa Seid oğlunu, Cabbar Garyağdı oğlunu, Dadaş Muradhanovu (1858-1930), Ebülhasan han Azer İğbal-Soltanı, Gasım Abdullayevi, Mirze Gülleri, İslam Abdullayevi, Seyid Şuşinskini, Musa Şuşinski, Zülfi Adıgözelovu, Hüseynağa Hacı bababeyovu, Han Şuşinskini, Yaver Kelenterlini, Aliövset Sadıgovu (1906-1971), Mütellim Mütellimovu, Sara Gedimovanı, Yagub Memmedovu, Alibaba Memmedovu, Neriman Aliyevi, Eynulla Esedovu, Mürşüd Memmedovu, Ağababa Novruzovu, Garahan Behbudovu, Ramiz Hacıyevi, Arif Babayevi, Resmiyye Sadıgovanı (1939), Caneli Akberovu, Vahid Abdullayevi, Ağahan Abdullayevi, Nise Gasımovanı (1954), Sahibe Ehmedovanı (Abbasova), Alim Gasımovu, Mensum İbrahimovu, Zahid Guliyevi, Melekhanım Eyyubovanı (1962), Zabit

Nebizadeni, Meherrem Hesenovu, Almaz Orucovani, Gülüstan Aliyevani, Nuriyye Hüseynovani, Gülyaz Memmedovani, Nezaket Teymurovani, Sebuhi İbayevi ve b. örnek göstere biliriz (Ahundov 2015: 65).

1.12. ŞÜŞTER

Süşter İran'ın güneybatısında bir şehirdir. Bu şehre, eski zamanlardan beri ipek üretimi ile ünlü olduğu için *Süşter* adı verilmiştir. Bundan dolayı bu kelime Farsçadan “ipek” olarak çevrilmiştir. Yani bu mugamın müzik malzemesi ve muhtevası ipek kadar ince olduğu için *Süşter* denilmiştir (Necefzade, Memmedeliyev 2017: 89).

Süşter mugam destgahı en az okunan ve nadiren icra edilen destgahlarımızdan biridir. Bunun sebebi, Şüşter'in ağır ve zor bir mugam olması ve icracının ustalık ve yüksek icra tekniği vasıflarına sahip olmasını gerektirmesidir (Sadıgov 2011: 83). Bu nedenle Şüşter'i icra eden hanende sayısı azdır. (Settar, Hacı Hüsü, Mirze Mehemedhesen, Keçeçi oğlu Mehemed, Şekili Alesger, Meşedi Memmed Ferzeliyev, Hanlıg Şükür, Mecid Behbudov, Ekber Hamuş oğlu, İslam Abdullayev, Musa Şuşinski, Seyid Şuşinski, Caneli Akberov, Alim Gasımov, Zülfıyye Memmedova, Nuriyye Hüseynova, Nezaket Teymurova (Ahundov 2015: 61).

Şüşter mugamı zıt bir mugamdır. Çünkü hüznü duyular uyandıran bu mugam, insanları ve dinleyicileri iyimser olmaya teşvik ediyor. Büyük besteci Üzeyir Bey Hacıbeyli bu mugamdan bahsederken *Şüşter*'in hem sanatsal hem de manevi etki açısından dinleyicide derin bir hüznü uyandırdığını söylemiştir. Bu mugamın metinleri, acısını paylaşacak, öfkesini dindirecek bir kişi ya da yer arıyor gibidir.

Azizinin ulu dağlar,
Çeşmesi sulu dağlar.
Dağda bir gerib ölüb,
Göy kişner, bulud ağlar.

Bahtiyar Vahapzade *Şüşter*'i şöyle tarif etmiştir.

Şövkətli, kadim keçmişimin öz dili **Şüşter**.

Nakam ananın laylası, yüz perdeli **Şüşter**.

Felinde ağıl nuru saçıb dalğalanırken

Min ağıl neçin başdan alır bir deli **Şüşter** (Vahabzade 2004: 203).

1.13. HÜMAYUN

Azerbaycan mugam destgahlarını sınıflandırmada *Hümayun* mugamı sonuncu sıradadır. Günümüze kadar “Cennet Kuşu”, “Şahlık kuşu”, “Uğurlu”, “Mutlu” gibi anlamlarının olduğu ileri sürülmektedir. (Sadıgov, Mugam s 190) Hümayun kelimesinin anlamı mutluluk ve başarı anlamına gelse de destgahın genel müzik muhtevası ve olay örgüsü keder ve hüzne dayanmaktadır (Aslanoğlu 2004: 72).

Hümayun mugamında zalimin kim olduğu doğrudan gösterilmese de onun neden olduğu ıstırap ve eziyetlerin mahiyeti ortaya konmakta ve bunun sonucunda dinleyici bu semboller sistemi ile muhtevaya nüfuz etmekte ve anlatılan fikri kavramaktadır. Bu yönüyle *Hümayun*, sosyo-politik bir müzik eseri olarak her zaman çağdaş dönemle vücut bulur. *Hümayun*'da bu nedenle hem toplumsal içeriği hem de bir âşığın ıstırabını dile getiren gazeller okunur. Her halükarda mugamın müzik muhtevasında mutluluğa kavuşmak için ısdıraptan kurtulma ve hicran engelini aşma arzusu görülür.

Muhtevası itibariyle samimiyet ve saflık örneği teşkil eden zarif ve lirik mugamlardan biri olan *Hümayun*, dinleyicide keder duygusunun yanı sıra sevmek-sevilmek hislerini de çağırıştırır. Bu mugamı İran mugamından ayırmak için 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan müziğinde bazen “Kafkas Hümayunu” olarak anılırdı. Burada Kafkasya derken Azerbaycan'ı kastedilir çünkü Kafkasya halkları arasında mugam sadece Azerbaycan müziksinde icra ediliyordu (Necefzade, Memmedeliyev 2017: 92-93).

Lirik-dramatik bir karaktere sahip olan *Hümayun* destgahını dinlerken insanda sızı ve hüznü hissedilir ki bu da iki gencin aşkını, acı ve ızdıraplarla bol olan günleri ve aynı zamanda mutlu olma arzuları tasvir edilir (Ahundov 2015: 76).

Azərbaycanda *Hümayun* destgahının icracılarından Meşedi İsinı, Mirze Mehmedheseni, Keçeci oğlu Mehmeddi, Malıbeyli Hemidi, Meşedi Memmed Ferzeliyevi, Gasım Abdullayevi, Seyid Şuşinskini, Musa Şuşinskini, Hacıbaba Hüseynovu, Alibaba Memmedovu, Yagub Memmedovu, Novruz Feyzullayevi (1932-2008), Ağababa Novruzovu, İslam Rzayevi, Arif Babayevi, Ağahan Abdullayevi, Sakine İsmayılovanı, Alim Gasımovu, Besti Sevdıyevanı, Könül Gamberovanı, Teyyub Aslanovu, Ruze İbişovanı, Elçin Celilovu (1968-2005) ve başka hanendeleri örnek göstere biliriz (Ahundov 2015: 69).

Millendi kıvılcım kimi zülmetde *hümayun*,
Dağ üstüne dağ basdı müsibetde *hümayun*.
Ülviyyete, güdsiyyete, şeyriyyete çatmış,
Feryadda Segah, gizli şikayette *hümayun*. (Vahabzade 2004: 203)

1.14. KÜÇÜK HACİMLİ MUGAMLAR

Esas mugamlardan farklı olarak küçük hacimli mugamlarda hem icra edilen gûşe ve şûbe sayıları az hem de *berdeşt* icra edilmemektedir. Küçük mugamlarda *berdeşt* yerine tasnif icra edilir. Bu mugamların girişinde icra edilen tasnifler *berdeşt*, şubeler arasından icra edilen *tasnifler* bağlayıcı, sonda okunan tasnifler ise sonuç görevini üstlenmektedir. (Ahundov 2015: 69)

1.14.1. Katar

Katar mugamı, meşhur hanende Hacı Hüsü tarafından yaratılmıştır. Eski zamanlarda, düğünlerin birinde Katar köyünden gelmiş birinin lehçesiyle okuduğu bayatıdan esinlenen Hacı Husü, aynı bayatıyı büyük bir ustalıkla, tar icra eden Sadık eşliğinde icra etmiş ve adı o zamandan beri *Katar* olarak kalmıştır (Ahundov 2015: 70).

Bu mugam insandaki mücadelecı ruhu ortaya çıkarır. Mugamı dinleyen herkes kendini hakkını aramak ve adalet için mücadele etmek zorunda hisseder (Sadıgov 2011: 201).

Katar mugamının birkaç tasnifi vardır ki bunlar olmadan okunamaz. Bu tasnifte İmadeddin Nesimi'nin “Bulmuşam” redifli gazelinden iki beyit icra edilir.

Könlümün viranesinde genci-pünhan bulmuşam,
Olmuşam ol mahe kurban, canü canan bulmuşam.
Hizr eger zülmete vardı, istedi abi-hayat,
Men dodağın çeşmesinden abi-heyvan bulmuşam.

Çoğu zaman bu mugamının sonunda da tasnif icra edilir. Bu tasnif Molla Penah Vagif'e ait olup, nakaratında bayatılar kullanılmaktadır:

Bulud zülflü, ay gabaglı gözelin,
Duruban başına dolanmag gerek.
Bir evde ki, bele gözel olmaya,
O ev berbad olub talanmag gerek

Nakarat:

Gadamı men allam,
Başına dolannam,
A tarlan, dur sallan,
Behtever, men ollam.

Seher-seher sarayından bahanda,
Ağ gerdane hemayiller tahanda,
Gaşa veşme, göze sürme yahanda,
Canım eşk oduna galanmag gerek (Zöhrabov 2013: 238-239).

Katar mugamını Keçeçi oğlu Muhammed, Seyid Şuşinski, Bülbül, Han Şuşinski, Haşim Kelenterli, Aliövset Sadıgov, Caham Talişinskaya (1909-1967), Gülhar Hesanova, Sara Gadimova, Şövket Alekberova, Tükezban İsmayılova, Fatma Mehreliyeva, Mürşüd Memmedov, Yakub Memmedov, Rübabe Muradova, Garahan Behbudov, Zeyneb Hanlarova, Resmiyye Sadıgova, Arif Babayev, Caneli Akberov, Gendab Guliyeva, Sehavet Memmedov, Sahibe Ehmedova (Abbasova),

Sakine İsmayılova, Melekhanım Eyyubova, Afag Ağayeva, Nuriyye Hüseynova, Sevinc Sarıyeva gibi icra eden hanendeler vardır (Ahundov 2015: 72).

1.14.2. Rehab

Rehab'ı dinlediğimizde bir yanda aşk, sevgi duygularına, diğer yanda mücadele ve kahramanlık havasına tanık oluyoruz. *Rehab* diğer mugamlardan kendine has melodik tonları ve muhteva özellikleriyle ayrılır. Bu mugam gazelini seçmek bile çok zor ve meşakkatlidir. Seçilen gazel muhtevası ve ritmik özellikleri Rehab'ın müzikal içeriğine uygun olmalıdır (Zöhrabov 2013: 242).

Azerbaycan'da Rehab mugamı Deli İsmayıl, Keçeçi oğlu Mehemmed, Şekili Elesger, Seyid Şişinski, Kerbalayı Hüseyin, Zülfü Adıgözelov, Hacıbaba Hüseyinov, Ebülfet Aliyev, Alibaba Memmedov, Neriman Aliyev, Garahan Behbudov, Ağahan Abdullayev, Sahibe Ahmedova (Abbasova), Sakine İsmayılova, Alim Gasımov, Besti Sevdıyeva, Mensum İbrahimov, Zahid Guliyev, Melekhanım Eyyubova, Zabit Nebizade, Teyyub Aslanov ve b. hanendeler tarafından icra edilmiştir (Ahundov 2015: 74).

1.14.3. Şahnaz

Şahnaz, iki kökten (“Şah” ve “Naz”) oluşan Farsça kökenli “çok nazlı” anlamına gelen bir kız ismidir. Bu mugam aynı zamandan eski Osmanlı mûsikîsinde meşhur bir makam ismidir (Sadıgov 2011: 204).

Azerbaycan'da *Şahnaz* mugamını icra eden hanendelerden Cabbar Garyağdı oğlunu, Keçeçi oğlu Mehemmedi, Şahnaz Abbası, Ekber Hamuş oğlunu, Dabbah Memmedgulunu (Şuşinski), Han Şuşinskini, Sara Gedimovanı, Şövket Elekberovanı, Tükezban İsmayılovanı, Fatma Mehreliyevanı, Bakir Haşımovu, Eynulla Esedovu, Veli Memmedovu, Rübabe Muradovanı, Gedir Rüstemovu, Zeyneb Hanlarovanı, Caneli Akberovu, Nezaket Memmedovanı, Sabir Nov-ruzovu, Gendab Guliyevanı, Ağahan Abdullayevi, Sehavet Memmedovu, Sekine İsmayılovanı, Alim Gasımovu, Şahnaz Haşımovanı, Gezenfer Abbasovu,

Melekhanım Eyubovanı, Nezaket Teymurovanı, Teyyar Bayramovu ve b. örnek göstere biliriz (Ahundov 2015: 75).

1.14.4. Bayatı-Kürd

Adından da anlaşılacağı gibi “*Kürt Bayatısı*” anlamına gelmektedir (Sadıqov 2011: 204). *Bayatı-Kürt* mugamını dinlediğimizde hüznün, keder, acı duyguları hissedilir.

Bayatı-Kürd'ün iki tasnifi vardır.

Bahar oldu, yene güller

Açıldı destebedeste.

Gelib bülbül damağ üste.

Hezan oldu, kış eyyamı

Güzarım düştü gülzara,

Bahıb gördüm eceb güller.

Be eyni sureti ziba,

Ki, şeh düşmüş yanak üste.

Senden, gözelim, etmem giley men,

Etsem düşerem, balam, dilden-dile men.

Bir bülbül idim, uçdum çemene,

Düşsem konaram gülden-güle men.

Sen get geceler ağyar ile gez,

Goy sübh eyleyim, balam, yüz ah ile men.

Bu tasnifler hem ayrı ayrı hem de art arda mugamın başında ve sonunda icra edilebilir (Zöhrabov 2013: 245-247).

Bayatı-Kürd mugamının Dadaş Muradhanov, Meşedi Memmed Ferzeliyev, Mirze Güller, Dabbah Memmedgulu (Şuşinski), Seyid Şuşinski, Bakir Haşımov, Gulu Asgerov, Alibaba Memmedov, Gedir Rüstemov, Resmiyye Sadıgova, Arif

Babayev, Ağahan Abdullayev, Alim Gasımov, Zahid Guliyev, Zabit Nebizade gibi hanendeler icra etmiştir (Ahundov 2015: 76-77).

1.14.5. Deşti

Deşti, “çöl”, “sahra” anlamına gelmektedir (Sadıqov 2011: 206). Bu mugamın iki meşhur tasnifi vardır. Bu tasniflerden biri mugamın girişinde, diğeri ise sonunda icra edilir. Girişte Seyid Azim Şirvani'nin gazeli okunur;

Geminden gönçetek dil gane döndü,
İşim bülbül kimi afgane döndü
Yaman göz yahşı deydi vüsali-yare
Vüsalım möhneti hicrane döndü.

Perişan, tirebaht, aşüftehalem, bed halem,
Günüm ol-zülfî-müşkefsane döndü
Reqibi-bülheves megsude yetdi,
Dili-Seyyid cefaden gane döndü.

Deşti mugamı çoğu zaman tesnifle de biter. Bu tasniflerden biri de halk manisidir.

Senin eşgin meni getirdi dile,
Nece aşik olur bülbüller güle.

Seni sevdim,
Hasret çekdim,
Könül verdim men.

Sentek gözele,
Eşgimi tezele,

Şeire gazele.
Könül verdim şeire, gazele.

Eger menden ayrı gezib-dolansan,
Meni öz eşgine bigane sansan.

Od tutaram,

Alışaram,
 Hem yanaram men.
 Unuda bilmerem,
 Sensiz men gülmerem,
 Könlümü vermerem,
 Heç kese men könlümü vermerem.

Azerbaycan'da Deşti mugamını icra eden hanendelerden Settari, Cabbar Garyağdı oğlunu, Keçeçi oğlu Mehemedi, Məşedi Memmed Ferzeliyevi, Seyid Şuşinski, Alibaba Memmedovu, Novruz Feyzullayevi, Rübabe Muradovanı, İslam Rzayevi, Ramiz Hacıyevi, Süleyman Abdullayevi, Sabir Mirzeyevi, Tehmiraz Şirinovu, Sehavet Memmedovu, Alim Gasımovu, Zabit Nebizadeni ve b. örnek göstere biliriz (Ahundov 2015: 79).

1.15. ZERBİ (VURMALI) MUGAMLAR

Mahnılar (şarkılar, türküler) ve halk oyunları Azerbaycan halkının zengin tarihinde özel bir yere sahiptir. Azerbaycan halk müziği yaratıcılığının yanı sıra sözlü gelenekle yaranmış bu müziğin türleri ve biçimleri de büyük önem taşımaktadır. Zira bu örnekler yıllar içinde nesilden nesile sözlü olarak aktarılan asırların ürünüdür.

Zerbi mugamlar menşei gereği Azerbaycan'da yayılmış ve benimsenmiştir. Bunun sebebi zerbi mugamların tarihinin geçmiş yüzyıla dayanmaması, Doğu ve Orta Asya' da yayılmamış olmasıdır.

Zerbi mugamlar, Azerbaycan müziğinde sözlü gelenek yoluyla yayılan mugamlardan biridir. Anlamı, vokal-enstrümantal mugamların icrasında hanendeye eşlik eden sazandelerin zerbi (vurmali) çalgı aletlerine geniş yer verilmesi ile ilgilidir (Zöhrabov 2013: 250). Dolayısıyla, “zerb” ritmik, vurmali anlamına gelmektedir. Bu mugamları diğer destgahlardan ayıran en belirgin özellikleri; hanendenin giriş yapması değil hem sesin, hem de zerbli çalgı aletlerinin ön planda olmalarıdır. Zira, zerbi mugam icrası zamanı hanendeye daha çok def ve davulun eşlik etmesi (Abdullayeva 2011: 117) ve “ay aman”, “dalay-dalay”, “ay”, “hey”, “ha”, “yar”, “ay

zalım” gibi ünlemleri nakaratlarda kullanıyor olmalarıdır. Bu tür sözlere veya ünlemlere hitap etmek, her şeyden önce, zerbi mugamların ritmini canlandırılmaktadır (Zöhrabov 2013: 252). Zerbi mugamların icrasının temel şartı şarkıcının tiz sesidir. Performansı için şarkıcı profesyonel olmalıdır. Geçmişte bu mugamlar çoğunlukla erkek şarkıcılar tarafından icra edilirdi. Günümüzde vurmali mugamlar kadın şarkıcıların repertuvarında geniş bir yer tutmaktadır. Zerbi mugam icra eden şarkıcı defî ustaca kullanılmalıdır. Aksi halde şarkıcı mugamın ritmini koruyamaz ve bu durum hanendenin mugamı icra etmesinde büyük zorluklar yaratır (Ahundov 2015: 80,81).

Zerbi mugam isimlerinin bazıları yer adlarıyla, (“Heyratı”, “Arazbarı”, “Karabağ şikestesı”, “Şırvan şikestesı”) özel isimlerle (“Keremi”, “Mensuriyye”, “Heyderi”) veya bir kabile adıyla (“Ovşarı”) adlandırılır.

Azerbaycan`ın önde gelen şairlerinin (bazen diğeri Doğu halklarının şairlerinin) lirik-felsefi gazelleri, her zaman hanendelerin icrasında metin olarak kullanılması gelenek haline gelmiştir. Mugam destgahlarında olduğu gibi zerbi mugamlarda da Azerbaycan`ın ünlü şairleri Nizâmi Gencevî, İmadeddin Nesimi, Fuzûlî, Hurşidbanu Natevan, Seyid Azim Şırvani, 20. yüzyıl Azerbaycan şairlerinin tanınmış temsilcileri- Semed Vurgun, Eliğa Vahid, Süleyman Rüstem ve başkalarının gazelleri ele alınır. Ancak zerbi mugamların metinleri gazellerle sınırlı değildir. Bazı zerbi mugamlar bayatı ve koşmalarla da icra edilmektedir (Zöhrabov 2013: 253). Diğeri mugam destgahlarında ve onun bir türü olan zerbi mugamlarda ezgilerinin vücut bulmasında aruz vezninin etkisi büyüktür. Aruzun özellikleri ezginin tam anlamıyla ritmik temelini oluşturmaktadır. Hem mugam destgahlarında hem de zerbi mugamlarda ritmin rolü ana unsurdur. Bunun için hanendeler ve sazadeler klasik şiir kurallarını çok iyi bilmesi gerekmektedir. Ü. Hacıbeyov bu konuyu şöyle anlatır: “Azerbaycan şairlerinin şiirleri ve gazelleri hep ince ve akıcı bir ahenkle seslendirilmiştir. Şiir ve müzik, müzik ve şiir her zaman birbirine bağlı olmuştur” (Zöhrabov 2004: 14).

Nizami eserlerinde gazel kullanma konusunu “Hüsrev ve Şirin” şiirinde şöyle açıklamaktadır.

Kaman Musa kimi yanır, inleyir
 Çalan hanendeni durub dinleyir.
 Ohuyan bir gözel gazel başladı,
 Bu kefi, işreti çoh algısladı.

Bunlarda 10. yüzyıldan günümüze kadar gazelin her dönemde mugamların metinsel temelini oluşturduğu sonucuna varabiliriz (Zöhrabov 2004: 15, 16).

19. yüzyılda icra edilen zerbi mugamların sayısı 20. yüzyıla nazaran iki katt daha fazlaydı. Onlar; Cığatayı, Şikesteyi-fars, Şikesteyi-Şirvan, Ovşarı, Osmani, Bayatı, Arazbarı, Gara kürd, Geribi, Osman-gerayı, Keremi, Karabağ şikestesı, Kesme şikeste, Eşiran, Heyderi Keşışoğlu ve s.

20. yüzyıldan itibaren hanendeler ve sazandeler bunlardan “Osmani”, “Ovşarı”, “Heyderi”, “Karabağ şikastesı”, “Kesme şikestesı” ni kullanırlar. O yüzyılda bu zerbi mugam listesine üç tane daha eklendi. Bunlar “Mansuriyye”, “Samayi-şems”, “Arazbarı” ve “Heyratı” zerbi mugamlarıdır (Zöhrabov 2004: 23,24).

1.15.1 Heyratı

Heyratı sadece gazellerle okunan, hem vokal-enstrümantal hem de sırf enstrümantal formda icra edilen, kahramanlık, cengaverlik, yiğitlik, neşeli ve marş benzeri özelliklere sahip bir zerbi mugamdır (Abdullayeva 2011: 119). En büyük usta yorumcusu Han Şuşinski, Nizâmi Gencevî'nin “Gözüm aydın, gözüme sureti-canan görünür” mısrasıyla başlayan gazeliyle heyratı zerbi mugamını icra ederdi. Nizami'nin dünyası genel olarak insanın saf, şeffaf ve samimi duygularına sadık olan insanın sevgisini, iyiliğe olan inancını, dürüstlüğünü ve manevi zenginliğini ortaya koymaktadır. İnsan acılarını, aşktan doğan ıstırapları, özlemleri optimist bir ruhla canlandırır. Burada delikanlının sevgilisi gözünün önüne geldiği için onun güzelliğini acıklı ve kederli bir şekilde övüyor.

Gözüm aydın, gözüme sureti-canan görünür,
 Müşki-enber saçarag etrle efşan görünür.
 Ayrılığ zehrin daddım, acı da olsa vüsal

İki dünyaya deyer, eyle ki, hicran görünür? (Zöhrabov 2013: 254-255).

Azerbaycanda Heyratı zerbi mugamını Cabbar Karyağdı oğlu, Keçeçi oğlu Muhammed, Meşedi Memmed Ferzeliyev, Dabbah Memmedgulu (Şuşinski), Seyid Şuşinski, Han Şuşinski, Tükezban İsmayılova, Bakir Haşimov, Yagub Memmedov, Ağababa Novruzov, Veli Memmedov, Caneli Akberov, Sabir Novruzov, Sehavet Memmedov, Alim Gasimov, Teyyar Bayramov ve b. icra edenler vardır (Ahundov 2015: 81).

1.15.2 Arazbarı

Arazbarı lirik, aynı zamanda optimist bir ruh hali yaratan, bazen bir koro eşliğinde söylenen zerbi mugamdır. Heyratı gibi, *Arazbarı* da hem vokal-enstrümantal hem de tamamen enstrümantal olarak icra edilir. Daha önceler âşık havası, günümüzde ise hanendeler kendi repertuvarlarına dahil ederek zerb mugamına çevirmiştir. *Arazbarı*'nin usta yorumcularından biri hanende Seyid Şuşinskidir (Zöhrabov 2013: 256).

Arazbarı'nin metin esasını gazeller yerine halk şiirleri tercih edilir. Bu şiirler esasen âşık bir gencin yüreğindeki duygularını, heyecanını, umudunu ve arzusunu yansıtmaktadır. Şiirler, bir erkek ve bir kız arasındaki “dedim-dedi” diyaloguna dayanmaktadır (Abdullayeva 2011: 130).

Şuşinski tarafından icra edilen *Arazbarı* zerbi mugamının metni aşağıdadır:

Dedim, ey gül, boyle sallanma,
Burada bele yahşı var, yaman var.
Dedim, ey gül, gadan men allam,
Dedi, bele sebr eyle, zaman var, ay zalım.

Dedim, ey gül, hemdemin kimdir?
Dedi, bele hemdemim bülbüldür.
Dedim, ey gül, hare yalvarma,
Dedi, bele işim müşküldür, ay zalım.

Gözeller bağda gezerler,

Ömrümün gülün üzerler.

Bir o yandan, bir bu yandan,

Burada bele bir gaşı kaman var, ay zalım.

Azerbaycan şiirinde aşk motifleriyle ile tabiat manzaraları olan çiçekler ve bülbüller şarkılarımızda lirik kahramanın duygularının ifadesi olarak söylenmektedir. Bu şiirde Çiçek-maşuk, bülbül-aşıktır (Zöhrabov 2013: 256).

Arazbarı esasen Cabbar Karyağdı oğlu, Seyid Şuşinki, Bülbül, Zülfü Adıgözelov, Han Şuşinski, Hacıbaba Hüseyinov, Yagub Memmedov, Nariman Eliyev, Ağahan Abdullayev, Sahibe Abbasova, Alim Gasımov, Monsum İbrahimov, Gazanfer Abbasov, Almaz Orucova va b. tarafından icra olunmuştur (Ahundov 2015: 82).

1.15.3. Mensuriyye

Mensuriyye, hanende ve sazendeler arasında sevilerek icra edilen ve geniş yayılmış zerbi mugamdır. Arapçada “galip gelen” anlamına gelen “Mensuri” kelimesinin Mansur cengaverin adıyla ilgili olduğu da bilinmektedir. Mensuriyye'nin müzik muhtevası adı ile bağlı olup temelini yiğitlik, kahramanlık, meydan okuma oluşturup adeten gazellerle okunmaktadır.

Ey geyib gülgün, demadem ezmi-cövlan eyleyen,

Her teref cövlan edib, döndükce yüz gan eyleyen.

Ey meni mehrum edib bezmi-vüsalından müdam,

Geyri hani-iltifati üzre mehman eyleyen.

Ey demadem reşk tiğile benim ganım töküb,

Mey içib, eğyar ile seyri-gülüstan eyleyen.

Bunca kim, efğanımı, ey meh, eşitdin geceler,

Demedin bir gece kimdir bunca efğan eyleyen?

Nola ger cemiyeti-hatirden olsam naümid,

Cem olurmu hubler zülfü perişan eyleyen?

Yar dün çekmişdi getlim gesdine tiği-cefa,
Yetmesin megsudine, ya reb peşiman eyleyen.

Eşg derdile olur aşig mizaci müstegim,
Düşmenimdir dustlar bu derde derman eyleyen.

Zahidin ten ile dönderdim üzün mehrabden,
Nece bulmaz ecr, min kafir müselman eyleyen.

Derdi-hicran natevan etmiş Füzuli hesteni,
Yohmudur, ya reb, devayi-derdi-hicran eyleyen?!

Bu gazel Yagub Memmedov tarafından icra edilmiştir. Gazel metninin içeriği, âşığın tasviri, yani gencin çektiği acıların ve duygularının dışa vurumudur.

Aynı zamanda Fuzuli'nin bir başka gazeli Ehmed Bakıhanov tarafından icra edilmiştir.

Can verme gemi-eşge ki, eşg afeti-candır,
Eşg afeti-can olduğu meşhuri-cahandır!

Sud isteme sövdayi-gemi-eşgde hergiz!
Kim, hasili-sövdayi-gemi-eşg ziyandır!

Her ebruyi-hem getline bir henceri-hunriz,
Her zülfi-siyeh gesdine bir efi ilandır!

Yahşı görünür sureti mehveşlerin, emma
Yahşı nezer etdikde, serencamı yamandır!

Eşg içre ezab olduğun ondan bilirem kim,
Her kimse ki, aşigdir, işi ahü feğandır!

Yad etme gara gözlülerin merdümi-çeşmin,
Merdüm deyib aldanma kim, içdikleri gandır!

Ger derse Füzuli ki: “Gözellerde vefa var”
Aldanma ki, şair sözü, elbette, yalandır (Zöhrabov 2013: 257, 258).

Mensuriyye zerbi mugamı Mirze Mehem, Cabbar Garyağdı oğlu, Seyid Şuşinski, Yagub Memmedov, Mürşüd Memmedov, Caneli Akberov, Sefa Gehremanov, Sehavet Memmedov, Alim Gasımov, Tayyar Bayramov ve b. sanatçıların repertuarlarında yer almaktadır. (Ahundov 2015: 83)

1.16.4. Semayi-Şems

Semayi-Şems, 19. asrda Karabağda yayılmış, lirik, neşeli ve bunların yanı sıra coşku ve tutku dolu duyguları da uyandıran zerbi mugamlardan biridir. *Semayi-şems*, daha çok Nizâmi Gencevî'nin “Ay yüzlü nigarım, kime mehman olacaksın” mısrasıyla başlayan gazeliyle icra edilmektedir.

Ay üzlü nigarım, kime mehman olacagsan?
 Bir söyle, kimin şenine şayan olacagsan?
 Şahlıg çetiri var başın üstünde bu ahşam,
 Enber çetirinle kime sultan olacagsan?
 Şekker demerem men sene, ondan da şirinsen,
 Dilber, nece bir behtever can olacagsan?
 Zülmet gece, sen nurlu çırag, bed göze gelme
 Ey abi-heyat, sen kime canan olacagsan?
 Getdin, nece bes tab elesin hicre Nizami,
 O heste iken, sen kime derman olacagsan?

Şiirde güzel bir kızın büyüleyici görüntüsü lirik bir üslupla hayat bulmaktadır. Güzelliğiyle herkesi kendine hayran bırakan kızın yüzü, gecenin karanlığını aydınlatan ay, yıldızlar ve güneş ışıklarıyla karşılaştırılarak mecazi bir anlam kazandırılmıştır.

Yukarıdaki örnekte son beyit, gazelin bir özeti olarak müellifin adındandır. Nizami, maşuğunun aşkından hastalandığını ve bu aşktan duyduğu ıstırapı anlatmaktadır (Zöhrabov 2013: 260).

“Semayi-şems” zerbi mugamı Cabbar Garyağdı oğlu, Seyid Mirbabayev, Elekber Hamuş oğlu, Sehavet Memmedov, Sahibe Ahmedova (Abbasova), Sekine İsmayılova, Alim Gasımov, Zahid Guliyev, Melekhanım Eyyubova, Simare İmanova, Sebuhi İbayev gibi hanendeler tarafından icra edilmiştir (Ahundov 2015: 83).

1.16.5. Osmanlı (Mani)

Azerbaycan halk yaratıcılığında bayatılar önemli bir yer tutmaktadır. Bayatılar, bir çok mugam destgahlarında icra edilir. Ancak adındanda da görüldüğü gibi Mani zerbi mugamı sadece bayatılarla icra edilmektedir. Dolayısıyla hanendelerimiz bu mugamı bir kaç bayatıyla icra ederler.

Evleri var deryaya garşı,
Man gorhmaram deryadan.
Seni mene gismet eylemiş
Yeri, göyü Yaradan.

Sübh tezden oyandım,
Derde geme boyandım.
Daş olsaydım eriyerdim,
Torpag idim dayandım.

Eziziyem, ya handan,
Ya sultandan, ya handan.
Bir deste gül olaydım
Asılaydım yahandan.

Yatmışdım, ay balam, ey oyandım,
Balam, ey oyandım.
Derde, geme ey boyandım,
Daş olsaydı eriyerdi,

Men idim ki, dayandım.

Ezizim, ey yahandan,

Gızıl düyme tahandan.

Bir deste gül olaydım,

Asılaydım yahandan (Zöhrabov 2013: 262).

Osmanlı zerbi mugamını Meşedi İsi, Cabbar Garyağdı oğlu, Neriman Aliyev, Ağahan Abdullayev, Alim Gasımov ve b. hanendeler icra etmişlerdir (Ahundov 2015: 84).

1.16.6. Ovşarı

11 heceli mısralardan ibaret şiirler icra edilmektedir. Eski Türkçede “çeviklikle seçilmek” anlamında kullanılmıştır. Bu anlam kabile adı ile bağlantılı olduğu için *Efşarı* olarak da anılmaktadır.

Ovşarı zerbi mugamı daha çok “Amandır sevgilim, asta dolan gel” şiiri ile icra edilir. Gazelde, lirik kahramanın içsel duygu ve hisleri anlatılmaktadır. Metinde kahraman sevgiliyi ona karşı duyarlı olmaya, hislerine karşılık vermeye davet eder. Zira bu kaygısını tabiat unsurlarında bulunan özellikler ile karşılaştırır.

Amandır sevgilim, asta dolan, gel,

Ahular dolanar düze gelende.

Ovda geflet olar, ovçuda ovəs,

Men bu hevesdeyem size gelende.

Aşıge ne gelse, sözünden geler,

Bülbüle esirlik sesinden geler.

Ceyrana her heta gözünden geler,

Gınasın özünü göze gelende.

Eşgimin çeşmesi sensen heyatda,

Gah çovğuna düşdük, gah yandıg odda,

Bu sevda yangısı gurtarmaz, hetta

Yaşımız dohsana, yüze gelende

Cabbar Garyağdı oğlu, Meşedi Memmed Ferzeliyev, Hacıbaba Hüseyinov, Novruz Feyzullayev, Caneli Akberov, Ağahan Abdullayev, Gazanver Abbasov gibi hanendeler zerbi mugamını dinleyicilere sunmuşlardır (Zöhrabov 2013: 266).

1.16.7. Heyderi

Arapça aslan, yiğit, cesur anlamına gelen *heyderi* zerbi mugamı 19 asrda geniş yayılmıştır. Diğer zerbi mugamlardan farklı olarak vokal-enstrümantal bir bölümle değil, sazandelerin icra ettiği entrümantal bir bölümle başlar ve öyle de biter.

İki vokal-enstrümantal beyitten oluşan *heyderi* zerbi mugamı nispeten küçük hacmiyle diğerlerinden ayrılır. Bu mugamın metni gazelin sadece bir beyti teşkil etmektedir. Her kuple gazelin bir beyti ve nakaratlarla icra edilmektedir. Örneğin ünlü hanende Alim Gasımov, büyük Azerbaycan şairi Nizâmi Gencevî'nin redifli gazeliyle icra etmiştir.

Röyada men cennet şamını can içre rehşan tapmışam.

Ol şame yüz pervaneni bir anda gurban tapmışam.

Nizâmi Gencevî bu gazelinde sevgilisinin güzelliğini methediyor. Aşığın sevgilisi hayat suyuna, gizli okyanusa, hazineye benzetilmektedir. Aşık ne kadar acı çekerse çeksin, sevgilisi onun için hayat suyu, gizli bir aşk hazinesidir (Zöhrabov 2013: 267).

1.16.8. Şikesteler

Şikeste Farsça kalbi kırılmış, incinmiş anlamına gelmektedir. Mecazi anlamda sevgilisinden veya sevdiğinden ayrılmış, onu kaybetmiş kişinin hüznünlü, yakıcı bir sesle, ağır bir ritimle söylediği bayatıdır. Müzikde şikesteler, yer adları, kişi adları vd. ile karakterize edilir.

Şikeste ilk olarak âşık yaratıcılığında tezahür etmiş ve çeşitli türleri yaratılmıştır. Nitekim Âşık sanatında “Badamı şikeste”, “Kazak şikestesı”, “Kerem şikestesı”, “Turabı şikeste”, “Şırvan şikeste” gibi bilinen şikeste türleri vardır.

Hanendelerin çoğu şikesteler icra etmektedirler. Bunlardan Cabbar Garyağdı oğlu, Keçeçi oğlu Mehemedi, Meşedi Memmed Ferzeliyev, Dabbah Memmedgulu, Aşık Mirze Bilal Mikayılov (1872-1937), Seyid Şuşinski, Haşım Kelenterli, Han Şuşinski, Yaver Kelenterli, Süreyya Gacar (1910-1992), Ağabala Abdullayev, Aşık Beyler Gedirov (1914-1991), Aşık Evez Ferman oğlu, Gülhar Hesenova, Hacıbaba Hüseyinov, Sara Gedimovani, Şövkət Elekberova, Aşık Şakir Hacıyev (1922-1978), Aşık Penah Penahov (1926-1978), Fatma Mehreliyeva, Gulu Esgerov, Nezakat Teymurova, Sabuhi İbayev, Aşık İslam Rza oğlu (1977-2013), Tayyar Bayramov ve diğerleri örnek gösterilebilir (Ahundov 2015: 87).

1.16.8.1. Karabağ Şikestesı

Azerbaycan halkının en sevilen ve geniş yayılmış halk şarkısı, zerbi mugamı Karabağ şikestesidir. Halk şiirlerinden (bayatılar) yola çıkarak icra edilen *Karabağ şikestesı*, büyüleyici duygusallığı, doğallığı, romantik heyecanı, güzelliği ve yaygınlığı nedeniyle ender bulunan zerbi mugamdır.

Mugam icrası sırasında Vatan'ın, Karabağ'ın eşsiz güzelliği, aşkın gücü, yarın güzelliği, sanki dinleyicinin gözleri önünde canlanıyor. Burada kahramanlık, aşka bağlılık, sevgilinin tabiat unsurları ile mukayesesi ve vatan sevgisi temaları işitilir. Mugam'ı dinlerken ister istemez Samet Vurgu'nun şu dizeleri aklımıza gelir:

Könlüm keçir Garabağdan,
Gah bu dağdan, gah o dağdan;
Ahşam üstü goy uzagdan
Havalansın Hanın sesi,
Garabağın şikestesı (Abdullayeva 2011: 134).

Karabağ şikestesı, ağırlıklı olarak erkekler tarafından icra edilirken *kesme şikeste*, kadın hanendeler tarafından icra edilmektedir. Hanende bir beyit, yani dört mısra seslendirdikten sonra enstrümantal bir bölüm icra edilir.

Hem *Karabağ şikestesı* hem de *Kesme şikeste* ezgisinde, sevginin derin izler bıraktığı kırılmalı ve aşk duygusundan doğan şikayet, acı ve umut anlatılmaktadır. Bu şikestelerin metinleri için bayatılardan istifade edilmektedir.

El ey keçir, ay balam Garabağdan,
 Gah bu dağdan, gah o dağdan.
 Felek vay, vay, elacım,
 Felek vay, vay, yazığ olmuşam.
 Ahşam ey üstü, goy uzagdan,
 Havalansın, ey Hanın sesi.
 Garabağın şikestesı.

Ölürem, ölürem, ay ölürem,
 Yazığ könlüm.
 Ezizim ey, zülfü gara,
 Ağ üzde zülfü gara.
 Gaşın kimi, ey gaş olmaz, ay,
 Gözlerin, ey kimi gözler.
 Ölürem, ölürem, ha, ha, ha, gadan allam (Zöhrabov 2004: 275, 276).

1.16.8.2. Kesme Şikeste

Bu zerbi mugama *Kesme Şikeste* denmesi icra özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Zira bu zerbi mugamın musikisi, cümleleri kesik kesik ve duraklamalarla icra edilmektedir..

Men aşig sini-sini,
 Doldur ver sini-sini.
 Mene öz yarım gerek,
 Neylerem özgesini?

Gızıl gül olmayaydı,
 Saralıb solmayaydı.
 Bir ayrılığ, bir ölüm,
 Heç biri olmayaydı.

Mihek ekdim leyende,
 Mihek boynun əyənde.
 Bir cüt gurban demişəm,
 Elin elime deyende.

Gızıl gül heşəm oldu,
 Dermedim heşəm oldu.
 Men senden ayrılanı
 Ağlamağ peşəm oldu.

Ezizim ahşam oldu,
 Gün keçdi, ahşam oldu.
 Geceler men alışdım,
 Eriyen ağ şam oldu.

Eziziyem Arazda,
 Göz yaşı var Arazda.
 Yar yuhusun danışıb,
 Şekli galıb Arazda.

Karabağ Şikestesı gıbi Kesme Şikeste de hanende ve sazendelerımız arasında geniş yayılmış zerbi mugamlardandır. Kesme Şikesteye aynı zamanda Bakı Şikestesı de denmektedir. Zira, Bakü hanendeleri ve mugam severleri arasında Kesme şikeste daha çok yayılmıştır (Zöhrabov 2004: 318, 319).

Kesme Şikeste bayatı okuma şekli:

Ezizinem, a balam, gadan sevgilim,
 Deme ki; ade balam,
 Sene yadam sevgilim,
 Gara gözlerine gurban olum man.

Uzagdan, ade balam,

Boyunu gördüm.

Dünya geder şadam sevgilim, sevgilim ay.

Men aşig ade, balam, oyan gül.

Gara gözlerine gurban olum man.

Bahım, ade balam, humar gözlerine,

Sen yuhudan evvel oyan gül, oyan gül,yar.

Gecelar, ay geceler, Ay batar, ay geceler, geceler.

Yar aman, gözlerine gurban olum men,

Yanım ey gözler. gözler, gözler.

Ne yatar, ne dinceler,

Nedir çare, ay, ay, a,a,a,a,a,a, yar (Zöhrabov 2004: 321).

SONUÇ

Mugam türü, Orta Asya ve diğer bölgelerde yaşayan birçok halkın müzik geleneğinde derin bir kök salmıştır. Dünya çapında birçok müzikoloğun görüşüne göre, ayrı yerlerde var olan mugam türlerinden Azerbaycan, İran mugamları ve destgahları, tekâmül ve psikolojik etkileri nedeniyle daha güçlü ve duygusaldır. Bunun en başlıca sebebi klasik edebiyat şairlerinin gazellerinden yola çıkılarak icra edilmesidir. Zira, mugamı dinlediğimiz zaman felsefi bilgelikten, ruhun sonsuzluğundan, cesarettten, geniş bakış açısından, hüzn ve militanlıktan, en önemlisi müziğin ve sözün yarattığı manevi bütünlükten ve insani duyguların yaratılışından doğan bir mucizeler dünyasına tanık oluyoruz.

Mugam türünün incelenmesi mugam, makam, makom, mukam terimlerinin aynı kökten geldiğini ortaya çıkarmış, birçok tartışmaya neden olan konulara da çözüm sunmuştur. Örneğin: Özbek, Tacik, Kazak, Uygur, Türkmen geleneksel müzik örneklerinin Azerbaycan mugamları ve icra tarzları ile karşılaştırılması, bu halkların müzik teorisinde bir destgah formu olmamasına rağmen mugamların icrasının destgah şeklinde olduğunu kanıtlamıştır.

Mugamların gelişmesinde ve günümüzde bu kadar sevilmesinin sebeplerinden biri de hanendeler ve sazandelerdir. Hanendeler klasik ve halk şiirlerini dilin doğallığını ve sadeliğini kaybetmeden büyük bir ustalıkla dinleyicilere sunarlar. Bu, Nizâmî, Fuzûlî, Nesîmî, Vakıf, Zakir, Sabir, Cavid, Vurgun, Vahid'in şiirlerine aşina olmalarından ve şiiri icra ederken hissetmelerinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, edebiyat ve müziğimiz arasındaki etkileşim tarih boyunca güçlü olmuş ve bu geleneğin günümüzde daha da değer kazanarak devam ettiğini görmekteyiz. Azerbaycan mugamlarının incelenmesi, insanlar üzerinde yarattığı duygusal etkinin sırrını aşağıdaki nedenlerden oluştuğunu söyleye biliriz.

1. Vokal-enstrümantal destgahlarda seçilen gazelin muhtevasından ve metroritmik vezninden.

2. Hanendenin kurduğu rediften.

Mugam sanatı günümüzde Azerbaycan'da daha fazla gelişmiştir. Bunun nedeni, toplumun mugama gösterdiği ilgi; bu sanatın korunmasına ve geliştirilmesine ve onu dünya ölçeğinde Azerbaycan'ın ulusal mirasının bir incisi olarak tanıtmaya yönelik büyük ölçekli projelerin uygulanmasına bağlanabilir. Son yıllarda Bakü'de Ulusal Mugam Merkezi inşa edilerek kullanıma açılmış ve her sene düzenlenen ulusal mugam yarışmaları, uluslararası mugam festivalleri ve konferanslar mugamın ve Azerbaycan müzik kültürünün gelişmesinde etkili olmuştur.

Azerbaycan mugamlarının oluşumunda ve gelişiminde geçmişten gelen Fârâbî'nin mugam tezkireleri, Urmevî'nin mugam notaları, Fârâbî'nin mugamlarla ilgili cilt cilt eserleri, Urmevî'nin mugam galerisi, Abdülkadir Meragi'nin mugam eserleri, Üzeyir Hacıbeyli'nin mugam operaları ve günümüzde hala devam eden genç yetenekleri ortaya çıkaran Ulusal Mugam Festivalleri mugamın her zaman Azerbaycan halkı için bahabiçilemez bir değer olduğunu kanıtlar niteliktedir.

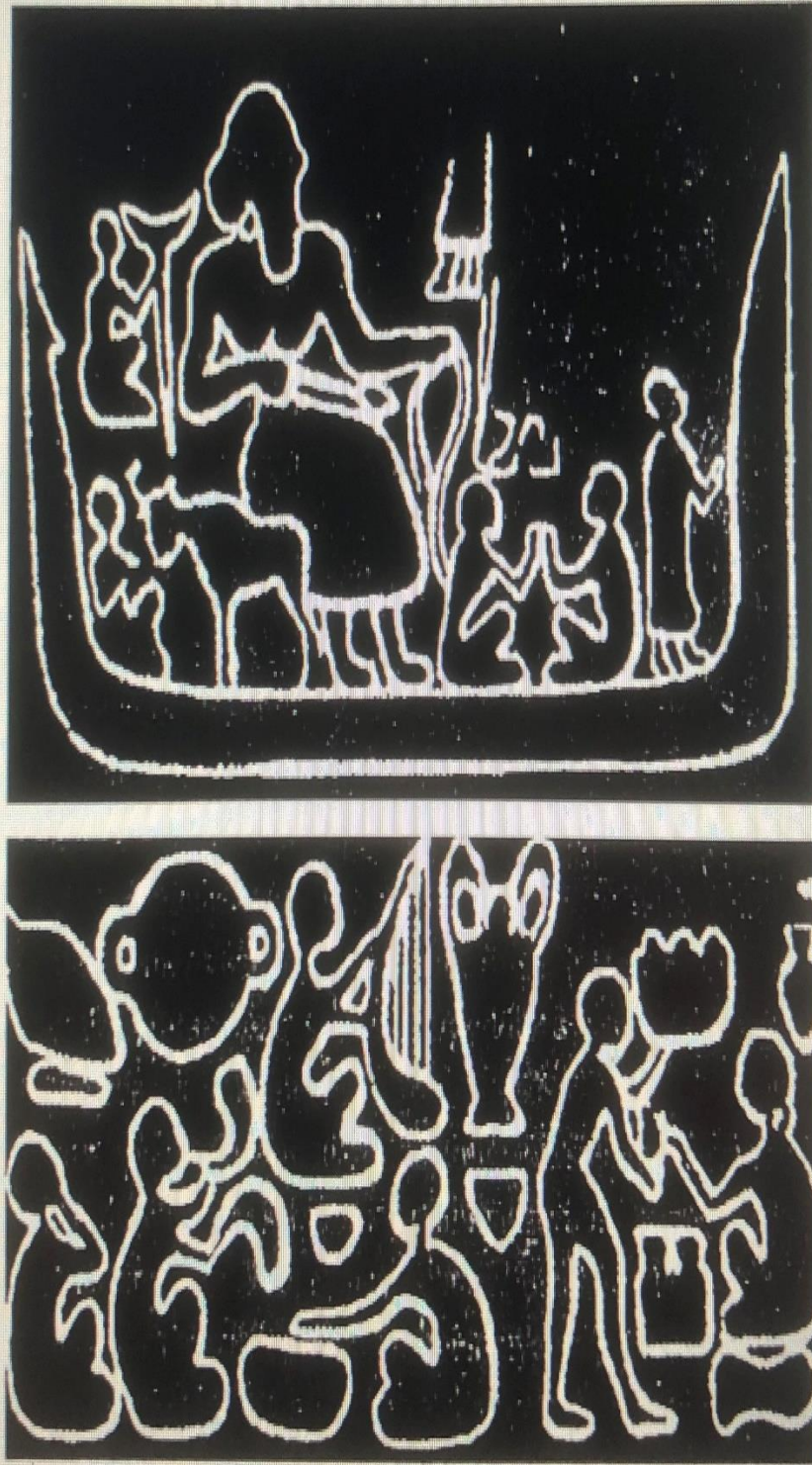
Azerbaycan kültürünün zenginliği olan mugamlar, halkın yüzyıllardır koruduğu bir kültür abidesidir. Günümüzde de Azerbaycan mugamı sözlü geleneğe sahip profesyonel bir müzik türü olarak milli müzik kültürünün temelini oluşturmaktadır. Mugam icracılarının yarattığı sanat incileri tüm dünyaya yayılmıştır. 2003 yılında UNESCO, Azerbaycan mugamını “insanlığın sözlü ve manevi mirasının şaheserleri” listesine dahil ederek, mugamın sanatsal benzersizliğini ve dünya kültürü için değeri bir kez daha teyit edilmiştir.

Günümüzde Azerbaycan'da mugamı dinleyenler orta yaşlı ve yaşlı kişilerdir. Mugamın yeni nesil arasında popülaritesini artırmak için yeni mugam oyunlarının sahnelenmesi, mugam kliplerinin çekilmesi, münferit usta sanatçıların eserlerine adanmış televizyon filmlerinin çekilmesi ve gösterimi, mugamların genç nesil arasında yayılmasında önemli rol oynayabilecek konulardır. Bu alanda çalışacak çalışanlar için gerekli koşullar oluşturulmalı ve maddi yönden desteklenmelerine özen gösterilmelidir.

KAYNAKÇA

- Abbasgulu Necefzade, V. M. (2017). *Muğam (Ders Vesaiti)* . Bakü: Ecoprint.
- Abdullayeva, S. (2007). *Azerbaycan Folklorunda Çalğı Aletleri* . Bakü: Adiloğlu.
- Abdullayeva, S. (2018). *Nizamide Musigi, Musigide Nizami*. Bakü: Nurlar.
- Abdullayeva, Z. (2011). *Azerbaycan Halk Musigi Yaradıcılığı*. Bakü: Elm ve Tehsil.
- Ahundov, İ. (2015). *Azerbaycan Muğamları*. Bakü: Mütercim.
- Aide Paşayeva, A. M. (2006). *Hebibi Şeirler* . Bakü : Şerg-Gerb.
- Anar. (1999). *Min beş yüz ilin oğuz şeri. Antologiya*. Bakü: Azerbaycan.
- Araslı, H. (2004). *İmadeddin Nesimi Seçilmiş Eserleri*. Bakü: Lider.
- Araslı, H. (2005). *Mehammed Fuzuli Eserleri*. Bakü: Şerg-Gerb.
- Aslanoğlu, A. (2004). *Muğam Poetikası ve İdrak*. Bakü: Elm .
- Azertürk, T. (2001). *Muğam "Şumer" Deyilen Azeri Türkünün Milli Menevi Servetidir*. Sietl, ABŞ.
- Bağirov, A. (2004). *Bahtiyar Vahabzade Seçilmiş Eserleri, ikinci cilt*. Bakü: Önder Neşriyyat.
- Ceferova, A. (2019). *Nesimi Yaradıcılığında Folklor İzleri*. Bakü: CBS-PP.
- Dilçin, C. (1983). *Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Sevinç Basım Evi.
- Eldar İsgenderov, A. E. (2011). *7 Klassik Azerbaycan Muğamı*. Bakü: Elm ve Tehsil.
- İmrani, R. (1998). *Muğam Tarihi*. Bakü: Elm.
- İmrani, R. (1999). *Muğam Şumer Dövründen Başlayır*. Bakü: Elm .
- İsmayılov, M. (1984). *Azerbaycan Halk Musigisinin Janrları*. Bakü: Işık .
- Memmedov, A. (2019). *Azerbaycan Poeziyasının Musiqi ilə Qarşılıqlı Əlaqəsi Problemləri*. Bakü: Zerdabi Neşr.
- Memmedov, K. (2005). *Gasım Bey Zakir Seçilmiş Eserleri*. Bakü: Avrasiya-Press.
- Memmedova, Z. (2017). *Muğam Senetinde İfaçılığ Aneneleri*. Bakü: Mütercim.
- Rena, M. (2002). *Azerbaycan Muğamı*. Bakü: Elm.
- Rza, R. (2004). *Nizami Gencevi Hosrov ve Şirin*. Bakü: Lider Neşriyyat.

- Rzaquluzade, M. (2004). *Nizami Gencevi İskendername*. Bakü: Lider Neşriyyat.
- Sadıgov, F. (2011). *Muğam*. Bakü: Maarif.
- Seferova, Z. (2012). *Azərbaycan Musiqi Tarihi*. Bakü: Şerq-Gerb.
- Sultanov, R. (2006). *Gabusname*. Bakü: Şerg-Gerb.
- Şeyhzamanlı, H. R. (2013). *Muğam Üstünde Okunan Şeirler*. Bakü: Haydar Aliyev Fondu.
- Vahabzade, B. (2004). *Seçilmiş Eserleri*. Bakü: Önder Neşriyat.
- Zöhrabov, R. (2004). *Zerbi Muğamlar*. Bakü: Mars-Print.
- Zöhrabov, R. (2013). *Azərbaycan Muğamları*. Bakü: Tehsil.
- http://enene.musiqi-dunya.az/m_poeziya.html.
- <https://tr.wikisource.org/wiki/>

Cənubi Azərbaycanada Urmiyə gölü ətrafında tapılmış
"Qızıl Cam" (e.ə. VI minillik)

Resim 1.

DİZİN

- Abbas Sehhet, 21
 Abbasgulu ağa Bakıhanov, 22
 Abdulbagi Zülalov, 43
 Abdulla bey Asi, 39
 Adem, 25
 Ağa Kerim Salik, 39
 Ağababa Novruzov, 76, 79, 82, 95
 Ağabala Abdullayev, 70, 79, 104
 Ağadadaş Süreyya, 39
 Ağahan Abdullayev, 72, 73, 76, 82,
 89, 90, 97, 102, 103
 Ağaseyidoğlu Ağabala, 39
 Ahameniş, 6
 Ahlak-ı Nâsırî, 18
 Akkoyunlular, 38
 Albaniya, 37
 Ali Mehdiyev, 72
 Aliğa Vahid, 20, 23
 Alim Gasımov, 72, 73, 76, 82, 84, 89,
 90, 95, 97, 99, 100, 102, 103
 Anadolu, 2, 52
 Ancümeni-şüera, 39
 Arag, 5, 8, 54, 56
 Arayışi-hurşid, 43, 44
 Arazbarı, vii, 93, 94, 96, 97
 Aruz, iv, 5, 14, 18, 19, 20, 94, 108
 Âşık, 16, 96, 104
 Aşk, 17, 18, 75, 77, 79, 88, 96, 103,
 105
 Atabeyler, 38
 Atropatena, 37
 Avesta, 7
 Ayrılık, 16, 18, 83
 Azerbaycan, ii, iii, iv, vi, 2, 3, 4, 5, 7,
 10, 11, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 37,
 38, 39, 40, 41, 42, 43, 49, 52, 55, 64,
 65, 67, 68, 71, 74, 75, 76, 78, 79, 80,
 82, 85, 86, 89, 92, 93, 96, 101, 103,
 104, 108, 109, 111, 112
 Azerbaycan Kültür Vakfı, 3
 Azerbaycan Mugamı Ansiklopedisi, 3
 Azerbaycan mugamları, 2, 37, 76
 Baği-Şirin, 43, 46, 49
 Bahtiyar Vahabzade, 22, 111
 Bahtiyar Vahapzade, 68, 75, 78, 83,
 85
 Bakir Haşımov, 70, 73, 90, 95
 Bakü, 10, 38, 39, 40, 107, 111, 112
 Balazuri, 7
 Barbed, 8, 20, 43, 44, 46
 Bayatı, vi, vii, 5, 16, 66, 67, 71, 73, 82,
 83, 90, 93, 94, 107
 Bayatı-Ecem, 83
 Bayatı-Gacar, 5, 66, 67, 71, 73, 83
 Bayatı-İsfahan, 83
 Bayatı-Türk, 83
 Berdeşt, 65, 67, 87
 Berkeli çokay, 15

- Buhara, 14
 Buselik, 5
 Büzürg, 5, 54, 55
 Caam, 13
 Çahargah, 54, 80, 82
 Caneli Akberov, 72,73, 74,79, 84,
 88,95,98, 103
 Cebbar Garyağdıoğlu, 4
 Cem, 8
 Cezayir, 5
 Chicago Üniversitesi, 10
 Cığatayı, 94
 Çin, 9
 cins, 8
 Coğrafya, 2
 Davud Sefiyarov, 72,73
 Def, 14
 Deramed, 5, 65, 67
 Destgah, 5, 38, 55, 64, 65, 67, 73
 Deşti, vii, 91, 92
 Dilrüba, 52
 Dini-felsefi, 8
 Doğu, vi, 5, 7, 9, 10, 14, 15, 41, 42,
 67, 92, 93
 Doğu Türkistan, 5, 15
 Dövr, 8
 Dügah, vi, 5, 67, 71, 74, 78
 Dürret-ü't-Tac, 9
 Dütar, 15
 E. Elibeyzade, 12
 Ebülfet Eliyev, 70
 Ebulhasan Han İkbāl, 4
 Edebi, ii, iv, 8, 16, 18, 46
 Edebiyat, ii, iv, 2, 3, 4, 108, 109
 Efşarı, 102
 Emiri, 65
 Enlil İsme Dağan, 11,13
 Enstrümantal, 6, 14, 15, 38, 65, 66, 92,
 95, 96, 103, 105
 Esad oğlu Mirze Sadıĝ, 39
 es-Safadi, 9
 Ezgi, 5, 18, 65
 F. Karomatov, 6
 Farsça, 8, 41, 46, 47, 48, 52, 55, 56,
 71, 74, 75, 76, 80, 83, 89, 103
 Fas, 5
 Fatma hanım Kemine, 39
 Ferruh-ruz, 45
 Fuzuli, 18, 20, 75, 80, 98, 111
 Gadir Rustamov, 79
 Garahan Behbudov, 88, 89
 Garyağdıoğlu Cabbar, 39
 Gazel, ii, iii, iv, 9, 12,14, 18, 19, 20,
 21, 42, 67, 68, 89, 93, 94, 98, 108
 Gence, 41, 73
 Genci-bedaverd, 44, 46
 Genci-kav, 43, 44, 46
 Genci-sohte, 43, 44, 46
 Gıcak, 15
 Gifli-rumi, 43,44,47
 Gobustan, 10
 Gönçeyi-kebki-deri, 43, 45, 48
 Goşatepe, 15
 Gulu Asgerov, 73, 76, 90

- Gûşe, 6, 40, 43, 46, 49, 65, 66, 67, 73, 81,87
- Güvaşt, 5
- Güzel sanatlar, 2
- Hacı Hüsü, 39, 70, 73, 76, 84, 87
- Hacıbaba Hüseyinov, 70, 72, 74, 89, 97, 103, 104
- Hamse, 40
- Han Şuşinski, 70, 72, 73, 76, 79, 82, 88, 95, 97, 104
- Hanende, 6, 41, 42, 43, 65, 78, 80, 84, 87, 96, 97, 103,105, 107
- Hanlık Şükür, 70
- Harezm, 14
- Hasanalihan Garadağı, 39
- Haveran, 65
- Haydar Aliyev Vakfi, 3
- Hegiget Rzayeva, 70
- Heyderi, 103
- Heyratı, vii, 93, 94, 95, 96
- Hezec, 19, 108
- Hicaz, 5, 52, 53, 54
- Hindistan, 5, 9, 71
- Hisar, 8, 40, 49, 54, 56
- Hoggeyi-kavus, 43
- Hoggeyi-Kavus, 47
- Hümayun, vii, 5, 67, 85, 86
- Hurşidbanu Natevan, 24, 93
- Hüseyin Bikes, 39
- Hüseyini, 5, 10, 54, 55, 65
- Hüsrev ve Şirin, 8, 20, 64, 94
- İkbalname, 6
- İktisadi, 2
- İlahiyat, 4
- İmadeddin Nesimî, iv, vi, 20, 54, 56,87, 93, 111
- İnanç, 2, 3
- Irak, 5, 8, 40
- İran, 5, 49, 52, 55, 75, 84, 86, 108
- İsfahan, 5, 8, 40, 54, 55, 68, 83
- İskendernâme, 64, 65
- İslam Rzayev, 72, 79, 82
- J. Elsner, 6
- Kabusnâme, 8, 41
- Kaçar, 73
- Kadı Burhâneddin, iv, vi, 51, 52, 54
- Kafkasya, 2, 86
- Karabağ, vii, 3, 13, 39, 93, 94, 104, 105, 107
- Karabağ şikestesı, 93, 94, 104, 105
- Karakoyunlular, 38
- Katar, vii, 87, 88
- Kazakistan, 5
- Keçeci Elesger, 4
- Keder, 18, 73, 77, 85, 86, 90
- Kemança, 6,42, 65
- Kerdaniye, 5
- Kerkük Türkleri, 9
- Kesme şikeste, 94, 105, 107
- Keykavus, 8, 49
- Keykavus b. İskender, 8
- Kini-İrac, 43,46, 49
- Kini-İrac, 46
- Kini-Seyavuş, 43, 45, 46, 49

- Kırgızistan, 5
 Kişveri, 7
 Konurbaş, 15
 Koşma, 19, 93, 108
 Kuçık, 54, 55
 Kûhistan, 8
 Kutbüddin Şirazî, 6, 9
 Küy, 5
 Kyu, 5
 Lenkeran, 38, 39, 40
 Libya, 5
 M.Ö, v, 6, 7, 9, 10, 11
 Maglar, 6, 7
 Mah-ber-kuhan, 43, 44, 47
 Mahnı, 92
 Malıbeyli Cümşüd, 70, 72
 Malıbeyli Hemid, 70, 76
 Maneviyat, 4
 Manna, 37
 Mâşuk, 16
 Maya, 5
 Meclisi feramuşan, 39
 Meclisi hamuşan, 39
 Meclisi-üns, 39
 Meclisler, 39, 40
 Mecmeüş-şüara, 39
 Mehemed Ağa Curmin, 39
 Mehemed Füzuli, 25
 Mehriğan, 43, 45, 48
 Melodik-ritmik, iv, 18
 Mensum İbrahimov, 76, 89
 Mensuriyye, vii, 93, 97, 98
 Menûçihir, 49
 Mervayi-nik, 43, 45
 Mervayi-Nik, 48
 Meşedi Hasan Debbağ, 39
 Meşedi İsi, 39, 70, 72, 76, 102
 Meşedi Memmed Ferzeliyev, 64, 70, 82, 84, 90, 95, 103, 104
 Mesnevi, 19, 108
 Mikayıl Müşfig, 29
 Millî edebiyat, 3
 Milli üçlü, 41
 Mir Möhsün Nevvab, 39
 Mirze Elekber Sabir, 30
 Mirze Güller, 70, 72, 73, 76, 79, 90
 Mirze Hüseyin segah, 80
 Mirze İsa Hayali, 39
 Mısır, 5
 Moğol, 4
 Molla Alakbar Aciz, 39
 Molla Penah Vagif, 32, 87
 Molla Penah Vakıf, 20
 Müberge, 52
 Mugam, ii, iii, iv, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 46, 49, 52, 54, 55, 56, 64, 65, 66, 67, 71, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 93, 94, 101, 104, 107, 108, 109
 Mugam bölümü, 18
 Mugam Dergisi, 3
 Mugam Destgahı, 3, 64
 Muğan, 6

- Mühalif, 54, 55, 56
 Muhammes, 19, 94, 108
 Muhteva, 88
 Mukamlar başı, 15
 Musa Şuşinski, 70, 79, 83, 84
 Müşk dane, 44, 47
 Müşkuye, 43, 45, 48
 Müstezat, 19, 108
 Müzik, ii, 2, 3, 4, 6, 8, 10, 11, 12, 13,
 14, 15, 16, 19, 38, 40, 41, 48, 64, 68,
 71, 77, 84, 85, 94, 97, 108, 109
 Müzikal, 19, 77, 78, 89
 Müzisyen, 6, 10, 71
 Nağmeyi-Davud, 52, 53
 Nagusi, 43, 44, 47
 Nagusi ve Övrenç, 44
 Nasireddin Tusi, 18
 Nazi-novruzi, 48
 Nazi-novruzu, 43, 45
 Nehçirikan, 45
 Nehcirkan, 48
 Neriman Aliyev, 72, 76, 82, 89, 102
 Neva, 5, 8, 15, 49, 52, 53
 Nevakiye, 52
 Nezaket Teymurova, 76, 84
 Nimruz, 43, 44, 47
 Niyameddin Musayev, 79
 Nizâmi Gencevî, vi, 6, 8, 20, 43, 64,
 67, 93, 95, 100, 103
 Novruz, 21, 43, 52, 54, 55, 86, 92, 103
 Nuba/nauba, 5
 Nühüft, 52
 Nuriyye Hüseynova, 82, 84, 88
 Nuşin bade, 43, 45, 48
 Oğuz, 53, 73
 Ordubad, 38, 39, 40
 Örf, 3
 Orta Asya, vi, 2, 5, 9, 14, 75, 92, 108
 Orta Çağ, 7, 13, 46, 55
 Orta Mahur, vi, 5, 66, 67, 71, 72, 73
 Osmani, 94
 Osmanlı, vii, 89, 101, 102
 Övrenç, 43, 47
 Ovşarı, vii, 93, 94, 102
 Özbek, 14
 Özbekistan, 5
 Perde, 8
 Pisagor, 7
 Platon, 7
 Raga, 5
 rah, 8, 13
 Rak, 15, 65
 Ramişi-can, 43, 45, 48
 Ramiz Hacıyev, 79, 82
 Rast, vi, 5, 8, 17, 21, 40, 49, 52, 54,
 63, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 75
 Redifler, 65
 Rehab, vii, 49, 56, 88, 89
 Rehavi, 5, 40, 49, 54, 56
 Remel, 19, 108
 Renkler, 66
 Revvadiler, 38
 Ritim, iv, 5, 18, 108
 Rüstem-Zal, 49

- Sabir Novruzov, 72, 82, 95
- Saciler, 37
- Şaddadiler, 38
- Şadürvan mirvarid, 43, 44, 46
- Safeviler, 38
- Safiyüddin Urmevî, 3
- Şah İsmayıl Hetai, 34
- Şahnaz, vii, 5, 52, 54, 55, 89
- Şahnaz,, 5, 54, 89
- Salariler, 37
- Şamahı, 38, 39, 40
- Şamanizm, 10
- Samed Vurgun, 20
- Sara Gadimova, 72, 79, 88
- Şarkı, 6, 10
- Sasani, 6, 8
- Sasaniler, 7, 37
- Şaşmakom, 14, 15
- Sazende, 40
- Şebdiz, 43, 45, 48
- Şebi-ferruh, 43, 45, 48
- Sebz der sebz, 43, 44, 47
- Şedd, 8
- Segah, vi, 5, 15, 16, 54, 62, 66, 69, 75, 76, 77, 78, 79, 86
- Şekili Elesger, 4, 70, 72, 76, 89
- Selmek, 5
- Semai, 19
- Semayi-Şems, vii, 100
- Şemsi Aded Abi, 12
- Servi-sehi, 43, 45, 48
- Servistan, 43, 45
- Sevgi, 24, 34, 75, 79, 80, 88
- Sevinc Sarıyeva, 73, 88
- Seybetinli Mir İslam, 4
- Seyid Azim Şirvani, 20, 91, 93
- Seyid Ebülkasım Nebati, 37
- Seyid Ezim Şirvani, 32
- Seyid Şuşinski, 64, 70, 72, 73, 76, 79, 82, 84, 88, 90, 95, 98, 104
- Seyyid Şuşinski, 4
- Şiir, iv, 2, 3, 18, 19, 38, 47, 61, 83, 94, 109
- Şikeste, vii, 103, 104, 105, 106, 107
- Şikesteyi-fars, 94
- Şikesteyi-Şirvan, 94
- Şirvanşahlar, 37
- Siyasal, 2, 4
- Sosyal, 2, 4
- Şûbe, 5, 6, 49, 65, 67, 73, 87
- Sümer, 7, 9, 10, 12
- Sümer'ler 10
- Şur, vi, 5, 17, 54, 55, 62, 66, 67, 75, 76
- Şuşa, 38, 40
- Süşter, 84
- Şüşter vii, 5, 16, 67, 84, 85
- Tacikistan, 5
- Tahti-Tagidis, 44, 47
- Talat Gasımov, 74
- Tanbur, 15
- Tar, 5, 6, 11, 42, 87
- Tarih, 2, 3, 80, 109
- Tarihi, ii, iv, 8, 10, 42

- Tarzen, 41, 65
 Tasavvuf ritüelleri, 10
 Tasnif, 6, 16, 65, 67, 87
 Tasnifler, 6, 66, 87, 90
 Tefile, 19
 Tennaz, 54, 55
 Teyyar Bayramov, 73, 76, 95
 Töhfe Aliyeva, 72
 Tunus, 5
 Türk, i, 2, 4, 55, 71, 75, 79, 83, 111
 Türk dünyası, 2
 Türkiye, iv, 5
 Türkler, 2
 Türkmen, 15
 Türkü, 65
 Ümmü'l-edvâr, 70
 UNESCO, iv, 3, 10, 109
 Ürfe, 56
 Urmiye Gölü, 6, 10
 Üşşak, 5, 8, 15, 20, 40, 52, 54
 Uygur, 15
 Üzeyir Hacıbeyov, 61
 V. G. Lukonin, 6
 Varsağı, 19, 35, 108
 Vokal, 5, 6, 14, 15, 38, 65, 92, 95, 96, 103
 Vokal-enstrümantal, 15, 38, 65
 Vokalist, 6
 Yakın Doğu, 4
 Yakub Memmedov, 72, 73, 76, 82, 88
 Zabit Nebizade, 76, 89, 91
 Zabul Gasım, 76, 79
 Zabul Kasım, 4, 72
 Zabul Segah, 79
 Zahid Guliyev, 72, 76, 82, 89, 91, 100
 Zakir Aliyev, 76
 Zengule, 54, 55
 Zerbi, vii, 92, 93, 112
 Zerdüş, 6, 7
 Zülfiyye Memmedova, 84
 Zülfü Adıgözelov, 70, 72, 76, 89, 97

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER	
Adı Soyadı	FİDAN NOVRUZOVA
Doğum Yeri ve Tarihi:	
EĞİTİM DURUMU	
Lisans	
Yüksek Lisans	
Bildiği Yabancı Diller	
İŞ DENEYİMİ	
Kurum Adı	
Statüsü	
Sertifikalar	
İLETİŞİM	
Mail:	